

A kultúra jelene és jövője

Tudományos konferencia
1992. október 27.
Veszprém

A kultúra jelene és jövője

Tudományos konferencia
1992. október 27.
Veszprém

Külön köszönet
dr. Zongor Gábornak, a Veszprém Megyei Önkormányzat
Közgyűlése elnökének a kiadás támogatásáért

Szerkesztette
Beszteri Béla

Felelős kiadó
Salánki János akadémikus, a VEAB elnöke

Készült
300 példányban, B/5 ív terjedelemben 93/47-es munkaszámon
az Eötvös Károly Megyei Könyvtár nyomdájában.
Felelős vezető: Sándor József

Az MTA Veszprémi Területi Bizottsága Gazdaság-, Jog- és Társadalomtudományi Szakbizottságának, a Veszprémi Egyetem társadalomtudományi tanszékének és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Veszprém Megyei Egyesületének közös rendezésében A kultúra jelene és jövője címmel 1992. október 27-én tudományos konferenciát tartottak Veszprémben, a VEAB székházában, Várhelyi István szakbizottsági elnök elnökletével.

A tanácskozás része volt annak a tudományos programnak, melyet az említett intézmények közös erőfeszítéssel – hazai, régióbeli és külföldi társadalomkutatókkal együtt – 1990 óta folytatnak: átfogóan, illetve egy-egy konkrét részterületen vizsgálják az államszocialista kísérlet bukása után kialakult világpolitikai és világgazdasági fejlődés új tendenciáit és ellentmondásait, különös figyelemmel a közép-kelet-európai régióra és a marketdemocracy magyar modellje kialakulásának folyamataira.

Kötetünk az e témakörök sorában rendezett 4. konferencia anyagát tartalmazza.

Huszár Pál

Köszöntő

Engedjék meg, hogy a Veszprém megyei önkormányzat nevében őszinte megbecsüléssel köszöntsem a konferenciát, köszöntsem a konferencia szervezőit és minden kedves résztvevőjét. A konferencia a kultúra jelenéről és jövőjéről kíván tanácskozni. Úgy érzem, e fórum résztvevői előtt a kultúra jelentőségéről és hasznáról fölösleges és szerénytelenség is lenne szólnom.

Napjainkban különös jelentőséggel merül fel az írástudó ember felelőssége, az írástudóé, az értelmiségé, akire – hiszem, hogy így van – sokkal jobban odafigyelnek, akinek megnyilvánulásait nagyobb súllyal veszik tekintetbe mindazok, akik nem művelői valamely tudománynak. Úgy gondolom, ez a századok óta jelen lévő felelősség napjainkban különös jelentőséget kap. Napjainkban fokozott jelentősége van annak, hogy a nemzet iránt érzett elkötelezettséggel szabad leírni, kinyilvánítani olyan gondolatokat, amelyek nagyon sok embert foglalkoztatnak.

Hiszem azonban, hogy e fórum előtt ezt sem kell különösebben hangsúlyoznom, hiszen amikor a szellem, a tudomány képviselőit köszöntöm, azzal a meggyőződéssel teszem, hogy mindezzel önök tökéletesen tisztában vannak. Ahogy a konferencia meghívóját, a tanácskozásra kitűzött témákat átnéztem, számomra az is kiderül belőle – és jó érzéssel vettem tudomásul –, hogy e komoly tudományos fórum hasonlóképp gondolkodik a kultúra jelentőségéről, a művelt emberfőkről, mint ahogy a megyei önkormányzat is gondolkodik róla. Mi is úgy gondoljuk, hogy ennek az országnak ma is különös szüksége van világosan gondolkodó, felelősséggel megnyilatkozó, kiművelt emberfőkre.

Úgy gondolom, hogy a tanácskozásnak is az a célja, hogy a kiművelt emberfők nevelését segítse, – némi túlzással talán azt is mondhatnám – pásztorolja. Azt hiszem, nem szentségtörés ilyen fórum előtt kijelentennem ezt a gondolatot: a kiművelt emberfők pásztorlását.

Szeretném remélni, hogy a konferencia ezeket az eredményeket hozza. Biztosíthatom önöket arról, hogy megyei önkormányzatunk hasonlóan átérzi a kultúra fontosságát, s ezt nem a ráfordítható összeg arányában becsüli, annak jelentőségét messze többre tartja, s ha szerény anyagi lehetőségek között is megpróbál olyan áldozatot hozni a kultúráért, amiktől eredményt vár. Ezért vállalta fel a tanácskozás anyagának nyomtatásban való megjelentetését.

Hiszem, hogy az együttes gondolkodás, a közös véleménycsere eredményekhez fog vezetni. Ebben a reményben kívánok önöknek eredményes tanácskozást.

(Végezetül a szónok német nyelven köszöntötte a konferencia külföldi vendégét, Fleischer professzort, a darmstadti műszaki egyetem tanárát.)

REFERÁTUMOK

Vitányi Iván

A kultúra jelene és jövője

A KULTÚRA ÉRTELMEZÉSÉRŐL

A kultúra szerepéről mindenekelőtt azt kell elmondani, hogy a legkülönbözőbb korszakokban is mindig ugyanolyan nagy és általános: a társadalmi fejlődésre (vagy stagnálására), nem fejlődésére mindig döntő hatású. A különbség nem az, hogy ez a hatás kicsi-e vagy nagy, hanem hogy nem mindig egyformán pozitív.

A kultúra társadalmi szerepe azért lehet mindig ugyanaz, mert *a kultúra és a társadalom voltaképpen egyazon fogalmak*: csak az emberi gondolkodás választja szét őket, mint absztrakciókat. Nincsen kultúra társadalom nélkül, és nincsen társadalom kultúra nélkül. Minden, amit az ember tesz, a kultúra fogalmi körébe tartozik. A kultúráról adott sok meghatározás közül az talán a legáltalánosabb, amit egy nemzetközi tudományos konferencián hallottam, és amely szerint, hogyha valaki valamit tesz, az már kultúra. Kultúra nélkül a legkisebb tevékenység és cselekvés sem hajtható végre, a ceruzahegyezéstől, a cipő felhúzásáig, az étkezéstől a sétálásig, a munkától a családi életig nincs olyan tevékenység, amire ne használhatnánk ezt a szót: kultúra.

A társadalom és a kultúra azonos terjedelmű fogalmak. Ami az egyik oldalról nézve társadalomnak mutatkozik, az a másik oldalról nézve kultúrának. A két fogalom is egyidőben keletkezett. A középkori gondolkodásban nem volt meg sem a társadalomnak, sem a kultúrának az a szerves fogalma, amit most használunk. A társadalom fogalma azt is tartalmazza, hogy például az a 10 millió ember, aki Magyarországon él, milyen szervezetben, milyen hálóban, az egymás melletti kapcsolatok milyen rendjében alkot egységet. Korábban erre az egységre nem gondoltak. A 18. század közepétől a 19. század elejéig alakult ki ez a fogalomrendszer.

Egy kiváló angol kutató, Raymond Williams mutatta kis filológiaiilag, hogyan és mikor alakult ki ez a két fogalom. Egyszerre történt ez, még néhány, a civilizáció viszonyaira jellemző fogalommal együtt. Ebben a fogalomrendszerben a társadalom és a történelem egymást tökéletesen átfedik.

Nyilvánvaló, hogy minden társadalmi fejlődés, megrekedés vagy visszafejlődés a legszorosabban összefügg a kultúrával. Ha azt akarnánk mondani,

hogy a kultúra-e az okozója a társadalmi változásoknak vagy inkább a társadalmi körülmények váltják ki a kultúra mozgását, akkor a tyúk és a tojás elsőbbsége vitába bonyolódna. Ez persze sehová sem vezet, hiszen *a társadalmi és a kulturális mozgások teljesen összefüggnek egymással*. Az például, hogy az emberek hogyan és mit termelnek, az a legszorosabban összefügg a kultúrával, hiszen a termelési eszközök állapota, egyáltalán, hogy vannak-e gépek és milyenek, az csakúgy a kultúra része, mint az, hogy az emberek, akik a gépeket és eszközöket mozgatják, mennyire képesek azt megtenni, milyen a képzettségük, milyenek a készségeik. Ez mind együtt adja a lakosság anyagi kultúráját.

Megvan a kulturális vonatkozása a politikának is, a szintje például mindenképpen a kultúrától függ. Az is kultúra, hogy van-e demokratikus intézményrendszer, és ha igen, milyen jellegű. Még inkább a kultúra kérdése, hogyan lehet az intézményrendszert tartalommal megtölteni. Sok példáját láttuk saját életünkben is annak, hogy vannak intézmények, amelyek sok lehetőséget kínálnak, de ha az emberek nem készek azt a lehetőséget használni, akkor ezek az intézmények elszáradnak és meghalnak.

Különösen a kultúra dolga az, hogy milyen a civil társadalom, meg tud-e erősödni, egyáltalán létezik-e. A civil társadalmat Bibó István úgy határozta meg, mint a „szabadság kis körei”-nek birodalmát, ahhoz hogy ezek a társadalom egészében működjenek, ahhoz kultúra kell, amely működtetni tudja e kis köröket, amelyben az emberek ragaszkodnak a szabadságukhoz és megvédik azt, de nemcsak a sajátjukat, hanem a másokét is.

Az életmód színvonala és milyensége is a kultúra kérdése, hiszen az életmódot keretnek tekinthetjük, amelyben azt vizsgáljuk, mennyi időt tölt az ember munkában, mennyi jut szabadidős tevékenységre, mit csinál a szabadidejében és mit végez a munkaidőben; hogyan viselkedik a családban és az utcán; mit eszik és hogyan táplálkozik, öltözködik, utazik-e vagy nem, ha igen, hová és miért; milyen a viszonya az emberekhez; hogyan helyezkedik el a munkahelyén.

Aligha lehet vita tárgya, hogy a kultúra alapvetően befolyásol mindent, ami az emberi társadalomban történik, és lehetetlen előrelépni anélkül, hogy a kultúrában előre nem lépnénk. Viszont *vitatott kérdés, hogy a kultúra mennyire jó vagy rossz*. Van ugyan egy olyan harmatos lelkű elképzelés, amely úgy gondolja, hogy a kultúra mindig jó, mindig a fejlődést segíti elő, mindig csak pozitív. Eszerint elég a kultúrát megszerezni, akkor a társadalom automatikusan előre fog haladni.

Természetesen a kultúra sok esetben – működésének lényege szerint – a fejlődést elősegítő erő. A kultúrában születnek azok az eszmék, amelyek majd megvalósulva a fejlődést szolgálják, biztosítják. A kultúrában születnek azok a politikai, társadalmi gondolatok, amelyek aztán forradalomhoz vagy evolúcióhoz vezetnek. A kultúrában születnek azok a természettudományos tanok és elméletek, amelyek majd megváltoztatják a föld képét, megteremtve azokat az eszközöket, amelyekkel meg tudják változtatni. A kultúrában születnek azok az elvek, amelyek arra vonatkoznak, hogyan kapcsolódjunk egymáshoz. A kultúrában születnek azok a hitek, vallások, meggyőződések és ideológiák, amelyek célt adnak az embereknek.

A kultúra adja az embereknek azt az identitást, amellyel más emberekhez kapcsolódhatnak, és amely nélkül nem tudunk élni. Hiába vagyunk ugyanis individuumok, saját identitásunkat is azon keresztül tudjuk lemérni, hogy mások hogyan fogadják el, hogy minket mennyire fogadnak be, és mi mennyire tudjuk befogadni a közösséget. Ilyen értelemben tehát *minden társadalmi, politikai, gazdasági vagy műszaki forradalmat a kultúra készíti elő, és minden fejlődési, evolúciós szakaszt is a kultúra alapozza meg.* Éppen az európai fejlődést vagy még tágabban az euroamerikai, tehát az európai-észak-amerikai, az Atlanti-óceán két oldalán lévő kultúrkört tekintve mondhatjuk, hogy az elmúlt 40 évben hatalmas kulturális jellegű forradalom zajlott le. A fasizmus leverése után dolgozta ki az emberiség a demokráciának azt a koncepcióját, amely Nyugaton megvalósult. A demokrácia szintjét tekintve is magasabb rendű a korábbiaknál, mint ami a II. világháború előtt akár a legfejlettebb országokban létezett. Megteremtették a hatalom megosztásának, a civil társadalom fejlődésének új rendszerét. Ugyanekkor jött létre a jóléti államnak az a koncepciója és gyakorlata, amely ugyan csak a világ egy részében valósult meg, de mindenestre magasabb rendű annál, ami Nyugaton és keleten valaha is létezett. Nem szeretném, ha bárki azt gondolná, hogy a Szovjetunió korábbi egyoldalú és alaptalan magasztalását most felváltotta a Nyugat elragadott dicsőítése. A polgári demokrácia és a piacgazdaság sem tökéletes, de tény, hogy a társadalom kétharmadára érvényesen megvalósult a demokrácia és a jóléti társadalom, és ez már igen nagy eredmény. Ez azt is jelenti, hogy a nyugati társadalmakban a kultúra a békés evolúciót szolgálja, a magasabb rendű kultúra eddig nem látott mértékben kiszélesedik, a társadalom minden pórusába behatol.

Eddig a pozitív szerepről szóltam. A kultúrának azonban van negatív szerepe is: a kultúra konzervatív megkötő erő is lehet, akadályává válhat a fejlődésnek, gátolja, hogy az emberek előbbre tudjanak haladni, emberhez

méltó életet tudjanak teremteni. Ennek is megvan a maga mechanizmusa. Amit az ember már megteremtett, azt valamilyen módon a kultúrában is védi, még akkor is, amikor már idejét múlta, elveszítette előre vivő funkcióját. A kultúra negatív szerepet tölt be, amikor elavult értékrendszereknek, ítéletrendszereknek, szokásoknak, viselkedésmintáknak a kövületét adja át generációról generációra, amikor tehát mozdulatlaná merevíti a társadalmat. Nagyon jól ismerjük ezt a magyar irodalomból. Elég, ha csak azt mondjuk, hogy a „magyar ugar”, és Ady Endre óta előttünk áll a mozdulatlanság képe. Nem mondhatjuk ma sem, hogy végleg felszántottuk a „magyar ugar”-t. Kultúránknak ma is vannak olyan elemei, amelyek a „magyar ugar”-t termelik újjá.

Ugyanilyen *negatív hatást tud teremteni a törmelékkultúra is*, amely minden társadalomban jelen van. Nemcsak nálunk, hanem Nyugat-Európában is. Van egy nemzetközi és belföldi törmelékkultúra, nagy gondolatoknak és műveknek olyasfajta töredékei, amelyek funkciójukat veszítették, valamint törpe műveknek és kis gondolatoknak olyan elegye, amelynek sohasem volt magasabb rendű funkciója. Nagyon sok ember nem jut máshoz. Éppen törmelékjellegüknél fogva konzerválják nemcsak a kultúrát, de magát a társadalmat, és ezáltal megakadályozzák az elmozdulást.

Különösen fontos ez abból a szempontból nézve, hogy az emberiség utóbbi néhány száz évének története mindmáig a modernizáció története volt. A korábbi feudális jellegű személyi függőségi, klientúra jellegű viszonyokból kellett és kell áttérni az emberiségnek az objektív gazdasági viszonyokra. De ha valaki nem szereti Marx műveit, akkor Max Weberében éppen úgy megtalálhatja, mint ahogy más szociológusokéban is azt a hatalmas fordulatot, amelynek folytán az emberiség kinő a korábbi feudális társadalmi viszonyok kötelékéből, és létrehozza a modern társadalmat.

Ez az átalakulás hatalmas kulturális erőfeszítést igényel az embertől. Az általa okozott megrázkódtatást nem is mindig tudták még egészen feldolgozni, még a legfejlettebb kultúrákban sem. Ez adja ugyan a jobb élet lehetőségét, de olyan új viselkedés- és magatartás- mintákat kell megtanulni hozzá, ami igen nehezen megy. A feudális, félfudális, prekapitalista, premodern, predemokratikus, autoriter viselkedési módot a kultúra széles sávja képviseli és táplálja bele az emberekbe. Akik elsajátítják és megtanulják, nehezen tudnak belőle kilépni. Sokszor a politikusok sem nagyon értik, hogyan mennek végbe ezek a folyamatok.

Egy anekdotát mondok el, amely nem a mai politikai viszonyokra vonatkozik, hanem egy korábbira. Nekem megvolt az a szerencsém, hogy az

1945 előtti társadalmi rendszerben is valahol középen helyezkedtem el; családom nem tartozott az elnyomottak közé, de nem volt egészen fölül sem. Így részesülhettem egy olyan élményben még 1945 előtt, hogy barátaimmal együtt elmentünk egy kis biciklitúrára. Közöttünk volt a helyi szolgabíró is, egy fiatal ember. Elkerültünk egy olyan helyre, amely vadászterület volt. Megjelent egy paraszt szekérrel és kutyával. A szolgabíró leszállt a bicikliről és kevélyen azt mondta a parasztnak: „Már megmondtam magának, kutyát a vadászterületre hozni tilos. Ha még egyszer meglátom a kutyát, lelövöm.” – Elmúlt 30 év, és másik barátommal, a miskolci megyei tanácselnök-helyettessel elmentünk kirándulni, ezúttal autóval. Együtt gyerekeskedtem vele egy abaúji faluban, proligyerek volt, nagyon jó barátok voltunk. A kirándulásra magával hozta a vadászpuskáját. Az erdőben egyszer csak jött egy paraszt szekérrel és kutyával. Barátom, a tanácselnök-helyettes kiszállt az autóból és azt mondta a parasztnak: „Már megmondtam magának, kutyát a vadászterületre hozni tilos. Ha még egyszer meglátom a kutyát, lelövöm.”

Elgondolkoztam: Uram Isten, mi volt az a közben eltelt 30 év? Rendszerek változtak, embereket akasztottak fel eszmékért, pro és kontra, és íme: ugyanaz a feudális viselkedés élt Horthy Miklós kormányzó idején és Kádár János kormányzása alatt egyaránt. És félek – nem akarok személyeket megnevezni, pedig tudnék példákat mondani –, hogy ez ma is így történik. Nem azért, mert az emberek rosszak, gonoszak, hanem mert ilyen a kultúra. A tanácselnök-helyettes ugyanúgy viselkedett, mint az előző rendszer funkcionáriusa, mert ez volt (és van) benne a kulturális mintában, és aki feljebb kerül, így szokott viselkedni. Ezt értem a kultúra megkötő szerepén: nem lehet az emberek viselkedését megváltoztatni csupán határozatokkal, állami dekrétumokkal, párt döntésekkel.

A KÖZELMŰLT

Kénytelen vagyok egy kicsit a közelmúltra is visszatérni. Minden ellenkező híresztelések ellenére, az elmúlt 20–30 évben nálunk is zajlott valami hasonló, mint ami Nyugaton történt: *kulturális forradalom*. Sok párhuzamosság volt a keleti és nyugati fejlődésben – más formák között –, de nem igaz, hogy ami az egyik részben történt, annak csak az ellenkezője mehetett végbe a másikon. Nálunk is zajlott egy kulturális forradalom, vagyis kiszélesedett a kultúra hatósugara, a magasrendű kultúra befogadó közönsége.

Ezt egzakt vizsgálatok is bizonyítják. Végeztünk például egy szabadidős felmérést, amelyben a kulturális magatartásformákat térképeztük fel. A felmérés különböző típusokat állapított meg. Az első csoportba azok kerültek, akiket a magasabb rendű kultúra érdekelt. Egy amerikai tudós ugyanezt a vizsgálatot szintén elvégezte – tőlünk teljesen függetlenül –, reprezentatív mintán. Az amerikai első típusba is azok kerültek, akik a legmagasabb rendű kultúraformák mellett voksoltak. Arányuk nem tért el lényegesen Magyarországon és az Egyesült Államokban.

Bármennyire is nehéz helyzetben van az ország, van egy olyan értelmiségünk, amely nem alacsonyabb rendű, mint az USA-ban, Németországban vagy bárhol más fejlett országban; arányszáma sem lényegesen kisebb. A századforduló elején már megvolt a magas kulturális háttér, majd az ide tartozók köre az utóbbi két évtizedben még ki is szélesedett.

Ugyanakkor az említett két vizsgálat egybevetése azt mutatta, hogy a számunkra hátrányos nagy különbség figyelhető meg a középosztálynál. Nyugaton sokkal nagyobb azoknak az aránya, akik egy középszinten kulturált életmódot tudnak elsajátítani.

A kultúra szélesedésének 1945 után tapasztalt folyamata a hetvenes évek elején megállt. Pontosan ugyanakkor a gazdaság fejlődése is megtorpant. A rendszer tehát kimerítette gazdasági és kulturális tartalékait.

Ezenközben az értelmiségben egy nagyon fontos folyamat indult el, amely végül is a rendszerváltáshoz vezetett (bár annak megtörténtehez világpolitikai feltételeknek kellett megvalósulniuk). *A rendszerváltáshoz vezető mozgások hazai előzményeit nem lehet lebecsülni Magyarországon.* Az előkészület egyik oldala kulturális volt. A hetvenes években az értelmiségben – különböző formákban és előjelekkel, különböző áttételekkel és nyíltsággal – megjelentek mindazok a gondolatok, amelyek egy valódi demokratizálódáshoz kellene.

Megjelentek azok a politikai irányzatok is, amelyek ma felszínen vannak. Mint népművelő nagyon jól tudom, hogy az MDF mozgalmainak – nem én mondom, hanem Csoóri Sándor, aki ebben bizonyára illetékes –, a táncmozgalom volt az egyik bölcsője; az SZDSZ erjedése pedig a színjátékosmozgalommal kezdődött. Később ezek a kulturális kezdeményezések kapcsolódtak a politikai mozgalmakhoz. A népmozgalmak nem mindig úgy szoktak kezdődni, hogy rögtön legalulról tör fel az elkeseredés, hanem úgy is keletkezhetnek, hogy az értelmiség egy része megérti a társadalomnak még meg nem fogalmazott elkeseredését, és a maga mozgásában meg tudja azt testesíteni. A nyolcvanas években indult el a civil társadalom széles

újraéledése is, először szintén a kultúrában. Mindez odavezetett, hogy a társadalomban egyre inkább megérték a diktatúrából a demokráciába való átmenet feltételei. Hogy a folyamat elindulhasson, szükség volt a problémák iránt érzékeny emberekre, akik tudták, mit vállalnak és az adott pillanatban cselekedni is tudtak.

MI TÖRTÉNT A KULTÚRÁBAN 1990 MÁRCIUSA UTÁN?

Nem következtek be azok a változások, amiket a fordulathoz a kultúra emberei és a társadalom fűztek. Ha igaz az, hogy nincsen rózsza tövis nélkül, most az is kérdésessé vált, hogy lehetséges-e a tövis rózsza nélkül? Sajnálatos, hogy a kulturális életben ez az utóbbi állapot következett be 1990 tavaszától kezdve.

Az 1990 előtt elindult folyamatok a rendszerváltozás hogyanját eldöntő választások után elakadtak. Ennek megvan a maga történelmi oka. A rendszerváltás azzal járt, hogy *a politika primátust szerzett a társadalmi életben* Magyarországon és a környező országokban is, ami a rendkívüli viszonyok következménye. Mindenki, aki talpon volt és mozgott, a politika felé fordult. A költők, írók, akik azelőtt verseket és színdarabokat írtak, most politikai beszédeket szövegeznek. Tudósok, például a vezetésbe került nagyszámú történész, ahelyett hogy írnák a történelmet, úgy gondolták magukról, hogy csinálni is tudják. A folyóiratokban, amelyekben azelőtt nagy izgalmat keltett egy-egy kulturális kérdés – tudják a szerkesztők –, az kelt izgalmat, ha valamely politikai vonatkozású cikket közölnek.

Hiába mondjuk azt, hogy a társadalom elfordult a politikától, hogy az emberek viszolyognak attól, ami a parlamentben történik, de azért nézik és tárgyalják az eseményeket. A politika primátusa változatlanul fennáll, mert hiszen tudja a társadalomnak az a része, amelyik erre egyáltalán figyel, hogy még mindig itt dőlnek el azok a dolgok, amelyek további életüket, sorsukat meghatározzák. A politikának ebben a primátusában a civil társadalom mozgása lelassult, és nem tudott olyan mértékben megerősödni, mint ahogy 1990 előtt megindult.

Másrészt, ha igaz az a latin mondás, hogy „*inter arma silent musae*”, akkor az arma nemcsak a fegyvereket jelenti, hanem a politikai harcokat is, amelyekben – a fegyvereken kívül – minden eszközt igénybe veszünk egymás ellen, és ilyen körülmények között is hallgatnak a múzsák.

A társadalom nem politizáló, nem értelmiségi részében is ugyanez érvényesül. Itt ugyanis figyelembe kell venni a gazdasági helyzet nehézségeit, azt a *veszélyeztetettséget, amelyben a társadalom él*: a munkanélküliség, a nyugdíjashelyzet, az infláció, a kétkulcsos áfa veszélyeztetettségét. Ha az embert ilyen problémák kínozzák, nem fog azon gondolkodni, vajon a zene fejlődése, mennyiben haladta túl a dodekafóniát, hanem azzal foglalkozik, miből fog élni jövőre. Ezek és más hasonló problémák a társadalom túlnyomó többségét szorítják. Az ellenzék egyik fő követelése a költségvetéssel kapcsolatban az államháztartás reformja, ami nagyon szükséges lenne, hiszen Magyarországon az állami bürokrácia növekedésében megdöntöttünk minden eddigi csúcst. De ez is ellentmondásos helyzet. Ha megtörténne itt a váltás, értelmiségiek sokasága kerülne ismét nehéz helyzetbe, mert a minisztériumokból és közhivatalokból ki kellene kerülniük, így a munkanélküliek száma is tovább növekedne. A veszélyeztetett helyzet tehát nem annak kedvez, hogy az emberek természetes közvetlenséggel foglalkozzanak a kultúrával.

Persze a történelemben már voltak olyan korszakok, amelyekben a politikai-társadalmi nyomás vagy elnyomás alatt forradalmi eszmék születtek, amelyeket titokban lehetett tanulmányozni. Utoljára ez a nyolcvanas években fordult elő, a szamizdatos irodalommal. Most már értelmetlen lenne szamizdatos irodalmat gyártani, hiszen már mindent leírtak és elmondtak, amit érdemes volt leírni vagy elmondani. Nincsenek titkos, forradalmi eszmék, amelyek nyilvánosságra kerülve megoldást nyújtanának.

Ilyen módon – mivel az ösztönző erők „felül” és „alul” egyaránt legyengültek – *a kultúra hullámvölgybe került*. A bajt még csak fokozza, hogy a kultúrpolitika nem áll feladata magaslatán. A kultúrpolitikán nemcsak azt értem, amit az állam, a minisztérium művel. Egyszerre sokféle kultúrpolitika érvényesül ugyanabban az országban. A legliberálisabb országokban nincs is hivatalos állami kultúrpolitika, de ott is vannak olyan hatalmas szervezetek, amelyek nem liberális kultúrpolitikát folytatnak. Az egyházak például nem liberális kultúrpolitikát folytatnak, nem helyezkednek arra az álláspontra, hogy: „Virágozzék minden virág”. Az egyházak egyszerűen megmondják: mi virágozzék és mi nem. Az üzlet, a szakmák és a civil társadalom is folytatnak kultúrpolitikát. Mindegyik másfélét és mindezek együtt alkotják egy ország kultúrpolitikáját.

Közép-Kelet-Európában (és Kelet-Európában) *az állam olyan dominanciát szerzett a kultúrpolitikában, ami már veszélyes volt*. Például alávettette az üzleti életet, mert csak annyira érvényesülhetett a piaci szellem,

amennyire az állam engedélyezte. Az egyházak kultúrahordozó szerepét szűk körre szorította. Alávetette a szakmát, mert veszélyeket látott benne, nem engedte igazán érvényesülni. Alávetette a civil társadalmat, mindenben az állam uralkodott.

Volt azért ennek valamilyen jó oldala is. Volt értékes könyvkiadás, 20 játékfilm készült évente. A művészek számára részben kedvező volt, mert nem kellett mindig mecenások után szaladgálni, elég volt egy pártfunkcionáriussal beszélni, és egy film vagy folyóirat megkapta a szükséges pénzt, (ha megkapta). Most meg 30 bankárral kell beszélni, és egyre nehezebb őket akár csak elérni is. A nagyvállalatok nem tudnak a kultúrára pénzt adni, mert maguk is a csőd szélén állnak. A külföldi tőke még nem jött be elégséges mértékben, a belföldi tőke pedig még nem erősödött meg, tehát a kultúra nehéz helyzetbe került az anyagi támogatás szűkössége miatt.

Az állam megkezdte kivonulását a kulturális életből, mert bizonyos dolgokra áldoz, másokra nem, itt tehát bizonytalan helyzet jött létre. Azok a kultúrpolitikai mechanizmusok, amelyeket Nyugaton alkalmaznak, még nem léptek nálunk működésbe. Ennek következtében a senki földjén, két szék között a pad alatt találja magát a kultúra.

Nem állítom, hogy a kultúrpolitika az egyedüli okozója a jelenlegi állapotnak. A kultúrpolitika segíteni tudna a kultúra áldatlan helyzetén, ha nem azzal foglalkozna, hogy melyik hatalmi posztokat ki tartja és szerezzék meg, hanem azzal, hogy a politikailag indukált ellentéteket hogyan lehetne elsimítani, és a figyelmet a nyugodt alkotó légkör megteremtésére fordítaná.

A KULTÚRA JÖVŐJÉRŐL

A jövőt nem lehet önmagában nézni, hanem azzal is foglalkozni kell, hogyan alakul a jövőnk összességében az egész országban. Válaszút előtt állunk 1990 tavasza óta: tudunk-e csatlakozni – nemcsak nálunk, hanem az egész régióban – ahhoz a bizonyos Európához. Nem az kérdés, hogy európaiak vagyunk-e, mert nem lehet kétséges, hogy azok vagyunk, hanem azt kell eldönteni, hogy milyen módon.

Európa ugyanis nem egységes egész. A kontinensnek van egy centruma és van egy perifériája. A több mint 40 éven át létezett vasfüggöny nem nekünk kedvezett, hanem Nyugat-Európának, mert nekik kellemes laboratóriumi körülményeket teremtett, amelyben kifejleszthették a maguk de-

mokráciáját, jóléti társadalmát, kultúráját, civil társadalmát, és nem kellett törődniük a szegény rokonnal.

A nagy kérdés számunkra: csatlakozhatunk-e a Nyugaton már modernizált centrumhoz – amely földrajzilag már elérte Ausztriát –, és megteremthetjük-e nálunk ezeket a fejlett viszonyokat. A helyzetet csak bonyolítja, hogy az emberiség többsége a mi helyzetünkénél súlyosabb viszonyok között él. Hivatalos ENSZ-statisztikák szerint a Föld lakosságának 20%-a birtokolja az anyagi javak 80%-át. A 20%-ba tartozik Nyugat-Európa is. Számukra az a fő kérdés, senki se zavarja meg jólétüket, ne árassza el a nyugati államokat a menekültáradat.

Szeretnénk nálunk is megteremteni a jól működő demokráciát, a jóléti társadalmat, szeretnénk csatlakozni Európa centrumához. De, hogy a centrumba jutás meg tud-e valósulni és milyen mértékben, ez nagy kérdés. Feltételei vannak gazdaságilag és politikailag is. *Ha nem sikerül, Magyarország dependens ország lesz, amelyet nem vas-, hanem bársonyfüggöny fog elválasztani Nyugattól. Nyugodtan átutazhatunk majd (ha nem akarunk emigrálni), de amint átmentünk a bársonyfüggönyön, a viszonyok – számunkra kedvezőtlen – különbségét érezkelni fogjuk.*

Ebben az esetben kultúránk fejlődése más irányt fog venni, mint az első esetben. Ha úgy alakul is, lesz kultúra, de a kultúra helyzete nehezebb lesz és előfordulhat, hogy forradalmi pátoszt kap.

Előző esetben a kultúrának nem lesz forradalmi pátosza, de létrejöhet a kulturális fejlődésnek az az étosza, amely *kiteljesítheti a társadalom évszázados vágyát*, a jól működő demokrácia és egy tisztességes polgári társadalom megteremtését.

Prugberger Tamás

A kulturális tényezők hatása a jogalkotásra

I.

A jog mint intézményrendszer csak társadalmi környezetében, sokirányú összefüggései közepette vizsgálható sikeresen. A jog elszakíthatatlan attól az emberi közösségtől, amelynek működési rendjét írott vagy íratlan normákkal szabályozza. Ezek az emberiség története folyamán kialakult magatartási szabályok – íratlan és írott előírások – jelentős részben történelmileg felhalmozott, kultúrán alapuló olyan szokásanyagon nyugszanak, amelyeket a közösségi élet részben a külső körülmények, részben a társadalmi együttélés igényei, részben pedig az előbbi kettőhöz való viszonyulás alapján az emberben – mindenekelőtt a nevelés útján – tudatosuló belső értékrendszer, vagyis az ember nembeli lényege alakítottak ki és alakítanak ma is. E szokásanyag részben emocionális alapon történő beépülése az ember pszichés, valamint racionális motiváltságú értékrendszerébe, alakítja ki mind az ember, mind az együttélő emberi közösség, azaz a szűkebb és tágabb társadalom erkölcs- és jogtudatát.

Egy társadalom és annak egyes részközösségeiben elő egyének, családok, munkahelyi, gazdasági, politikai, vallási és kulturális csoportosulások erkölcsi, valamint jogi értékrendje mind az adott társadalomban, annak különböző rétegeiben felhalmozódott tudományos tapasztalati ismeretanyagából, művészetéből, esztétikai, etikai, vallási, valamint szocializációs értékrendszeréből merít. Mindez meghatározza a társadalmi élet játékszabályainak egy-egy társadalomban kialakult színvonalát. Vagyis a kulturális szféra befolyásolja a társadalmi normaalkotás, beleértve a jogalkotás színvonalát, ugyanakkor a jogalkotás befolyásolja a jogalkalmazást, viszont a jogalkalmazás is kihat a jogalkotásra, a kettő együtt pedig a társadalmi jogkövetésre, ahol ez utóbbi mutatja meg azt, hogy az adott közösség mekkora része vallja magáénak a megalkotott jogot és ismeri el azt helyesnek és veti saját magát is alá előírásainak. E téren befolyásoló tényező mindenekelőtt az adott társadalomban elő egyének, csoportok és intézmények viselkedéskultúrájának szintje, aminek a mások jogos érdekeinek akceptálása, a magáéval történő összegegyeztetése, a mások és más nézetek tolerálása, valamint a

konszenzuskeresés a próbaköve. Mindez meghatározza az igazságról, az igazságérzetről, valamint az alanyi jogosultságokról megalkotott egyéni és társadalmi összképet. Ebbe látenszen vagy kevésbé látenszen, tudatosan vagy kevésbé tudatosan benne foglaltatnak a társadalomnak jogi normatív rendezésre váró, létjobbító objektív és eszmei-ideologikus töltetű szubjektív igényei. Minthogy a normatív rendezésre a társadalmak történetének tanúsága szerint sor kerülhet írott normaszöveg kibocsátásával, ugyanakkor íratlan normagyakorlat kialakításával egyaránt, fennáll a hagyományos jogi ellentétpár, a természetjog kontra tételesjog jogfilozófiai természetű feloldásának a lehetősége. Az érintett jogbölcseleti szerzők tagadása ellenére ez a jogfilozófiában – megítélésem szerint – bekövetkezett, mert a Gustav Radbruch és Verdkoss által hirdetett azok az ember nembeli lényegéhez tartozó jogelvek, amelyek megsértésének vádjával ítélték el Nürnbergben a náci háborús bűnösöket, megjelennek Hans Kelsen hipotetikus alapnormájában, amelyre tiszta jogtanának egész normarendszerét építi. És hogy ennek az állításomnak a helyességét érvekkel alátámasszam, utalok itt arra, hogy az egyes államok alapnormái, azaz alkotmányai mögött meghúzódó hipotetikus alapnorma egy részét különböző ENSZ-határozatok (emberi jogok deklarációja, népirtás büntette) és EG-normák (pl. az Európai Szociálkarta, a munkavállalók szociális kartája) töltötték meg tartalommal. Erre pedig olyan igények miatt került elsősorban sor, hogy egyrészt meg lehessen előzni, ha pedig mégis bekövetkezik, meg lehessen „torolni” olyan emberiség, nemzetiség és népfajok, valamint társadalmi csoportok elleni brutális fellépéseket, mint amit a náci népirtók esetében természetjogi elvek erőltetett beiktatásával lehetett tételes jogi előírások és tilalmak hiánya miatt elvégezni.

Ennek ma nemzetközi jogi szinten aktualitása mindenekelőtt a volt Jugoszlávia és a volt Szovjetunió egyes területein van, de érdekes lehet Közép-Kelet-Európában a lappangó és gyakran kirobbanó nemzetiségi ellentétek, kisebbségi elnyomások, valamint a kommunizmus széthullásával ebben a térségben meggyorsult eredeti tőkefelhalmozás hatására fenyegető szociális elnyomórítási kísérletek megfékezése terén. Magyarországon ma e kérdésnek aktualitást elsősorban az ún. „igazságtétellel” kapcsolatos „számonkérés” ad. Rövidre zárva e problémát, az általános felelősségre vonás az elmúlt 40 év törvénysértéseiért károsan bontaná meg a társadalom nyugalalmát és az ebből kifejlődő nyugtalanság és agresszivitás beláthatatlan következményekkel járna. Ugyanakkor azonban nem csillapítja a felelősség teljes elmaradása azokat a kedélyeket sem, amelyek az 1956-os forradalom tö-

meggyilkosait „futni hagyná”. A társadalomban – és különösen az érintett területek közösségeiben – teljes megnyugvásra csak akkor lehet számítani, ha a háborús és népellenes bűnökre vonatkozó ENSZ-határozatok figyelembevételével egy igen behatárolt körű felelősségre vonásra sor kerülne. Csak így lehetne kioltani a szüntelenül fellobbanó szunnyadó tüzet. Ugyanakkor „pro futuro” annak érdekében, hogy az ilyen esetek meg ne ismétlődhessenek, szigorú törvényhozással pótolni kellene a joghézagot. Ezt a társadalomnak az anarchiába esésétől történő megóvása és a társadalmi konfliktusoknak kulturális körülmények közötti feloldása követeli meg.

Visszatérve a jogalkotás steril jogelméleti problémáira, hogy az szakmailag megfelelő színvonalú, szociológiailag a társadalom által elfogadott és követett legyen, továbbá pedig kulturális szinten is összhangban álljon a fejlett civilizált államok jogalkotási követelményszintjével, a következő befolyásoló tényezőknek kell teret engedni a kodifikáció során:

a) bírósági és a közigazgatási gyakorlat, különösen az iránymutatást jelentő elvi határozatok befolyásának alapos tudományos analízise és értékelése mellett;

b) a szabályozás tárgyát képező társadalmi viszonyok alapos szociológiai és jogszociológiai előtanulmányozásának és a társadalomban lefolyó történések széles körű vizsgálatával egybekötött figyelembevételének;

c) a szabályozandó kérdéseket érintő szaktudományi és természettudományi, technikai és technológiai követelményeknek, valamint az ezekkel összefüggő tudományos eredményeknek (pl. a környezetvédelem, földvédelem, erdőgazdálkodás, munkavédelem stb. jogi szabályozásánál);

d) a jogtudománynak az adott jogintézmény összefüggéseit, belső dogmatikai rendszerét, valamint társadalmi kihatásait tárgyaló eredményeinek;

e) továbbá a társadalom morális igazságérzet-értékeléssel összefüggő igényeinek.

A jogalkotást befolyásoló tényezők körén belül nem hagyhatók figyelmen kívül az adott társadalmat-országot jellemző történetileg kialakult hagyományok, szokások, intézmény- és magatartás-szabályozási rendszerek, valamint technikák, ideértve egyrészt a Luman által kimunkált és a magyar jogelméletben elsődlegesen Pokol Béla részéről hangsúlyozott jogászprofesszionalizmus (ügyvédi, bírói, ügyészi közigazgatási és politikusi szakmák) befolyásoló szerepét, másrészt azt, hogy a szabályozás által érintett társadalomban milyen politikai és gazdasági rendszer uralkodik. Ez utóbbi téren gyakori ellentmondások lelhetők fel.

Diktatorikus politikai rendszer hatalmi szférával összefüggő antipatikus jogalkotása nem egyszer eredményes liberális gazdasági rendszerrel és gazdasági, valamint „civil” természetű jogalkotással párosul. Tipikus eset erre a Hayek gazdaság- és jogelméleti tanait sikeresen megvalósító nemréggen leköszönt Pinochet-rendszer. Ugyanakkor egy demokratikus vagy demokratizálódó politikai rendszer és jogalkotás a gazdasági szférában eredménytelen marad. Eklatáns eset erre a volt Szovjetunióban lezajlott „gorbacsovi” reformfolyam, valamint számos dél-amerikai ország. Ugyanakkor a volt kommunista berendezkedésű európai államok, a volt Szovjetunió és Kuba példája azt mutatja, hogy merev diktatorikus politikai rendszer közvetlen állami irányítás alatt álló gazdasági struktúrával mindkét oldalt érintve sikertelen. Ezzel szemben következetesen sikeres a demokratikus államberendezésre felépülő olyan versenygazdaság, amely ugyanakkor szociális hálót is közadókból fenntart.

Mindennek belső rugói a megfelelő társadalmi aktivitási és érdekegyensúly hiányában vagy fennállásában keresendő. Ott, ahol az éghajlati adottságok következtében a lakosság passzív és kezdeményezőkétség nélküli, ott az állam az aktívabb. Ilyen helyeken indokolt és sikeres lehet az állam keményebb belpolitikája gazdasági téren, még akkor is, ha ez nem szimpatikus. Hasonló helyzet állhat fenn akkor is, ha egy társadalomban káosz uralkodik el (pl. Chile vagy Spanyolország esete az 1974., illetve az 1936-os polgárháborút követően). Demokráciával azonban „bekeményített” módon fékezett meg kaotikussá váló állapotot Franciaországban De Gaulle és hasonló sikeres anarchiamegfékezés volt tapasztalható ezzel párhuzamosan Olaszországban. E két országban állampolgári kezdeményezőkétséget megbénító közbiztonsághiány és intézményrendszer-felbomlás megelőzésére került sor. Fennállhat azonban ilyen esetekben az ember nembeli méltóságát teljesen anulláló diktatúrák kialakulásának a veszélye. Ilyenkor van jelentősége az ENSZ egyetemes emberi jogokat védő szabályainak, amellyel összefüggő szankciórendszer sikeres alkalmazást nyert a dél-afrikai apartheid-rezsim esetében. Ezek azonban a kivételek: pont az NSZK esete az, amely arra utal, hogy ott, ahol a társadalmi többség aktív és kezdeményezőkétség, a demokratikus államforma az (Adenauer-korszak és mindaz, ami azután következett, kereszténydemokrata, szociáldemokrata és ismét kereszténydemokrata kurzustól függetlenül), amely a civil társadalom kezdeményezőkétségét felkeltette és a társadalmi fejlődést előre vivő érdekérvényesítő törekvéseinek az érdekek koordinációja útján lehetőségeket adott és ad. A magyar civil társadalmat szintén az ilyen kezdeményezőkétség

érdekérvényesítési törekvés és aktivitás jellemzi. Ezért az állam fő feladata a jogalkotás útján is csak az lehet, hogy demokratikusan működő intézményrendszerével társadalmilag hasznos mederbe terelve adjon szabad folyást mindennek, ugyanakkor megfelelő szociális háló kiépítésével adjon biztonságot az ebben részt vevő szereplőknek.

Összefoglalva: az eddigi elméleti eszmefuttatást, a jogalkalmazást, a jogkövetést és az adott társadalmi közeg kultúráját is kedvezően befolyásoló jó jogalkotásnak az számít, amely figyelembe veszi a társadalom sokdimenziójú totalitásában megnyilvánuló objektív törvényszerűségeit, amit az elmúlt 40 év közép-kelet-európai jogelméleti irodalmában néhány bátortalan NDK-beli szerzőn kívül Peschka Vilmos mert egyértelműen kimondani. Továbbvive és kibontva ezt a gondolatot e sokdimenziójú totalitásnak a jogalkotás során figyelembe venni szükséges tényezői részleteiben a következők:

a) a hatalmi és gazdasági folyamatok, valamint a gyakran ellentétes irányú érdektényezők a hatalmi és az érdekegyensúly megteremtése szemszögéből;

b) társadalomszervezési és igazgatási folyamatok, továbbá az itt megmutatókozó érdekviszonyok és a központi, valamint a lokális területiális önkormányzat egyensúlyának feltételei;

c) a foglalkoztatás és a szociális biztonság megteremtésére irányuló igények, valamint a társadalmilag hasznos civil tevékenységet ösztönző tényezők;

d) mentális, infrastrukturális, kulturális, esztétikai, etikai és művelődési/képzési szükségletek;

e) technikai-technológiai, valamint a társadalmi működést befolyásoló természettudományi ismeretek;

f) a társadalom igazságérzetének kielégítése, közmegelegedést kiváltó tényezők. -

Ahhoz azonban, hogy ezek a tényezők pozitív hatáshoz vezessenek a jogalkotásban, szükséges, hogy a befogadó társadalmi közeg is egy megfelelő általános műveltségi, kulturális színvonalon álljon. Ez esetben várható el a jogalkotás határfokát erősítő belátás és viselkedési tolerancia, valamint konszenzus- és kompromisszumkészség a társadalmon belül az ellentétek elsimítása terén. Ily módon a jogalkotásnak is komoly nevelő szerepe van, ugyanakkor építeni kell a műveltség adott fokára és tekintetbe kell venni a kialakult tradíciókat, különösen akkor, ha azok hasznosak, de azokat is, amelyek esetleg idejétmúltak és nem progresszívek már. Ez utóbbi esetben azonban szükséges megkísérelni a progresszív irányú fokozatos átformálást,

ami nem más, mint reform. Az ezzel ellentétes radikalizmus ellentétes, romboló/rontó hatást, illetve hatékonytalanságot vált ki, miként ez II. József (Kalapos király) reformtörvényeinél tapasztalható volt. Ugyanakkor az elmúlt 40 év etatista szubjektív voluntarista jogalkotásának radikalizmusa egy sor olyan jól bevált és évszázadok alatt kialakult és kicsiszolódott tradicionális jogintézményt törölt el vagy torzított el, amellyel megbolygatta a társadalmi kapcsolatok legitim etikus rendjét és kulturális-civilizációs, valamint szociális egyensúlyát.

Ahhoz, hogy a jogalkotás ne kerüljön a normarendszer felállítása során ilyen helyzetbe és hogy helyes arányok szerint vegye figyelembe, valamint mérlegelje az itt megemlített társadalmat befolyásoló tényezőket, a fejlett polgári államok kifejlesztették a *neokorporativizmust*, azaz a többoldalú előzetes *érdekegyeztetés* rendszerét. Ez annyit jelent, hogy minden jogforráskiadás előtt az állam tárgyalásra hívja össze a tervezett jogalkotással érintett társadalmi tényezőket, önkormányzatokat egymással együtt, vagy egymással ellentétesen működő érdekvédelmi szervezeteket és mintegy egyenrangú félként társasági szerződést kötve velük, e megállapodás, illetőleg egyezség tartalmát foglalja jogforrásként ható normaszövegbe. Sajnos ez még nem ivódott be a magyar jogalkotási gyakorlatba. A jogalkotásról szóló 1987: XI. tv. ui. csak annyit mond, hogy a szakminiszter az igazságügy-miniszterrel *együtt* terjeszti a kormány elé a törvényjavaslatot, míg a kormányrendelet-tervezetet ez utóbbinak az *egyetértésével*, saját rendeletét pedig a kiadás előtt az igazságügyminiszterrel előzetesen véleményeztetnie kell.

Ez az igazságügy-minisztériumi közreműködés úgy, ahogy biztosítja az új jogalkotási produktum megfelelő illeszkedését a jogrendszerbe, valamint a jogalkotás szakmai követelményeinek való megfelelést. Az alsóbb szinteken azonban még ez sem biztos a rövid határidővel történő formális egyeztetések miatt. Külön szükséges itt szólni arról, hogy a pénzügyi tárca és a pénzügyi kormányzat annyira erős, hogy a pénzügyi tárgyú jogszabályok, úgymint az adó, a vám, a deviza, a pénzügyi és a banktevékenységet érintő jogszabályok nemcsak tárca- és kormány szinten, hanem törvényi szinten is autonóm és izolált területet alkotnak a magyar jogrendszeren belül. Itt tehát az igazságügy-miniszter jogrendszerbe illesztési és összhang-igény-érvényesítési törekvése nagyon háttérbe szorítva érvényesül. Az pedig, hogy a jelentősebb jogszabálytervezetek előkészítésére kodifikációs bizottság létesíthető, a rendszerváltás után csak a szövetkezeti törvény (SzVt.) esetében valósult meg, mivelhogy a rendszerváltást megelőző korábbi kodifi-

kációs bizottság a tehetetlenségi nyomaték folytán tovább működött. Ennek is tudható be, hogy számos régi elem köszönt vissza az új SzVt-ben és szelleme is magán viseli az elmúlt 40 év örökségét. Nem hoztak létre kodifikációs bizottságot sem a Munka törvénykönyve (Mt.), sem a Kárpótlási törvény (Krt.), sem a Környezetvédelmi törvény (Kt.) megalkotásához, holott a törvények a társadalom széles rétegeit érintik. A különböző érdekvédelmi szervezetek is a jogalkotásnak ezen időszakában kezdtek kialakulni, amelyek némelyikét marginálisan és formálisan bevont a kormány a jogalkotásba, de csak véleménynyilvánítás erejéig, ugyanakkor azonban egymással fennálló ellentéteiket egymással szemben játszotta ki. Eklatáns eset erre a Mt., ahol a szakszervezetek közötti ellentétek kihasználása folytán munkáltató-érdekcikusság és munkavállalói alárendeltség áll fenn (kollektív szerződéskötéstől történő könnyű munkáltatói elzárkózás, együttes döntési jogkör nélküli üzemi tanácsrendszer, munkáltatói oldalra hátrányos felmondási és végkielégítési rendezés, stb.).

A rendszerváltást követő módosítások kiiktatták a jogalkotási törvényből a jogszabályalkotással összefüggő *társadalmi vitát*. Szabályozás hiányában a kormány diszkrecionálisan dönt afelől, hogy valamely jogszabálytervezetet előzetesen társadalmi vitára bocsát vagy sem. Így következett be az, hogy a Környezetvédelmi és Településfejlesztési Minisztérium a Kt-nek két változata közül azt bocsátotta vitára, amelyet eleve nem szándékozott a kormány elé, a kormány pedig a parlament elé terjeszteti.

A jogalkotás jogászai szakmai szempontjait érintve igen lényeges és pozitív az 1987. XI. tv-nek az az előírása, hogy előzetesen ki kell kérni a Legfelsőbb Bíróság elnökének és a legfőbb ügyész véleményét, valamint az Igazságügyi Minisztériumét. A szakmai szempontokat a szakminiszteri vélemény kikérési kötelezettsége biztosítja. Részben ez utóbbi, valamint az a tény, hogy ki kell kérni a megyei közgyűlés elnökének a véleményét is a jogszabály-előkészítés során, részbeni érdekkordinációt és érdekkör tekintetbevételt is jelent. Ez utóbbi vonatkozásában azonban kardinális jelentőségű a települési önkormányzatok véleménye lenne. Ennek ellenére a felsorolásból a Polgármesterek Szövetsége hiányzik, pedig ennek helyet kellene adni a jogalkotást érintő előzetes véleményalkotásban és a jogszabály-előkészítéssel összefüggésben kialakítandó érdekegyeztetési rendszerben. Úgy tűnik, hogy az agrárpiaci rendtartás hatályba lépésével e téren áttörés valósul meg, mivelhogy a tervezet az agrárpiac intézményrendszerének működtetését nyugati mintára, többoldalú érdekegyeztetési mechanizmusra építi. Ez viszont

csak a mezőgazdaságot és a normatív intézkedések alacsonyabb szintjét (miniszteri és államtitkári jogforrás) érinti.

Egy itt bemutatott jogalkotási érdekegyeztetési rendszer általánossá válása nélkül a magyar jogalkotási mechanizmus továbbra is *korszerűtlennek* marad meg.

II.

Konkrétan megnézve a jogalkotásról szóló 1987. XI. tv. egyes rendelkezéseit, kardinális módon sorolja fel azokat a viszonyokat, amelyeket törvényben kell szabályozni. Ezek:

- a) a társadalmi rendre, intézményekre, az állam szervezetére és működésére vonatkozó alapvető rendelkezések;
- b) a gazdasági rendre és működésére vonatkozó szabályok;
- c) az állampolgári jogokra és kötelezettségekre vonatkozó alapvető normákat;
- d) az állami pénzügyeket; valamint
- e) a házassággal és a családi kapcsolatokkal összefüggő viszonyokat.

Összevetve ezt a felsorolást az 1949-ben megalkotott és 1989-ben gyökeresen módosított magyar alkotmánnyal, ez a felsorolás az alkotmány szerkezetét követi. A módosított magyar alkotmány szerkezete azonban az 1989-es gyökeres módosítás után is az ún. szocialista alkotmánymodellt követi, mivel az államszerkezetből és a gazdasági viszonyokból indulnak ki és csak ezután rendezik az állampolgári jogviszonyokat. Ebben a modellben a társadalmi szerkezet az elsődleges és az állampolgári a másodlagos, szemben a polgári államok alkotmánymodelljével, ahol pont fordított a helyzet. Kiinduló alap az állampolgári jog, s kötelezettség és erre épül rá az állami szerkezet. A rendszerváltás és a vele összefüggő gyökeres alkotmánymódosítás ellenére is megmaradt a régi szemlélet és ez megmutatkozik mind az őt itt említett területet érintő újabb törvényi szabályozásban.

ad a) Nincs törvényileg és alkotmányjogilag precízen rendezve az államfő és a kormányfő viszonya, mivelhogy a nyitott kérdéseket hagyó keretszabályokat a kormánypártok és az ellenzéki pártok között létesült paktum rendezi. Ez jelentős előidézője annak az állandósult feszültségnek és vitának, ami az államfő és a kormányfő között kialakult.

A médiavitának egyik fő forrása a korszerű médiatörvény hiánya, amelynek pótlását a kormány nem szorgalmazta, mivelhogy számára kedvezőbb az e

területet a pártállam korából rendező kormányrendelet, mely az állam számára hatalmat biztosít a médiák felett. Az ellenzék, hogy az új média-törvényt kikényszerítse, érthetően nem engedi az ő oldalán álló elnökök leváltását.

Jóllehet, a szakközigazgatás rendszere általában már jó irányban alakul át, mivelhogy a szakközigazgatás helyi szervei centrális alárendeltségűek, viszont a helyi szakigazgatási szervek státusánál nincs kidomborítva a helyi önkormányzati igazgatás irányában fennálló konzultatív-szaktanácsadó szerepe, ellentétben az 1949-et megelőző közigazgatási szabályozással. A mai szabályozásnál úgy tűnik, hogy az országosan lefutó szakközigazgatás mintegy az önkormányzatok felett áll. Ezzel áll összhangban a jogalkotási tendencia is, hogy egyre több olyan közigazgatási feladat elvégzését ruházzák kötelező jelleggel az önkormányzatokra, amelyet az alulról szervezendő önkormányzatiság lényegéből eredően nem az ő feladatuk lenne, hanem a felülről szervezendő közigazgatás feladatkörébe tartozna. Minthogy e téren a szakközigazgatás felügyeletet gyakorolhat az önkormányzatok felett, az önkormányzatok fokozatosan és észrevétlenül alárendelődnek nekik. Ilyen tendencia tapasztalható a köztársasági megbízotti intézménnyel kapcsolatosan, mely a francia prefektusi rendszerhez hasonlóan törvényességi felügyeletet gyakorol a helyi és területi (települési és megyei) önkormányzatok felett. E rendszerrel szemben mi a sokkal demokratikusabbnak látszó alulról szerveződő szövetségi tartományi önkormányzati rendszert (NSZK, Ausztria, Svájc) preferáltuk. Utólag azonban a gyakorlat azt bizonyította, hogy a köztársasági megbízotti rendszer bevezetése helyes volt, mivel az önkormányzatok élére került új hatalmi elit sok helyen basáskodik és választói hátrányára visszaél funkciójával, amiben az alacsony helyi közéletli kulturális helyzet mutatkozik meg. Ugyanakkor viszont a kormányzat is jogszabálymódosításokkal és kormány szintű jogforrásokkal egyre nagyobb hatáskörrel ruházza fel a köztársasági megbízottakat, észrevétlenül kialakítva a helyi és a területi önkormányzatoknak egy szubordinációs rendszerbe való bekapcsolását. Ugyanakkor a fejlett polgári demokráciák szolgáltató jellegű közigazgatásának kialakulása csak a szakigazgatás helyi szervei feladatkörének rendezésében jelenik meg, itt is azonban meglehetősen halványan és kis területen, főleg a mezőgazdaságot érintve.

A társadalombiztosítás még mindig teljesen be van építve költségvetésileg és ezen keresztül gyakorlatilag szervezetileg is az állami mechanizmusba. Jóllehet elvi határozat és törvény is van már arra, hogy a társadalmi biztosítási alapot az állami költségvetéstől elkülönítve önkormányzati módon

kell kezelni, ez még mindig nem valósult meg, mert akkor az államnak vissza kellene juttatni azt az óriási pénzösszeget, amelyet a 40 év alatt állandósult gyakorlatként a társadalombiztosítástól elvont.

A magas társadalombiztosítási járulék ma lényegében az adó egyik formájaként funkcionál, mivel az alacsonyan tartott társadalombiztosítási szolgáltatások (és ennek mértéke most is egyre jobban szűkül) azt mutatják, hogy az állam a társadalombiztosítási hozzájárulást a költségvetés számára leföli. Tovább maradva az önkormányzati rendszernél, az érdekvédelmi szervezeti rendszer jogi rendezése is hiányos. Nincs kamarai törvény, az érdekvédelmi szervezetek, de ugyanígy a pártok működését precízen rendező egyesületi törvény, még mindig nincs korszerű fogyasztóvédelem és ezt, valamint az állampolgári védelmet is megvalósító ombutzman-rendszer.

A művelődést, kutatást és oktatást érintve teljesen kaotikus még a tudományos kutatóhálózati rendszer, a tudományos fokozatok megszervezésére, az oktatásra és a felsőoktatásra vonatkozó jogalkotási elképzelés.

A kormányzathoz közelálló jogalkotási tendenciák az akadémiai és általában az önálló kutatóintézeti hálózat leépítését célozták meg, ami hiba, mert az USA elektrotechnikai sikereit ez az egyetemektől független kutatóhálózat (Szilícium-völgy) alapozta meg. Az angol mintájú, új tudományos fokozati rendszertervezet távoli országok modelljét követi, amely nincs összhangban – a hozzánk legközelebb álló – azzal a német fokozati rendszerrel, amely várhatóan az új Közép-Kelet-Európában is uralkodóvá válik és amelynek követelményrendszere magasabb, mint az angolé. Így a közvetlen külföldi megítélés terén hátrányos helyzetbe kerülhetünk, ezen túlmenően pedig egy más irányú kontraszelekción tudósképzés melegágyává válhat. Ebben lehet némi tendencia, amire utal, hogy a mindenkori hatalomtól független és kritikus tudósi magatartás centrumait jelentő nem egyetemi kutatóintézeteknek a leépítése folyik, amelyre látszólag elfogadható indok, hogy Nyugat-Európában is a kutatás az egyetemekhez, nem pedig az akadémiahoz telepített.

ad b) A gazdasági életben többek által igényelt korlátozott reprivatizációra valószínűleg látens pártpaktumok (legbefolyásosabb kormánypártok és ellenzéki pártok) következtében nem került sor. Ehelyett először előprivatizációs, majd pedig privatizációs törvény megalkotására került sor azután, hogy a legjövődelmesebb állami kereskedelmi vállalatokat a „közéleti tűzhöz közel állók” a maguk számára igen kedvezően privatizálták. Ennek jelentős haszonélvezője volt az a korábbi politikai elit, amely a hatalmi helyzetéből összegyűjtött tőkével a gazdasági életbe, mégpedig annak köz-

pontjába vándorolt át. Amikor ez megtörtént, akkor lépett hatályba az ún. „előprivatizációs törvény” (1991. augusztus). Az egy évvel később meghozott privatizációs törvény, az „átalakulási törvény”, valamint az Állami Vagyonügynökségről szóló törvény alapján olyan privatizációkra, értsd: külföldiek részére történő vállalateladásokra is sor került, ahol a cél a külföldi számára konkurrenciát jelentő magyarországi vállalat leépítése volt, amivel járó munkaerő-leépítés egyúttal ugrásszerűen növelte a munkanélküliséget. Ezt a folyamatot nagyban elősegíti az, hogy az ÁVÜ felügyeletét fokozatosan kivették a parlament hatásköréből és a kormány alá helyezték. Az állam rövid távon ily módon kívánja bevételeit növelni, jelentősen nehezítve a jövő politikusainak és a későbbi generációk helyzetét. Ezt a helyzetet erősíti a kárpótlási törvény is, mely egyrészt igazságtalanul kismértékben kárpótol az erőszakos államosításokért és paraszti földbirtokok elvételéért, másrészt viszont tönkreteszi az előbbi törvényekkel együtt a mezőgazdaságnak jelenleg is beszerző-értékesítő-kiszolgáló és vállalkozói menedzserirodaként működő szövetkezeti struktúráját azzal, hogy tőke és korszerű gépesítés nélkül akar családi farmgazdaságot kialakítani ugyanúgy, mint a gazdasági élet más területein is kisvállalkozásokat, de 35 %-os indulóhitel-nyújtási lehetőségek mellett.

Itt is utalni kell arra, hogy a magyar mezőgazdaság működésképtelenné tétele az óriási termékfelesleggel rendelkező és elhelyezési problémákkal küszködő USA-nak, Kanadának és az EK tagállamainak az érdeke, mert így tudnak élelmiszerpiachoz jutni Közép- és Kelet- Európában, így Magyarországon is. Ugyanakkor a magyar fogyasztó az importált élelmiszerhez jóval drágábban juthat majd hozzá. A magyar élelmiszerexportot pedig ily módon meg lehet fojtani anélkül, hogy a Közös Piacnak népszerűtlen védődávám-intézkedéseket kellene alkalmaznia a magyar élelmiszer árukkal szemben. Összegezésként a privatizációs, kárpótlási és átalakulási jogszabály-csomagról (törvények láncolata) elmondható, hogy eredeti tőkefelhalmozást drasztikusan azok hátrányára segíti elő, akik a háború előtti vállalkozói magatartásukkal alapították meg cégüket és azok számára előnyös, akik az állampárti időszak haszonélvezői voltak. Ennélfogva igazságtalan, ugyanakkor hosszú távon hátrányos az egészséges magyar gazdaság kialakulására nézve. Hogy ez a gazdasági jogalkotási tendencia mennyire enged teret az erőfölény könyörtelen és antiszociális, valamint a hosszabb gazdasági érdekekkel szembeni érvényesülésnek, mutatja a csődeljárásról szóló új törvény is, amelyben a bíróság a csőd megnyitása után csak akkor rendel ki vagyonfelügyelőt, ha ezt a résztvevők kérik. Ennélfogva könnyen az „aki bírja,

marja” elv érvényesül és hovatovább ez válik úrrá az egész gazdaságban, amit a mai gazdasági jogalkotást jelentősen elősegít. Ennek eredménye csakis gazdasági anarchia lehet.

ad c) Mint már érintettem, az állampolgári jogok és kötelezettségek a jogalkotási törvény szabályozási sorrendjében a méltatlan harmadik helyen állnak. Ennek megfelelően különösen az EK-normákkal (pl. Szociális Charta, a Munkavállalók Szociális Chartája) sok tekintetben ütköző olyan Mt. megalkotására került sor, amely nem biztosítja az állampolgároknak a munkavégzéssel összefüggő egzisztenciális és szociális biztonsággal kapcsolatos jogait és a munkahelyi diszkriminációt is (pl. szakszervezeti) igen enyhe szankciókkal sújtja. Az egész Mt-re jellemző, hogy csak formálisan áll összhangban az EK jogával, valójában azonban az EK normáival ellentétesen, túlzottan és igazágtalanul munkáltatói érdek-centrikus. Állampolgári jogot érintve ez megmutatkozik többek között abban, hogy míg az EK tagországaiban a munkáltató csak az üzemi tanács egyetértésével kérhet személyi adatszolgáltatást a munkavállalóktól és dönthet a munkavállalók munkahelyi magatartásának technikai berendezéssel történő ellenőrzése (pl. ipari tv-figyelés) felől, addig ezt a munkavállaló hazánkban minden további nélkül egymaga elrendelheti, csupán az üzemi tanács véleményét kell kikérnie, de ez őt nem köti. E munkáltatói érdek-centrikus szabályzás célja, hogy a külföldi tőke a saját honi viszonyaihoz képest kedvezőbb feltételeket kapjon. Így kívánja az állam a külföldi tőkét arra inspirálni, hogy az országba jöjjön, még neokolonizációs hatások árán is.

ad d) Az állami pénzügyeket érintő állami szabályozásnál is szigorúan állami bevételi érdekek érvényesülnek.

Ez mindenekeelőtt az adójogban nyilvánul meg, ahol ugyanarról az adótárgyról (jövedelemről) az adójog nemzetközi elveivel ellentétesen nem egyszer több címen szed az állam be adót (pl. jövedelemadó, vállalkozási adó). Legújabb adójog-alkotási találmány, hogy azokban a munkakörökben, ahol eddig is a magánpraxisra, vagy a borraivalóra tekintettel alacsony bért állapítanak meg, ami a nyugdíjra nézve kedvezőtlen, újabban a magánpraxis folytatására vállalkozói igazolványt kell kiváltani és így megkettőződik az adóelvonás. Hasonló hatást vált ki a kétkulcsos áfa bevezetésének terve is.

ad e) A házasság és család intézménye szintén méltatlanul és utolsó helyre került, holott az egész társadalom alapsejtje ez a szféra. Az, hogy a Családjogi Törvény módosítása bevezette a házassági szerződést, amely az eddigi sematikus házastársi vagyonszövetséget az érdektényezőknél és az igazságosság elveinek megfelelő rendezését segíti elő, jó. Ugyanakkor

az abortusztörvény tervezeténél van egy olyan szűk látókörű, kifejezetten ideologikus szigorító irányvonal, amely nem veszi figyelembe a családok érdekeit, főleg pedig azt a romló anyagi helyzetet, amelynek előidézésében közigazgatási és politikai tévedéseknek is szerepe van az eddig kimutatottak szerint. Remélhetőleg e kérdésben a méltányosabb, liberális szemlélet fog érvényesülni az új törvény meghozatala során.

III.

Befejezésül csak annyit, hogy „sine ira et studio” pártpolitikai álláspontoktól távol tartva magunkat, igyekeztünk tárgyilagos elemzést adni a jogalkotásunk folyamatairól és kulturális összefüggéseiről. Minthogy a jogalkotás egy polgári demokráciában erős függvénye a mindenkori pártpolitikai csatározásoknak, azok a problémák, amelyeket a jogalkotással kapcsolatosan felvetettünk, elsődlegesen a politika fonákságaiból erednek. Ezért a két területen jelentkező fonákságok korrelációban állnak egymással. Ebből az következik, hogy egy magas kultúrájú társadalomban az a párt vagy pártcsoport nyeri el a választók bizalmát, amelyik az itt kimutatott jogalkotási és politikai visszasságokat, ha nem is megszüntetni, de legalábbis enyhíteni tudja.

Helmut Fleischer

Néhány gondolat a kultúra formáiról

Ha a kultúráról beszélünk, többnyire a szellemi, a tudományos, a nyelvi kultúrára, az esztétikai-művészi és/vagy vallási kultúrára gondolunk. Mostanában viszont a „*politikai kultúra*” kerül előtérbe.

Hannoverben éppen egy mamutkongresszust rendeztek az esztétikum aktualitásának témájáról. Ugyanakkor azt olvasom, hogy egy elismert társadalomtudós, Wolf Lepenies, a legteljesebb magától értetődőséggel politikai kultúránk mételéről beszél, és orvosi konzíliumért kiált, amely valami rendkívülit ajánlhatna fel a kór gyógyítására.

Idézek egy részletet:

„*A németországi demokráciának nehéz megpróbáltatással kell szembenéznie. Mindeddig a kedvező időjárás demokráciája volt. Most majd elválnak, vajon képesek-e a németek arra, hogy megőrizzék az állampolgári értelmet és jogérzékét, a tapintatot és a toleranciát, az együttérzést és a segítőkész nagyvonalúságot a posztkommunista korszak európai sodrásaiban és megsejtve egy esetleges jövőbeli gazdasági recessziót.*” (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1992. okt. 2. 33. old.) A megőrzés itt csak egyet jelenthet: erősebbé tenni.

Láthatják, problémáink terhével jöttem Önökhöz, nem pedig a megoldáshoz bevált modellekkel. Mindehhez nálam egy társadalomelméleti metodológia járul, ami a keresett problémamegoldásokra való kitekintést még nehezebbé teszi.

Hosszú időn keresztül a szovjet típusú társadalmak problémái formálták gondolkodásmódomat. Az uralkodó gondolkodásmódokat kettős irányultságú kérdésfeltevés határozza meg:

1. Mi a szocializmus és mit implikál?
2. Mit tanít és milyen gyakorlati közekveniciái vannak a marxizmusnak?

A magam részéről nyitva hagyom mindkét kérdést, s egy másikat tettem fel helyettük: Milyen egyéni, szociális és kulturális erőket egyesített magában a proletárforradalom (avagy melyeket rekesztett ki magából), és hozott felszínre érvényesülési határain belül (illetőleg melyeket nyomott el)? Ez

– röviden fogalmazva – egy szociokulturális metodológia, amely elsődleges érdeklődési területenként a szociális szféra kultúraformáira, a társadalmi mobilitás és mobilizáció azon dinamizmusaira irányul, melyek a magas szintű iparosítás korszakával köszöntöttek a modern világra.

Ahol mások ideológiákra, vallási fundamentalizmusokra vagy a racionalitás formáira tekintenek ki, én ott közvetlenül és makacsul rákérdezek a lényeges embercsoportok gyakorlati magatartási potenciáljaira, beleértve a saját gyakorlati magatartási potenciáljainkra vonatkozó kérdést is, hogy e területen az eleven erők heurisztikájához juthassunk el, mely erők hatást gyakorolnak egy közösség perszonalizációs és társadalmasodási folyamataiban. Legfőképpen arra a módra keresem a választ, ahogyan a szociokulturális diszpozíciók egy közösségben progresszíven vagy regresszíven megváltoznak; s hogy milyen hatások alatt és milyen kiterjedési mechanizmusokkal.

Amit én a szociális szféra kultúraformáinak fogalma alatt értek – s a Wolf Lepeniestől idézett szöveg címszavakban legalábbis szintén ezt taglalja –, megítélésem szerint az határozza meg, hogy milyen szerepet töltenek be egy közösségben a szellemi-esztétikai kulturális teljesítmények. Szerepe van ennek abban is, hogy a szellemi csúcsteljesítmények egy társadalmi és személyiséghez kötődő kultúra egészét képviselik-e, vagy pedig pusztán elkülönült szegmentumok, kivételes egyéni teljesítmények, amelyek ellentétben állnak a társadalom uralkodó kultúrájának közönségességével és nyomorúságosságával, aminek hiányosságait kompenzálnia kell, és némelyeknek megadja, hogy felülemelkedjenek az általános nyomorúságon.

Sajnos az európai magaskultúra eddig nagyrészt az utóbbi kategóriába tartozott. Elízium volt az európai népek csatamezői és a polgárháborúk feletti magaslaton. Amint Liszt Ferenc *Les Preludes*-jének egy részlete Hitler háborújában zenei aláfestés volt a Deutsche Wochenschau, a Képes Heti Filmhíradó számára. A szocializmus egész korszaka nem hozott semmi lényeges változást ebben a tekintetben, s számomra a szocializmus ezért vált teljesen közömbössé már az összeomlás előtt. A gyakorlati társadalmasodás a proletárforradalom folyamatában nem magasabb, hanem alacsonyabb minőségi szintet ért el.

Egyáltalán nem közömbösek számomra a tulajdonképpeni szellemi és esztétikai kultúra csúcsteljesítményei, amelyeket mindennap élvezni és értékelni tudok.

Mindez szép és jó, viszont ha az esztétikailag kifinomultra figyelünk, kissé émelygek, mivel ez egy idő óta magához vonzza a kedélyeket, miközben a

politikai kultúra és a szociális kultúra végveszélybe kerül. Ennek oka az egyéni és csoportegoizmusok szembetűnő megmerevedése.

Nálunk jelenleg szégyenletes elosztási harc folyik a jól keresők körében, egy orvoscsoport és az egészségügyi miniszter között. Ennek oka az úgynevezett értelmiségiek, s kivéltképpen a baloldali értelmiség dezorientációja és nyilvános-politikai tehetetlensége. Az új német jóléti társadalom ingatag határain fenyegető jeleit láthatjuk a szociobarbarizmus irányába történő elmozdulásnak. A valóságban a németek egy elválasztott nemzetből megosztott nemzetté váltak.

A kelet-európai emancipáció nem véletlenül tört a felszínre egy olyan időszakban, amikor a gazdasági növekedés nyugati ökonómiája a korlátozott növekedés okozta válságba jutott, s amikor ennek a végét még nem láthatjuk. Ám a dolgok sajnos mégsem úgy alakulnak, hogy egy nyugati túltermelési válság teremthetné meg a kívánt kiegyenlítést a keleti hiánygazdálkodáshoz. Sokkal inkább a kétoldalú problémák hatványozódása figyelhető meg. Az embernek az a benyomása, hogy *két egymástól kölcsönösen függő „kapuzárasi pánik” tombol: Nálunk a kiváltságosoké, akik aggódnak, hogy jólétük már csak rövid életű lehet, s a civilizáció hiányosságaival sújtott Keleten pedig attól félnek, hogy továbbra is kívülrekednek a falakon.*

Amint az új politikai és civilizációs szomszédságnak, amelybe most kerültek országaink, éppúgy a szellemi-kulturális partneri kapcsolatnak is, amelyet egy kultúrahordozó réteg képviselőjében kell ápolnunk, a közös **válság-megoldás** jegyében kell fennállnia.

Nem tartom célszerűnek, hogy a már jelzett, a „korlátozott gazdasági növekedésből fakadó válságról” szóló anyagokat most azonnal tekintsük át, hogy azután rögtön körvonalazzuk a hozzá kapcsolódóan megoldandó „feladatokat”. Bár nem tartom elégségesnek, csak fontosnak, hogy elidőzzünk a jelzett problémák feldolgozásának módszertani premisszáinál. Álláspontom egyik fő alkotóeleme, hogy – akár a hegeli útjelző tábla nélkül is, pusztán szabad belátásból – a filozófia nevében nem kiáltok ki semmit korszakos jelentőségű **feladatnak**, és nem akarok mozgósítani minden erőt **Beszédekkel a nemzethez** efféle feladatok teljesítésére. Évekkel ezelőtt jelent meg egy könyvem, **Etika imperatívusz nélkül** címmel. Ebben alapozom meg módszerintézetileg, miért mondok le minden appellációról, és miért közelítek egy teljesen más természetű **heurisztikával** a korszakos jelentőségű gyakorlati kérdésekhez. Példának okáért sohasem kezdek egy mondatot úgy, hogy: „Azt kell tennünk, hogy...”

Megalkottam viszont egy disztinktív fogalmat a válság jellegéről. Osztom azt a nézetet, miszerint egy civilizációs válság (nota bene!) kezdő szakaszával van dolgunk, vagy még pontosabban: egy úgynevezett mobilizációs dinamika válságával egy kispolgári társadalomban, amely egyensúlyát csak a permanens gazdasági növekedés feltételei mellett képes megőrizni, és magángazdasági szervezetében minden döntő fontosságú tényezőt a piaci erőknek rendel alá. Koncepcióm irányultsága a **szociokulturalizmus**; azonban a tőkés ipari társadalmak civilizációs dinamikája szociális vetületének koordinátáival.

Másfelől viszont, mivel kifejezetten ellensége vagyok a doktrinárságnak, csak óvatos, megközelítő jellegű heurisztikus elképzelésem van azon társadalmi erők mibenlétéről, amelyek vagy erősítik, vagy gyengítik a kritikus pontra nehezedő nyomást. Természetesen nem a szociális forradalomban aktivizált munkásosztály a megmentő; és majdnem ugyanennyire biztos vagyok abban is, hogy „politikai osztályunk” eszköztárával és személyes adottságaival már a mostani követelményeknek sem tud eleget tenni.

Heurisztikám arra a nézőpontra van beállítva, amihez a bevezető gondolatokban már említett Wolf Lepenies is segítség után kutat: A szociokulturális erők tartós aktivizálására, amelyek a modern rétegekben mind ez ideig inkább szétszórta, mintsem összpontosítottan vannak jelen. Lepenies úgy gondolja, hogy a harminc bölcset kitüntetett területének egybehívásával már jelentős lépést tettünk előre. Nem osztom e reményét. A tízszercsének nagyságrendje alatt nem áltozom magam hiú reményekkel. A dolog lényegéből fakadóan elvárás-horizontom nem nagyon különbözik azon két honfitársuktól, akik könyvükben évekkal ezelőtt felvázolták az értelmiség útját „az osztályuralomig” (Konrád-Szelényi). A proletárjellegű osztályuralom után, amely mindenoldalú hozzá nem értéséből fakadóan a munka és a szükségletek kielégítésének irracionális újraelosztási gyakorlatát vezette be, most a racionális redisztribúciónak teljes egészében a szakértelemre épülő korszaka következik, a tudás és a kooperációs kultúra magas és egyre magasabb szintjén, olyan emberek együttesében, akik (mivel a személyes önállóságot mindig beleértjük a „szociokulturális” fogalmába), autonóm személyiségek. Mindazonáltal nem „osztályuralomról” beszélnek, hanem egy szociokulturális autoritásról, amely az „autonomisztikus kultúra” aktív alapzatából indul ki. – E meghatározást Magyarországon sajátítottam el – és erre nézve adjuk a civil társadalom megjelölést.

Ennek ellenére azt mondom magamban – a hegeli tradíció jegyében –, hogy apolitikus iskolamesteri, avagy lekipásztori illúzió volna azt hinni,

hogy a szociokulturális energiák potenciálása véghez vihető mint egy egyszerű tervezet, morálpedagógiailag ösztönözhető, és stratégiailag irányítható „minden jóakarátú ember” mozgósítása által. Ami végül is mérvadó, azt nem lehet „kézzel foghatóan” elvégezni. Csak autochton módon lehet eleget tenni a feltételeknek. Nem lehet minderre kidolgozni előremutató elméletet sem, csak egyfajta „kölcsonös egyetértés” létezik mindazok között, akik a megreformált civilizáltabb élet számításba jöhető lehetőségeiből valamit legalább már gyakorolnak. A létező szocializmus legnagyobb betegsége az volt, hogy a „társadalmisítási folyamatokat” meghagyta formális intézményi jellegű rendezvényeinek kereteiben. Társadalmasodási gyakorlatának értéke így még a semminél is kevesebb volt, amennyiben az állampárt részben szándékosan, részben akaratlanul, egymással ellentétes automatizmusokat támogatott.

Ezáltal a kultúrának arra a teljesítményére kívánok utalni, mely véleményem szerint humán kultúránk jövőjét alapvetően meghatározza. Természetesen több egyedi összetevője van. Egyike az átlagosnál kevésbé kifejlődött szerzési ösztön; és ezzel együtt az organikus képesség, hogy fontosabbnak tekinti a kultúrát (a produktív társiasság kultúraformáit is), mint az anyagi javakban való dőzsölést. Még attól sem riadok vissza, hogy a személyes és a szociális kultúra eme részletére nézve pozitívan értékeljem a „polgári” jelzőt. A minden „polgárinak” sajnos már Marxnál elkezdődő törvényen kívül helyezése azután a proletariátus imaginárius forradalmának zászlaja alatt szociokulturális szerencsétlenségévé vált. Inkább hajlok arra, hogy jogaiba visszaállítsam a „polgári” jelzőt, és azokkal vitatkozzam, akik kispolgári álláspontjukkal kérkednek. Ez főként abból áll, hogy alig korlátozható szerzési vágy él bennük, másodsorban olyan politikát támogatnak, amely ehhez a szerzéshez megfelelő feltételeket biztosít, harmadsorban, amely egy közepes kultúrát teremt, amely teljesen a szórakozás és kikapcsolódás szolgálatában áll.

A kultúrának már Fr. Nietzsche szerint is „üzem” formája kezd kialakulni: „irodalom-üzem”, „színházüzem”, „zenei üzem”, „tudományos üzem”; miért ne létezhetne egy „filozófiai üzem” is. Heurisztikám egyik nézőpontja abból a vágyból fakad, hogy e kultúra-üzem legalább egy nem is csekély része visszajut a személyes és a szociális kötelező erejű kultúrába.

Még egyszer: ez nem proklamáció, csupán bizonyos állapotokra kívánom felhívni a figyelmet, amelynek döntő jelentőségük lehet. Marx Károly legnagyobb tisztánlátása idején (amelyet mindazonáltal ismét elveszített), úgy

gondolta, hogy az egyetlen értelmes és komoly „forradalmi tudomány” nem más, minthogy számot adjunk a praxis, a gyakorlat helyzetéről. Minden vállalkozásomnak ezt tettem az alapjává.

Nem tanítok és nem követelek semmi olyat, és nem készítetek senkit olyasvalamire, amit szabad akaratából ne tenne meg. Csak a mi valóságunkból keresek valami iránymutatót, vagy ehhez vezető útjelzőt, s mindenkit ösztönöznék, hogy gondolkodjanak el ezen. Mindenki csak önmaga láthatja, hogy a saját különös lehetőségeivel hogyan tud a felmutatott irányzathoz csatlakozni.

(Ford.: Hofmann Michael)

KORREFERÁTUMOK

I. Szekció

Jáger Ida

Kultúrák összehasonlító elemzése

Van-e, lehet-e *értelme* napjainkban a különböző kultúrák összehasonlításának? S ha tételezzük is ezt, vajon mi lehet a *célja* egy olyan világban az összehasonlításnak, ahol némelyek álláspontja szerint ma már „...mindenütt a modern társadalmi berendezkedés van elterjedőben, a premodern berendezkedés állásai pedig gyors ütemben tűnnek el...” (Fehér-Heller 1992: 566) – Nem lehetünk ugyan biztosak semmiképpen sem afelől, hogy valamennyi premodern társadalom törekvései megegyeznek az efféle irányultsággal, nem is említve az afrikai busmanok, pigmeusok vagy a dél-amerikai bororók és nyambikvarák lehetséges változtatási szándékait. Mindazonáltal észlelhető és valószínű is meghatározott régiókban egy a modern és posztmodern irányába törekvő elmozdulás.

Mindezekről eltekintve is jogos lehet egy, a jelenlegi kulturális sajátosságokat számba vevő, s ezek összehasonlítására irányuló elemzés. Hiszen ha csak egy szűk területre is korlátoznánk analízisünket, rendkívül figyelemreméltó eltéréseket állapíthatnánk meg, például a jelenlegi angol és amerikai, vagy az arab és német, esetleg az indiai és a japán, nem is szólva a magyar és amerikai kultúrákban élők személyes tér- és időszemléletének különbségéről, vagy mindezek képi kultúrájának, vizuális és auditív emlékezetének és kulturáltságának eltérő voltáról. (Hall, 1966: 101, 116.) Márpedig a meglévő különbségek a kulturális örökség őrzése mellett a jövőbeni eltérések lényegi vonásait is képesek érzékeltetni. S ezek semmiképpen sem hanyagolhatók el a változtatási tendenciák számbavételekor. De lényegsek lehetnek egyszerűen csak a jelenlegi kultúrkörökben való eligazodásban, mások és önmagunk megértésében, megismerésében is.

Hiszen ha igaz, hogy a protagorasi „homo mensura” tétel a – *kultúra és modernség* (Márkus 1992) fogalmaival szervesen összefüggő második központi kérdésként említett – „*relativizmus*” alapjait fektette le, akkor AZ EMBER mai sokszínűségének felmutatása elengedhetetlen minden tárgykörünkbe tartozó elemzésnél. Márpedig jelen összehasonlításunk – lévén kultúrfilozófiai, kultúrantropológiai jellegű, semmiképpen sem mellőzheti mindezeket. Hogy azután ez szükségképpen azzal a következménnyel jár,

hogy immanensen magában foglalja a modernnek a premodernnel való „szembeállítását”, az egyáltalán nem jelenti azt is egyúttal, hogy valamiféle alacsonyabb-, vagy magasabbrendűség bornírt elkülönítése is megtörténne. Ellenkezőleg. Lehetséges, hogy az értékesebbnek tűnő nem a modernként minősíthető lesz; nem az „egészet”, s benne az ott élő embert tekintve.

Mert végül is ha ENKI azért volt kénytelen figyelmeztetni Zíuszdrát, s JHVH (Jahve) ugyanemiatt Noét – nemcsak azért, hogy őt, s övéit megmentse, hanem – mert a kor emberei nem éltek értelmes életet, nem voltak értékes, emberhez méltó céljaik..., akkor egy a kulturális sokszínűséget, eltérő jellegeket számba vevő elemzés már csak az értékek átvehetősége szempontjából sem mellőzhető.

Hogy a kultúra fogalmán mit értünk, az sejthető az eddigiekből; semmi képpen sem a napjainkra leszűkített kultúraértelmezést. Azaz, nem csupán a szellemi (tudományos, művészi és/vagy vallási) tevékenységekre vonatkozik, nem is a civilizatorikus tudományoktól (természet- és műszaki tudományoktól) is megfosztott, még szűkebb értelmezést fogadjuk el. Sokkal inkább a catói és cicerói, eredeti kultúraértelmezésnek a XVIII. századra kifejtett jelentésváltozatának egy modernizált formáját használjuk; ergo: mindazokat a tevékenységeket és eredményeket magukban foglaló egész a kultúra a mi értelmezésünkben, amelyek az emberi fejlődés pozitív tartalmára vonatkoz(hat)nak.

Ami a civilizációs és kulturizatorikus elemek történetfilozófiai szétválasztására törekvő próbálkozásokat illeti, mind a rousseau-i (Rousseau 1922), mind a kanti (Kant 1991) és a spengleri (Spengler 1918–22) értelmezésektől eltekintünk. Mindazonáltal nem ítéljük feleslegesnek a kulturális és/vagy civilizatorikus elemek arányának túlsúlyát mérlegre tevő filozófiai-antropológiai fejtegetéseket. Hiszen ezek aszimmetriája arra is módot nyújthat, hogy elmúlt korszakok kultúráinak életéből merítsünk mai tanulságokat. Ha például a klasszikus római kultúrát hasonlítanánk össze a mai egyesült államokbeli értéksíkokkal, már pusztán fenomenológiai szinten is szembeötlő volna, hogy mindkét kultúra arra törekedő: lehetőleg „mindent” civilizációvá alakítson át. Pontosabban, mindegyikben közös az, hogy mindenekelőtt a civilizációs termékeket értékeli, ezek hasznosítására törekszik, s jóval kevésbé fordít gondot a szellemi-kulturális termékek olyan formáira, mint a líra, a (transzcendentális) zene, stb. ... Nem véletlen, hogy mérnökök, természettudósok munkájára tartván igényt, mindenekelőtt ezeket vonzza, s nem az emberi élet, a lélek és szellem mélyrétegeivel foglalkozó művészeket.

Ezért is okozhat gondot minden kérdezettben, amikor egyesült államokbeli zeneszerzőket, költőket kell felsorolnia, noha ugyanezt német, francia, vagy akár magyar eredetre utalóan könnyedén teheti.

A jog, a mérnöki tudományok és gyakorlat még oly magas szintje sem képes pótolni ilyen esetekben az emberi fejlődés pozitív tartalmához feltétlen szükséges kulturális összetevőket. Különösen, ha csak a jog funkcionál (mint pl. a rómaiaknál is) mint valamiféle biztosíték és/vagy alap, de az emögött meghúzódó erkölcsi kultúra korántsem mondható értékesnek, s az éthosz nem talál toleranciára. A modern társadalmaknál is megbukhat a premodernnel szembeni összehasonlítás konklúziója, ha a beválnak vélt hellén-barbár vagy keresztény-pogány viszonyítás visszájára fordul: mert ha a jog nem kellő etikai szintre alapozott, akkor életre kel az Eszterházy-féle „*posztmodern barbarizmus*”.

Ez különösen akkor lehetséges, ha az (életet főként kényelmessé tevő) *anyagi kultúra túlsúlya* jut érvényességre a struktúra egészén belül. Ez esetben ugyanis – éppen a szellemi-lelki kulturáltság hiátusai miatt – a társadalmi berendezkedés instabillá lehet, s mindenféle szellemi áramlattal szemben védtelenné válik a kultúra egésze. A jelentésadó történetek, képek és hiedelmek, a kulturális többlet, a szellemi kultúra „magasságai” híján nemcsak a premodern társadalmak fennmaradása nem lehetséges (vö. Fehér–Heller 1992: 569–570.), de a modernitás sem lehet életképes, sem értelmes létet adó.

Ugyanakkor az is hiányosságokat jelez, ha bár jelen vannak mindazok az elemek, amelyek a szellemi kultúra túlsúlyát jelenthetik, de mindezeket csak egy kisebbség birtokolhatja, ismerheti, értheti és élvezheti – a nagy egész nem. Az óind és ókínai kultúrák a leginkább szemléletesek e tekintetben.

A sok tekintetben példaként említett antik görög kultúra, bár még a modernitáshoz vezető dinamikus elemeket is magában rejtette, a ma emberének mégsem elsősorban az erre utaló jegyeket érdemes újrafelfedeznie és hasznosítania. A múlt örökségéből merítenünk, ugyanakkor nem volna felesleges megtenni egy lépést visszafelé..., akkor ez „a gondolkodás visszalépése a világcivilizáció elől, eltávolodva tőle, de azt egyáltalán nem tagadva”..., az olyan tevékenységek ösztönzése révén, melyekkel az ember létrehozhat olyan „műveket”, amelyek túlmutatnak önmagukon; melyek által rámutathatunk mindazokra az értékekre, amelyek még nem állniak rendel-

kezésünkre, amelyek rejtetten bár, de jelen vannak, amelyek nemcsak azt sugallják, amit korunk embere már „tud”, ismer és művel” (Heidegger 1992: 76–77.). Olyat is magában rejtő tevékenységekre és eredményekre van leginkább szükségünk, amelyek az ógörög művészetekben, az óind költeményekben, az ókínai technikában és filozófiában vagy akár a maya matematikában, csillagászatban, s talán még a szikán és inka kézművességben is jelen voltak. Rejtetten, s ugyanakkor magukat megmutatva, megsejtetve mégis; az akkori kultúrán túlmutatni képes, az adott kor emberének önmagát felülmúlni sejtető lehetőségeiben.

Ezért, ha arra törekszünk, hogy megújítsuk önmagunkat, s ugyanakkor évezredes értékeinkből átmentsünk mindent, mi arra érdemes, akkor a következőket nem hagyhatjuk figyelmen kívül:

1.) Mindenekelőtt a természethez való viszonyunk alakulását. A természet lényeihez, folyamataihoz, annak egészéhez való viszonyításunk magában rejti és bizonyos értelemben meg is határozza a másféle (emberi és/vagy nem földi eredetű életfajtákhoz) létezőkhöz való közeledésünk, magatartásunk és viselkedésformáink – hovatovább: róluk és önmagunkról való gondolkodásunk minőségét.

2.) Tevékenységeink, alkotásaink létrehozása folyamatában nem közömbös kultúrafilozófiai szempontból az sem, hogy egy-egy közösség és ennél fogva a hozzá tartozó egyén életében végzett cselekvései eredményre vagy a folyamatra magára, ennek szépségeire és örömeire orientáltak. Noha kreativitásunk is ennek függvénye, ma már bizonyított tény, hogy azok a kultúrák eredményesebbek és életképesebbek, amelyek előnyben részesítik a folyamatra orientáltságot. Mégha ez a táncokban, közös éneklésekben, rítusokban és ünnepélyekben jut is kifejezésre a társadalmi fejlődés meghatározott szakaszán, végül is az effajta tevékenységek a posztmodern alakulatban is a kultúra szerves részét képezők. Arról nem is szólva, hogy ha a tevékenységekből az eredeti művelői magatartás (a szakrális attitűd) elvész, azzal a tevékenység is értelmét veszítetté válik. Ennek a modern kor profán folyamatai sem mondanak ellent.

3.) Természetszerűleg nem hanyagolható el az anyagi kultúra teljes szférája, ennek alrendszerei, végzésük minemősége sem. Kultúrák összehasonlításának nélkülözhetetlen szempontja a „*mit hoznak létre, hogyan, milyen módon, milyen eszközökkel, s milyen együttműködések révén*” kérdésköre is.

4.) Ehhez szorosan kötődő a „*miféle érintkezések jönnek létre termékeik (akár anyagi, akár szellemi termékek) cseréje folyamatában*” problémaköre is. Az azután már az adott termékek és az adott kultúra szintjének és struktúrájának függvénye, hogy ezek a cserék miféle (pozitív, negatív vagy közömbös) változásokat eredményeznek a kapcsolatban állóknál. (Vö. pl. az Árpád-ház kihalása idején Kelet-Afrikából Kínába aranyat és élő zsiráfot szállítókat vagy a Mohendzso-dárói és sumér kereskedők érintkezéseit és ezek hatását az Eddyston-szigetekbeliek és a britek „történelmi találkozásával”).

5.) A kultúrák fennmaradása szempontjából nem mellőzhető az a szempontrendszer sem, amely egy adott közösség *múltjához*, múltregéihez kötődik; mindaz, mi *identitástudata* kialakulását segítette, akár eredetmondái, akár valóságos történelme tudata, akár lelki és szellemi sajátosságai, szokásai, sajátos erkölcsi és/vagy viselkedésbeli, esetleg testbeszédre vonatkozó szokásai által meghatározott és tudatosodott. Ezek léte és tudata, ennek gondolkodásukban fellelhető értékelése fontos lehet mindenféle kultúrfilozófiai, antropológiai elemzésben. S ezek rendszerint meghatározók a jövőbeni fejlődés tekintetében is, minthogy rendszerint azoknak a kultúráknak van megtartó erejük és fejlődési lehetőségük, amelyek merik vállalni sokszínűségüket, sajátosságaikat.

6.) A sokszínűség kialakulását a *képi kulturáltság* és a *fantázia* szabadon szárnyalását lehetővé tevő formák gazdagsága biztosíthatja. Alapvető eltérések tapasztalhatók aszerint, hogy a tömeghírközlési eszközök képi manipulációja hatása alatt álló kultúrát elemezzük, vagy az efféle hatást még kikerülni tudó, azt nem ismerő, szabad fantázián alapuló képi kultúrával rendelkezőket. A (gyermek- és felnőtt-) játékok léte és milyensége, a játékok szabályaihoz való szigorú kötöttség, vagy az ezeken való változtatási lehetőség is jelentősen hozzájárulhat a tradíciók ápolásához, megőrzésükhöz és fejlesztéséhez. Azok a kultúrák, ahol nem vetik el az új kedvéért a régit, inkább azokat együttesen őrzik és átmentik az újabb fejlődési szakaszba (lásd az óegyiptomi vallás(ok) elemeinek átmentését konzervativista megőrzését, pozitív vonásait), vagy ahol nem igyekeznek mindenáron megszüntetni az ott találtat, hanem engedik azok átélését (mint az aztékok esetében), ott a kulturális sokszínűség adta szabadság nagyobb választási lehetőséget és könnyebb betagolódást is biztosít.

7.) A zenei, a lírai és drámai, a képi kulturáltság előzőkhöz viszonyított eltérő szintű- festészet és szobrászat adta – megformálási lehetőségei az építészet gyakorlatával egyetemben adják azt a kulturális horizontot, amely a személyiség konkrét értékeiről valló. Ezek dimenziói mentén felvázolhatók az egymástól akár jelentősen eltérő kultúrákat létrehozó emberek „azonos” értékrendjei, illetőleg mindazok az érintkezési formák, amelyekkel egymás között kölcsönös értékcsereére kerülhet sor.

Azokban a kultúrákban, ahol a lélek és a szellem teljes horizontját képesek artikulálni zenében, költeményekben, képekben..., ott mind az otthont, mind a középületeket képes áthatni a személyiség sokszínűsége. S ezekben a kultúrákban a fennmaradás, az értékek megőrzése, s a megújítás lehetősége is nagyobb mértékben adott, mint az ezt nélkülözőknél.

8.) A művészetekhez, a tudományokhoz, az erkölcshez és a vallás(ok)hoz és/vagy az (új) mitológiákhoz való viszony gyakorta az előbbieik függvénye. A szelekció ezek között ugyanakkor éppen annak függvényében alakul, hogy milyen a különböző csoportok *műveltségi alapja, s igénye*. Ez befolyásolja a szépség értékét, ennek izlésbeli realizálódását, de előfordul, hogy a becsület és méltóság (Elias 1983: 41–47), a jóság és igazságosság iránti szenzibilitás is összefügg mindezekkel.

9.) A modern ember, aki folyton önmagát keresi, legfőbb gondjaiban és viszonyulásában is tetten érhető a *halálhoz való viszony* alapján. Ez a szempontrendszer arra is alkalmas, hogy bármely premodern társadalmat összehasonlítsunk modern kultúrákkal. A halálhoz való viszony nemcsak az őshöz való kapcsolódásokat, de a társas kapcsolatok mellett az önmagunk transzcendens tulajdonságairól alkotott elképzelésünket, s mi több: az élet értékeiről vallott felfogásunkat is kifejezi.

Mindezek a dimenziók, amelyek mentén szükségesnek tartunk egy-egy kultúrfilozófiai összehasonlítást elvégezni, feltétlen magukban kell hogy foglalják az adott struktúrákon belül érvényesülő „*húzóág*” felmutatását. Az *egyenlőtlén fejlődés* törvényének megvalósulása egy-egy kultúrában jelentősen eltérő lehet; mind tér-időben való különbözőségük, mind az esetleg még fennálló sajátidejűség fennállása esetén. Ezek nélkül azonban mit sem ér az elemzés, hiszen ezen összehasonlító analízisek célja sohasem valamiféle értékhierarchia felállítása, hanem csupán az eltérő (vagy hasonló) jelleg megállapítása. Ezzel tudunk módot nyújtani arra is, hogy a napjainkban is

jelentősen különböző keleti és nyugati kultúrák (Héjjas 1990: 59–61) közeledését, a kölcsönös értékcsereket létrehozassuk.

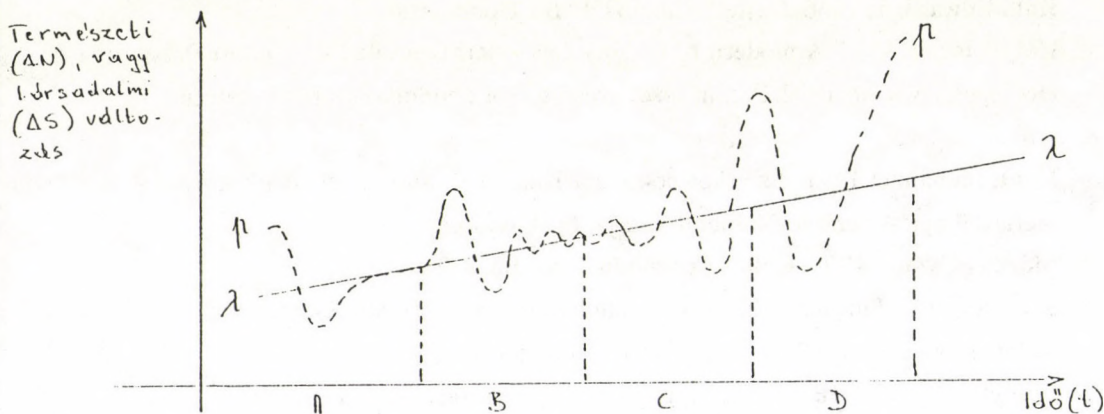
HIVATKOZÁSOK

- Elias, Norbert: 1983. A civilizáció folyamata. Bp. Gondolat.
- Fehér Ferenc – Heller Ágnes 1992. A modernitás ingája. Világosság. 8–9.
- Gellner, Ernest 1992. Relativizmus és univerzálék. Világosság. 8–9.
- Hall, Edward, T. 1966. Rejtett dimenziók. Bp. Gondolat.
- Héjjas István 1990. A modern tudomány és a keleti bölcelet. Bp. Orient Press.
- Heidegger, Martin 1992. A művészet eredete és a gondolkodás rendeltetése. Atheneum. 1.
- Kant, Immanuel 1991. Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész metafizikája. Az erkölcsök metafizikája. Bp. Gondolat.
- Márkus György 1992. Kultúra és modernitás. Bp. T-Twins.
- Rousseau, Jean Jacques 1922. Tisztítólag hatott-e a tudomány és művészet fejlődése az erkölcsre? Nova. (v. Ouvres completes, 1959. Paris).
- Spengler, Oscar 1918–22. Untergang des Abendlandes. München. Dietz.

Somogyi Ferenc

A kultúra periodikusságáról

A természeti és társadalmi folyamatok mindig tendenciákban jelentkeznek. A szabályosságokat kereső gondolkodás négy lehetséges mozgást különít el. (1) Lásd az 1. ábrát!

1. ábra

„A” szakasz: Egy drasztikus negatív visszacsatolásra a mozgás megszűnik. Például egy atomerőműben a maghasadás leállítható, ha a neutronokat abszorbeáló szabályozórudat a reakcióterbe engedik.

„B” szakasz: A pozitív és a negatív visszacsatolások változtatják egymást, túlsúlyos szerepben a negatív visszacsatolás van. Például a szabadpiacon a kereslet-kínálat eltérésére az árak egy ún. egyensúlyi árhoz közelednek.

„C” szakasz: A „B” szakasszal szemben a pozitív visszacsatolás a meghatározó. Például egyes esetekben minél radikálisabb tiltásokat vezetnek be (negatív visszacsatolás) a társadalomba, annál inkább megszegik az emberek (pozitív visszacsatolás). Gondoljunk a szesztilalmi törvényekre.

„D” szakasz: Egy drasztikus pozitív visszacsatolásra „elfut” a szóban forgó folyamat. Például a Föld népessége az elmúlt 200 évben.

A civilizáció történetét úgy is közelíthetjük, hogy megvizsgáljuk az ember és a ciklikus mozgások viszonyát; milyen természeti és társadalmi mozgásokat

humanizált és melyekhez kénytelen alkalmazkodni az ember. Az előbbire jó példa az anticiklikus keynesi gazdaságpolitika, amely a társadalmi meg-rázkódtatásokat hordozó túltermelési válságokat közömbösítette (közömbö-síti). A hőmérséklet ingadozásához azonban öltözködéssel kell alkalmazkodnunk. Feltehetjük azt a kérdést is, hogy milyen cikluson tehetett az ember büntetlenül és büntetlenül erőszakot, s melyeken nem. Az időkö-zönkénti városi patkányinváziót különösebb mellékkövetkezmények nélkül sikerült visszaszorítani, de az áradásokat okozó folyók szabályozása – a glóbusz számos pontján – több problémát szült, mint áldást.

Hagyjuk el az apriorisztikus természetű, meglehetősen vitatható négy le-hetséges ciklusformánkat. Induljunk ki a mindennapi tapasztalati tényekből; az évszakok váltakozásából, a termosztát szabályozta légkondicionáló, vagy fűtőtest működéséből, a vissza-visszatérő nosztalgiahullámok tényéből... stb. Ezeknek a jelenségeknek a létezése tagadhatatlan, annál vitathatóbb a cik-likusság szabályossága. Sem a természetben, sem a társadalomban nem ta-lálunk abszolút szabályos frekvenciájú és amplitúdójú ciklusokat, de az sem állítható, hogy valamiféle szabályosságot nem láthatunk bele az egyes hul-lámmozgásokba, különösen az ember uralta mesterséges rendszerek eseté-ben. (Jó példa erre bármelyik termosztát szabályozta készülék.) Ha a ciklusok szabályosak és felismerhetőek lennének, akkor kezünkben lenne a jövő. Noha az ember mindent megtesz, hogy uralja a természet és a társadalom ciklikus természetű folyamatait, a valóság megtartja autonómiáját. Th. Mann a bibliai hét szűk és hét bő esztendő (ez is egy ciklus) értelmezve írja: „Élet és valóság mindig megtart bizonyos önállóságot, amely néha olyan messzemenő, hogy a jóslat már alig, vagy éppen csak felismerhető bennük.” (Mann 1975:645)

Így nem szabad csodálkoznunk azon, hogy a hét esztendő lehet öt, sőt három is. Th. Mann szellemében arra a kérdésre keressük a választ, hogy *létezik-e a kultúra ciklikussága.*

II.

A kultúra számunkra egy intézmény, egy város, egy ország... stb. tárgyi adottságait (a természet humanizáltságát) és az adott régióban élő emberek képességpotenciálját jelenti, amely kultúroobjektívációk felmutatásában, gya-korlásában él. A tárgyi kultúra nagy része a letűnt generációk hagyatéka, jelene és jövője a mai ember megjelenésre készített képességpotenciájának

függvénye. A tárgyi kultúra és a humán kultúra kölcsönösen feltételezik és meghatározzák egymást (2) (Somogyi 1990:38), valójában nem is két dologról van szó, hanem „a” kultúrának két oldaláról; *aktív* – bizonyos határok között normatív – *szerpe a humán kultúrának van*, ezért erre irányítjuk figyelmünket. A humán kultúra a nemzet azon képességpotenciálját jelenti (3) (fizikai, szellemi, lelki adottságokról van szó), amely objektívációk létrehozására mozgósítható. Ezek az objektívációk nem azonosíthatók a gazdasági produkciókkal, itt életvitelről, művészeti, sport-, tudományos teljesítményekről, hétköznapi viselkedéskultúráról, uralkodó eszmékről... stb. van szó. A kultúra megjelenési formái között vannak számszerűsíthetők, mások – minőségi természetük révén – leírhatók. Empirista szemléletben a kvantifikálható objektívációk nyomkísérése lenne célszerű. Például hogyan változik a GNP nagysága (4), hány órát fordít egységnyi idő alatt a lakosság olvasásra... stb.? Mi nem ezt az utat választjuk. *Arra keressük a választ, hogy a kvalitatív kultúrobjektívációk csíraszerű megjelenésük után mennyi idő elteltével bontakoznak ki és válnak általánossá.* Újrafogalmazva a kérdést: egy új értékvilág, egy új eszmerendszer... (például ökológiai szemlélet, plurális politikai kulturáltság) feltűnése után mikorra várható, hogy hétköznapi jelenséggé válik? Egy új értékvilág, egy új eszmerendszer megjelenésének megvannak a társadalmi, történelmi feltételei; gyakran háborúk, forradalmak, politikai rendszer átstrukturálódások, várhatóan ökológiai krízisek... stb. adhatják meg az alapot, hogy egy bölcs és/vagy hatalommal bíró kisebbség megfogalmazza, illetve megtegye az első teoretikus és gyakorlati lépéseket. Egy értékvilág megfogadásának, érésének, prosperálásának, hanyatlásának megvan a természetes lefolyása, jelöljük ezt az elméleti egyensúlyi változást λ -val. A gyakorlati megvalósulását pedig p -vel. A λ és p viszonya trend és tény viszony. A természetes állapot az, ha $\lambda > p$ vagy $\lambda < p$. Az 1. ábrán jelzett B és C szakaszokkal, tehát a konszolidált állapotokkal foglalkozunk (5). Ha a társadalmi konszolidációt veszélyeztetően felborul az egyensúly (p egyenlővé válik λ -val, vagy p drasztikusan meghaladja λ -t), az évekig, évtizedekig, sőt vannak civilizációk, ahol évszázadokig – például az ázsiai termelési mód alapján szerveződő országok esetében – rejtve marad. Csak utólag állapítható meg, hogy a kultúra – amely mindig totális – melyik szegmentuma vált fékezővé, esetleg más nemzeti kultúrákhoz viszonyítva veszélyeket hordozóan lemaradóvá. A felfedett, a társadalomban tudatosított adott kultúraterület hiányossága (6) váltja ki a békés, vagy társadalmi megrázkódtatással járó korrekciókat, reformokat.

Bródy András a termelés ciklikusságának vizsgálatakor állította szembe az egyensúlyi növekedési rátát és a tényleges növekedést. Analóg értelmezük a kultúra természetes változását (λ) és a tényleges változást (p). „Matematikailag szólva tehát nem λ és p eltérése, hanem az eltérésnek az idő szerinti integrálja (az eltérésnek az idő folyamán felhalmozódó következményei) az, ami a termelésre vonatkozó döntéseket befolyásolja.” (7) (Bródy 1983:131) Nem a majdani termelés (a helyettesítés után: a kultúra) állapotáról döntünk, ez csak közvetetten függ tőlünk, hanem a kultúra változásának ütemét gyorsíthatjuk, vagy lassíthatjuk. (8) Bródy András kidolgozott egy matematikai formába öntött általános cikluselméletet (Bródy 1983:133–135), amely szerint a ciklus hossza:

$$T = 2 \pi \sqrt{g \cdot k},$$

ahol g az adott tőke gesztációs hosszát, k a tőkeigényességet szimbolizálja. Az általános ciklusképlet a gazdaságban empirikusan megragadható ciklusok leírására alkalmas; minden lényeges erőforrásra (épületek, gépek, járművek, emberi tőke...), végtermékre (búza, sertés...) felírhatjuk, és számos esetben kimutathatjuk a ciklus létezését (9). A sok tízezer ciklus egymásra rétegződése egyrészt közömbösítheti egymást, másrészt egy-egy meghatározó erőforrás (például az emberi tőke) vagy egy-egy termék (például a búza az elmúlt évszázadokban) maga köré vonja a piac legtöbb szereplőjét. Az általános ciklusképlet alkalmazható ökológiai és humán rendszerek periodikusságának leírására. Ebben az esetben a tőkeigényesség (k) jól közelíthető az adott ökológiai vagy humán objektum várható élettartamával, a g továbbra is az adott objektum gesztációs hossza. Ilyen előzmények után az embernek, mint biológiai lénynek a ciklusáról is beszélhetünk. Az ember gesztációs ideje (g) átlagosan 9 hónap, várható élettartama 60–70 év. Az előbbi esetben $T = 2\pi\sqrt{0,75 \cdot 60} = 42$ év, az utóbbiban $T = 2\pi\sqrt{0,75 \cdot 75} = 47$ év a ciklusidő. A 42–47 éves ciklusidő az ember biológiai lény voltán alapszik. Ezt a ciklust a demográfia is felismerte; a születési arányszámokban való ingadozást R. A. Easterling fedezte fel. Bródy András igyekszik összefüggésbe hozni az Easterling-ciklust a közismert Kondratyev-ciklussal, nem alaptalanul, elvégre a munkaerő mennyisége jelentősen befolyásolja az aggregált kereslet és kínálat alakulását, tehát egy ország termelési és árszínvonalát.

Egy korábbi dolgozatunkban – a gazdasági növekedés okainak elemzésekor – kimutattuk, hogy a gazdaságban és a társadalomban a meghatározó szerepet az ún. emberi tőke játssza. (Somogyi 1990:33) Az emberitőke-állomány minőségét az ország munkaerő-állományának képességpotenciálja

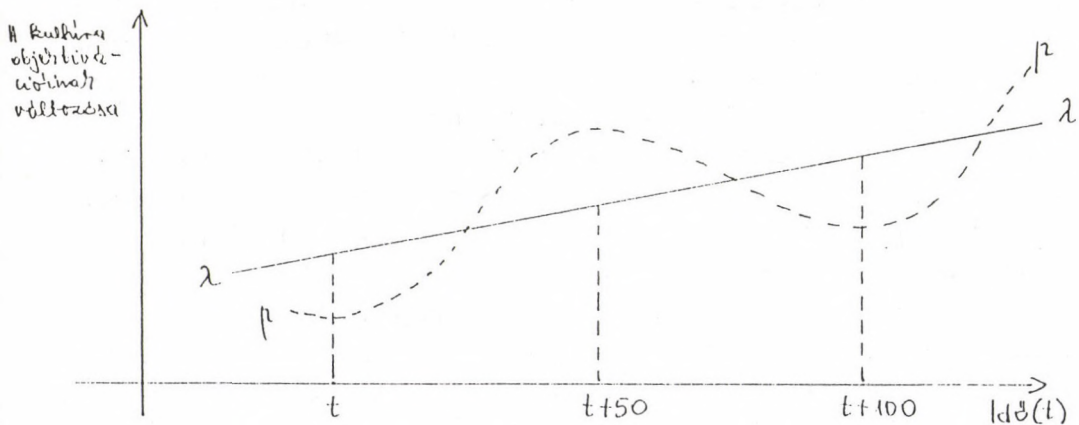
határozza meg. Az emberi tőke számbavételekor a közgazdaságtan a mindenkinek kijáró iskolázáson túli iskolázás költségeit, az egészségügyi kiadásokat, a kutatási ráfordításokat és a migrációs terheket tartja számon. Az utóbbi a munkahely kereséssel, költözködéssel, munkanélküli segélyezéssel kapcsolatos kiadásokat tartalmazza. A közgazdaságtan ilyen módon kvantifikálja a képességpotenciált. Az említett tanulmányban igyekeztünk rámutatni, hogy nem az emberitőke-állomány költségeinek, illetve jövedelmeinek nagysága a lényeges, hanem az emberitőke-állomány struktúrája. (10) A struktúrán belül – minden nemzetre jellemzően – feszültség alakul ki; az egymással szembesülő innovációs és inerciális erők határozzák meg a változások ütemét. A szakmák differenciálása nélkül nézzük meg az emberitőke-állomány ciklusidejét. (Ezzel a kultúra ciklusidejének egy durva közelítését is megadjuk; az emberitőke-állományt a kultúra hordozójának, operacionalizált alakjának tekinthetjük.) Induljunk ki az általános ciklusképletből, keressük meg a *k* és a *g* paraméterek számszerű értékét. A számszerű behelyettesítés előtt számos fogalmi pontosításra szükség van: 1. régióként és időben az átlagos szakmai képzés különböző időt igényel, 2. a szakmai és az általános képzés időtartamának meghatározása az elit szakmák esetében körülményes, sőt nem is szabad e kettőt szétválasztani, 3. a szakmai képzés idejéhez hozzá kell adni a munkahelyen eltöltött betanulási időt, a kérdés az, hogy mennyit, 4. az emberi tőke hasznosulásának ideje is változik térben és időben, sőt foglalkozásonként is, tehát az emberi tőke tartósságának ideje is kérdéses. Az 1. probléma úgy is felvethető, hogy hány évet fordítottak átlagosan egy-egy szakma megtanulására a 19. században, esetleg a középkorban. Európában, Ázsiában... stb. A 20. század második felével viszonylag könnyebb dolgunk van. Induljunk ki az elmúlt évtizedek magyar tényeiből; a mindenkinek kijáró képzés utáni idejét tekintve szakmai képzési időnek, az első csoportba a 14 éves kora előtt az elemi iskolát be nem fejezőket és a 14 éves kora után munkába állókat soroljuk, a második csoportba a hároméves ipari iskolát végzettek kerülnek, majd a négyéves középiskolai végzettségűek, végül 4+3, 4+4, 4+5 évet számítunk a főiskolát vagy egyetemet végzettek esetében. (Külön foglalkozni fogunk azokkal a „szakmákkal”, amelyek képzési ideje évtizedeket, esetleg generációnyi időt igényel, például pap, földműves, tudós... Ide tartoznak azok a kiemelkedő döntési pozíciókba tartozó beosztások is, ahol a szakmai és általános műveltség szétválaszthatatlan (a 2. problémát itt oldjuk fel). A szakképesítés idejéhez hozzá kell adni a munkába állás utáni betanulási időt; egyszerűbb szakmákban pár hét, hónap, bonyolultabb szakmákban (be-

osztásokban) évek (a 3. problémát itt válaszoljuk meg). Megadható a tanulási időnek az egyes csoportok aránya szerint súlyozott számtani átlaga. A gyakorlati időszak beszámításával átlagosan 3–5 éves gesztációs idővel számolhatunk, amibe beleértjük a posztgraduális képzés idejét is. Az emberi tőke várható tartóssága pedig (k) a munkásévek számából áll. (A tőkeigényességet a tőke tartóssága jól közelíti.) Itt tudunk arra a kérdésre választ adni (4. probléma), hogy mekkora az egyes szakmákhoz rendelt emberi tőkék tartóssága. Néhány elit szakma (beosztás) esetében – többnyire a szokásosnál több képzési és betanulási időt igénylő hivatásokról van szó – sírig tart a szakma gyakorlása. Ha az átlagos viszonyokból indulunk ki, akkor Európában a nyugállományba vonulás nők esetében 55–60, férfiaknál 60–65 éves kor elérésével következik be. Átlagosan tehát 60 évvel számolhatunk, az aktív időszak tehát: $60 - (14 + 3)$, illetve $60 - (14 + 5)$ év. Ha a $g=3$ és a $k=43$, akkor a ciklusidő: $T = 2\pi\sqrt{3 \cdot 43} = 71$ év, ha a $g=5$ és a $k=41$, akkor $T = 2\pi\sqrt{5 \cdot 41} = 90$ év. Átlagban $(71 + 90) : 2 = 80,5$ évet kapunk az emberi tőke ciklusidejére, ami azt jelenti, hogy egy társadalmi megrázkódtatás után (háború, politikai rendszerváltás, ökológiai krízis... stb.) induló emberitőke-ciklus 35–45 év múlva éri el prosperációs pontját, más szóval, az új eszmékre, értékekre, célokra, módszerekre nevelt évjáratok ekkor kerülnek döntési pozíciókba, ekkor érvényesíthetik a felhalmozott képességpotenciáljukat. Ez azt is jelenti, hogy a 35–45 éves korú emberek határozzák meg a társadalom karakterét, teljesítményét, a strukturális feszültségek természetét. Ez a közelítés finomításra szorul, mivel az egyes szakmákat képviselők nem létszámarányuknak megfelelő súllyal járulnak hozzá az emberi tőke, illetve a kulturális objektívációkhoz. A karizmatikus gondolkodók létszámaránya olyan kevés, hogy statisztikailag nem is vesszük számba. Gondoljunk csak G. W. F. Hegel szállóigévé vált szentenciájára: „Jézus Krisztus harmincéves koráig tanult és ezután kezdett el tanítani.” A nagy vallásalapítóknak, a nagy mestereknek, a nagy gondolkodóknak... „képességpotenciáljuk” megszerzése születésük, sőt fogantatásuk pillanatával kezdődik és – ahogy azt Hegel írja – harminc éves korig tart. Platón szerint az állam vezetőit – a filozófusokat – 50 éves korukig kell képezni, s csak ezután vállalhatják vezetőként a közélet súlyos gondját. (Platón 1984:516) A nagy eszmék, világnézetek ciklusideje 30 éves gesztációval és 40 éves tanítási idővel számolva: $T = 2\pi\sqrt{30 \cdot 40} = 218$. Ha a $g=50$ és $k=20$, akkor $T = 2\pi\sqrt{50 \cdot 20} = 199$. A nagy szellemi áramlatok periodikussága tehát 200–220 év. (Lásd Bródy 1983:160)

Az emberi tőke társadalmi átlagban számított ciklusideje – figyelembe véve az értelmiségi, illetve elit szakmák képviselőinek számarányuknál nagyobb társadalmi-kulturális súlyát – módosul. Ezeken a területeken a szakképzési idő összefonódik az általános képzéssel (2. probléma), jelentős időt igényel a „munkahelyi” tanulási idő (3. probléma), ugyanekkor számos esetben nem kell számolni a nyugállományba vonulás idejével (4. pont). *A társadalmi átlagban számított emberitőke-ciklusidő tehát 80,5 évről – nagy valószínűséggel – kitolódik 90–100 év felé.* (11)

III.

Összefoglalás és következtetés: a dolgozat arra tett kísérletet, hogy a kultúra periodikussága mellett érveljen. Kultúrán azt a nemzeti képességpotenciált értettük, amely az előző generációktól örökölt humán objektívációkat van hivatva megőrizni, továbbvinni. A nemzeti képességpotenciál jól közelíthető az emberitőke-elmélettel. Társadalmi átlagban – figyelembe véve a korrekciókat – az emberitőke-állomány (a kultúra) ciklusideje 90–100 év. Lásd a 2. ábrát!

Az y tengely a pozitív kultúrobjektívációk változását (esetleg gyakoriságát) tünteti fel. A 2. ábráról leolvasható, hogy egy ökológiai, politikai, gazdasági krízis kiváltotta (kikényszerítette) új társadalmi struktúra új értékeivel, céljaival, eszközeivel, módszereivel kb. 50 év múlva jut el prosperációs szintjére. A csíraszerűen megfogalmazott eszmék együtt érnek azokkal, akik majdani döntési pozícióba kerülésükkel juttatják realitásra az új értékeket, eszméket.

(12) „Közelítésünkben az évjáratonkénti emberitőke-beruházások eredménye egy-egy korosztály, illetve generáció hordozta nemzeti kultúrává áll össze, s ez biztosítja a törésektől mentes gazdasági fejlődési pálya útját.

(13) Ezt a pályát leghitelesebben a történelmi fejlődés trendvonalával (14) írhatjuk le. A trendvonal mennyiségi vonatkozásban a korábbi évtizedek emberitőke-állománya melletti termelési és termelékenységi növekményről árulkodik, minőségi vonatkozásban magában hordja azokat a tehetetlenségi és dinamizáló tényezőket, amelyek meghatározzák – minden nemzetre jellemzően – a gazdasági (és részben társadalmi) változások értelmezhetőségi tartományát is. A tehetetlenségi tényezők egy nemzet adaptációs és innovációs korlátait állítják szembe a dinamizmust hordozó emberi tőke strukturális feszültségével. A történelmi trend meredekségét meghatározó strukturális feszültség három aspektusból közelíthető. Egyrészt beszélhetünk foglalkozási struktúráról (amelyben az emberek konkrét munkatevékenysége fejlődik ki), másrészt szakmastruktúráról (amire az embereket képezték), s végül munkahelyi struktúráról (ami egy adott gazdasági rendszernél fejlettebb, de már elérhető technikai szint által megkövetelt emberitőke-struktúrát jelent). (Jánossy 1975:318–323) Mivel a szakma- és foglalkozási struktúra viszonya trend és tény viszony, tehát egy statisztikailag származtatott és egy valóságos struktúráról van szó, figyelmünket az utóbbira (foglalkozási struktúra) és a munkahelyi struktúrára összpontosíthatjuk. (15) A két struktúrán belüli feszültséggel ezúttal nem foglalkozunk, bizonyára számos közös vonásra és számos eltérésre akadnánk, a szelekciós folyamatok, a motívumok, az attitűdök... stb. vizsgálása terén. A struktúrák közötti viszony ellenben lehetőséget ad számunkra, hogy gazdagítsuk a kultúra periodikusságáról eddig megismerteket. *A munkahelyi struktúrát úgy is felfoghatjuk, mint mindazon tevékenységek, hivatások, pozíciók..., amelyek a foglalkozások egészéből kiváltak, kimondottan azzal a társadalmi feladattal, hogy választ adjanak a társadalom minden szférájában azokra a kérdésekre, hogy mit kell hinni, mit kell tenni, mit kell gyártani... stb.* Ide tehát a mindenkori elit humán és technoértelmiség tartozik. A humán értelmiség feladata az eszmék, az ideák, az elméletek... stb. „termelése”. Végletes

formában az abszolút szellemiségre irányítják tekintetüket; a papok, a pedagógusok, a politikusok, a pszichológusok, a poéták, a prózaírók... egy szóval a p-betűsök sorolhatók ide. A technoértelmiség feladata a materiális világ feldolgozása; mérnökök, orvosok, közgazdászok, jogászok... stb. képviselik ezt a csoportot. *A kultúra periodikusságának szempontjából két végletes világról van szó.* A határ transzcendencián innen (technoértelmiség világa) és transzcendencián túl (p-betűsök világa) húzódik. A meghasadt világ egyik oldalán az abszolút objektivitás, a másikon az abszolút szubjektivitás áll. Az abszolút objektivitás, a természeti törvények a személyességet vesztett természettudomány igája alá került. Az abszolút szubjektivitást a szellem-tudományok némely irányzata képviseli (életfilozófia, egzisztencializmus). Sören A. Kierkegaard szerint: „A szubjektivitás az igazság, a szubjektivitás a valóság.” (Kierkegaard 1982:26) A szellem skizofréniájának magas kultúrában való jelenléte (Kierkegaard–Albert Einstein) alapot teremt a hétköznapi élet skizofréniájához; beat-üvöltés az egyik oldalon, materiális élvezetek a másikon.

A munkahelyi struktúrába sorolt elit humán és technoértelmiség polarizálódása „termékeik” ciklushosszában is megmutatkozik. Egy szellemi áramlat, egy eszmerendszer megszületése, vagy egy világnézet érintő természettudományos felfedezés egy, vagy néhány generáció szorgalmas együttműködését feltételezi. (Kuhn 1984) A gesztációs idő tehát mindkét esetben egy véges szám. Egy eszmerendszer élettartama civilizációs távlatokban, az „örökkévalóságban” értelmezhető, ezzel szemben egy természettudományos felfedezés megszületése, s főként alkalmazásba vonása a legdurvább materialisztikus érdekek függvénye, így néhány évre, évtizedre redukálódik érvényessége. (16) Természetesen beépülhet a göngyöltett technokultúrába, de a gyakorlati alkalmazások piaci variációi elfedik az alapparadigmát.

A szellem skizofréniája (humán és technokultúra) felveti a világszellem egyik legégetőbb kérdését: hogyan lesz harmónia, hogyan menekülhetünk a skizofréniából? (17) De ez már egy másik dolgozat tárgya!

HIVATKOZÁSOK

- Bródy András: Lassuló idő. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1983. 131. és 133–135. o.
- Jánossy Ferenc: A gazdasági fejlődés trendvonaláról. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1975.
- Kierkegaard, S. A.: Írásaiból. Budapest, Gondolat Könyvkiadó 1982. 26. o. (Az előszóban Suki Béla által idézve.)
- Kuhn, Th. S.: A tudományos forradalmak szerkezete. Budapest, Gondolat Könyvkiadó 1984.
- Mann, Th.: József és testvérei. II. kötet. Budapest, Európa Könyvkiadó 1975. 645. o.
- Platón: Az állam. II. kötet Budapest, Európa Könyvkiadó 1984. 516. o.
- Somogyi F.: Az emberi tőke válsága. Valóság 1990. 12. 30–39. o.

JEGYZETEK

- (1) A négyféle mozgás egymásba csúsztatásával, az amplitúdók és a frekvenciák megváltoztatásával bármilyen szabálytalan mozgás – elvileg – leképezhető.
- (2) Egy nemzet tárgyi kultúrája adekvátan tükrözi a humán kultúra állapotát. „Ebből tévedés lenne fenntartás nélkül azt a következtetést levonni, – még ha számos racionális megfontolás ezt sugallja is –, hogy a nemzetek tárgyi kultúra szerinti sorrendjéből a nemzetek értékességének rangsora felállítható. Az európai civilizáció válságtünetei (rossz közérzet a kultúrában, az intézményi labirintusokban elvesztett reálérzék, elgépisedés, érzelmi fagyhalál, elidegenedés) jelentős részben az embert fojtogató tárgyi kultúrából eredeztethető. A fejlett tárgyi kultúra az igazán lényeges emberi értékeket – úgy tűnik – inkább szegényíti, mint gazdagítja, az ember belső világára, érzelmi és hitéletére gondolunk.” (Somogyi 1990:38)
- (3) A továbbiakban nemzeti kultúráról beszélünk csak, noha értelmesebbnek tartjuk a regionális behatárolást is (város, világrész... stb.).
- (4) A közgazdaságtan a ciklusokat a GNP növekedésének ütemváltozásait követve írja le.
- (5) A kultúra az élet sokszínűségének kötőanyaga, ha ez a sokszínűség elvész, veszélybe kerül az adott nemzet, illetve civilizáció. A történelem számos példát produkált; birodalmak, nemzetek születtek és tűntek el a történelem színpadáról, ha az új kihívásokra az elsorvasztott (A szakasz), illetve egyoldalúvá vált (D szakasz) kulturális forrásokból nem tudtak meríteni. A birodalmak bukásához – többek között – az egyoldalúságok

hajszolása vezetett el; gondoljunk Nagy Sándor, a Római Birodalom, Napóleon, a Szovjetunió területhódításainak kudarcaira.

(6) Például az 1989-es magyarországi társadalmi változások kiváltó okát a közgazdasági, a szociológiai, a politológiai... stb. irodalom egyöntetűen a politikai intézményrendszer tarthatatlanságában jelölte meg.

(7) Az eredeti szövegben p helyett s szerepel, továbbá a „termelést” helyettesítsük a „kultúra” fogalmával.

(8) A való életben nem arról van szó, hogy „a” kultúrát kell fejleszteni, hanem a szűk keresztmetszetnek ítélt területek követelnek nagyobb odafigyelést. Az oktatási, művelődési intézmények szakemberei, konferenciák, parlamenti, minisztériumi kultúrbizottságok, az egyház, a tömegtájékoztatás jelezheti a kritikusan lemaradó szférákat.

(9) Gondoljunk a 8–11 éves klasszikus konjunktúraciklusra, a hajógyártás, az építőipar, és a szállítás terén érvényesülő 18–25 éves Kuznets-ciklusra, a 40–60 éves Kondratyev-ciklusra... stb.

(10) Vegyük észre, hogy a kultúrát, mint a nemzet minden tagja által hordozott, illetve kifejezésre juttatott képességpotenciált értelmeztük. Az emberitőke-állományt úgyszintén képességpotenciálként vettük számba, de itt csak a munkaerő-állományra vonatkoztattuk. Ebben a közelítésben van némi kizáró jelleg, nem veszi figyelembe az inaktív rétegeket, a gyermekeket, a nyugdíjasokat... stb. Bár a gyermekek kulturális aktivitása szembeszökő, mégis úgy kell tekintenünk, hogy inkább befogadók, mint teremtők. A nyugdíjas korosztályok képességpotenciáljával a későbbiekben számolunk.

(11) A specializáció megkönnyíti a gesztációs időszak meghatározását, nem így azok a szakmák, amelyekben az általános műveltség a szakma szerves tartozéka. Gondoljunk egy „klasszikus” parasztgazdára, aki a bölcsőből kezdi „ellesni” a szakmát és a sűrű gyűjti hasznosítható tapasztalatait. Ide tartoznak a tanárok és a papok is. „A jó pap holtig tanul” – mondja a szólás. Egy pap „munkája” az örökkévalóságra vonatkoztatott életre irányul, átlagosan 70 éves gesztációs idővel számolhatunk, így $T=2\pi\sqrt{70}$ ∞ Ez a gondolat Csikós Csabától származik.

(12) Ez természetesen nem azt jelenti, hogy társadalmi akarat nélkül is megvalósul egy új értékvilág, a társadalom természetes (szokásos) törekvése nem nélkülözhető.

(13) Gazdasági fejlődésen itt nem pusztán GNP-növekedést értünk, hanem a gazdasági szférán túl ható intézményi, s ezáltal társadalmi, kulturális változásokat is.

(14) Jánossy Ferenc által ismertté vált gazdasági fejlődési trendvonalról van szó. „Jánossy egy nemzet történelmi trendvonalán – ez megfelel az általunk λ -val jelzett egyenesnek – egyrészt olyan lehetőséget ért, amely csak a termelőerők teljes kibontakozása esetén válik tényleges termelésben megnyilvánuló realitássá, másrészt a trendvonal állandó meredekségén adott termelési viszonyok közepette cselekvésre kényszerített, illetve ösztönzött kollektív emberi magatartást feltételez.” (Somogyi 1990:38)

(15) Egy korábbi dolgozatunkban a foglalkozási és a szakmastruktúra viszonyát elemeztük részletesen. Lásd: Somogyi Ferenc: Az emberi tőke szerepe a gazdasági növekedésben Ipar-Gazdaság 1989. 1. A három struktúra megkülönböztetései is Jánossy Ferencről származik.

(16) A (11) jegyzetben már jeleztük, hogy vannak olyan szakmák (földműves, pap), amelyek végső céljukban a természetben, a szellemben való feloldódást képviselik, tevékenységük ciklusideje ezért a végtelenhez tart. Ha túllépünk az egy emberöltőhöz kötött emberi tőke koncepción, akkor ez még inkább igazgá válik. A technotudományok esetében azonban hiába lépünk túl az egy emberöltőn, a ciklusidőre véges számot kapunk: $T=2\pi\sqrt{\text{maximum pár generáció} \cdot \text{maximum pár évtized}} = \text{pár száz év}$. További megszorítással is élhetünk; a természettudományos felfedezések döntő hányada magánember számára elérhetetlen összegeket feltételez, a nagy monopóliumok, az állam, az alapítványok pedig csak olyan kísérleteket finanszíroznak, amelyek belátható időn belül eredményt hoznak, még inkább az alkalmazás terén. Így valójában a „maximum pár generáció” legfeljebb egy, tehát kb. 30 év, a hasznosulás ideje pedig maximum 10 év (az USA-t szokás példaként említeni, ahol a hadseregben alkalmazott csúcstechnika hét év alatt szivárog át a polgári termelésbe). Így a $T=2\pi\sqrt{30 \cdot 10} = 110$. A technikai találmányok ciklusideje tehát nem a találmányok lététől, vagy nem lététől függ, hanem az emberitőke-állomány adaptációs korlátaitól.

(17) A kérdést Hegedüs Lóránt tette fel a Veszprémi Egyetemen, 1991. november 27-én tartott előadásában.

FARKAS ISTVÁN

A „művelt emberfők” kívánatos számáról

A hajó kapitánya leszól a gépházba:

– Mennyi?

Egy hang a mélyből:

– Huszonöt.

A kapitány:

– Mi huszonöt?

A hang: –

Mi mennyi?

A Művelődési és Közoktatási Minisztériumnak mostanában nincs szerencséje a törvénytervezeteivel és egyéb elképzeléseivel. Gondoljunk csak a NAT-ra, azaz a Nemzeti Alaptantervre vagy a közoktatási törvény tervezetére, amelyek nem arattak túl nagy sikert sem a szakemberek, sem a pedagógusok körében. Úgy tűnik azonban, hogy akad egy kivétel: az egyetemi és a főiskolai oktatás bővítésére, a felsőfokú képzésben részesülők számának növelésére irányuló elképzelés.

Ezt a bővítést szorgalmazza a minisztérium, mert a felsőoktatásra fordított összegek emelését vagy legalábbis azonos szinten való megőrzését reméli tőle; örülnek neki az egyetemek és a főiskolák, mert eddigi pozíciójuk megtartását, esetleg javítását eredményezheti az általános gazdasági recesszió közepette és ellenére; és természetesen örülnek az ezután érettségiző diákok és szüleik, mert növeli az egyetemekre és a főiskolákra való bejutás lehetőségét.

A felsőfokú oktatás expanziója melletti érvek nagyon meggyőzőnek látszanak. Íme a leggyakrabban hallható indokok: 1. A demográfiai hullám tetőzése a középiskolákban megköveteli a felsőoktatási létszám növelését, hogy ennek a generációnak se legyenek rosszabbak az esélyei. 2. A demokráciához egyébként is hozzátartozik, hogy aki érettségizett, annak joga legyen a felső fokon való továbbtanuláshoz, és döntse majd el az ottani teljesítmény, hogy ki maradhat benn, és ki az, aki kihull majd a rostán. 3. Magyarországon nemzetközi összehasonlításban nagyon alacsony a felsőfokú képzésben részt vevők száma: az európai országok rangsorában már csak

Portugália és Románia áll utánunk. Márpedig a „művelt emberfők sokasága”¹ nélkül nem zárkozhatunk fel Nyugat-Európához. 4. A jelentős munkanélküliség idején még mindig jobb, ha a fiatalok egy része tovább ül az iskolapadban, ha úgymond „parkoló pályán” van, mintha a munkanélküliek számát növelné.

Az érvek tehát - minden irónikus felhang nélkül mondva - nagyon komolyan hangzanak. Ezen érvek közül én most csak a 3. kérdéskörrel szeretnék behatóbban foglalkozni, vagyis azzal, hogy hogyan is állunk az Európával való összehasonlítással: növelni kell-e a felsőoktatásban továbbtanulók számát, és ha igen, akkor mennyivel, ahhoz, hogy hazánk a „művelt emberfők” számát tekintve se maradjon le az európai nemzetek mögött.

Ezt illetően a Központi Statisztikai Hivatal évkönyvei rendszerint azt az adatot közlik, hogy mekkora az egyes országokban a felsőoktatási intézmények hallgatóinak a 20-24 éves korú népességhez viszonyított aránya. A felsorolásban szereplő országokat e mutató szerint sorba rendezve, látható, hogy Magyarország igencsak a sor végén foglal helyet. (I. táblázat.)

A táblázatban foglaltakhoz még hozzátehetjük – ugyancsak a nemzetközi statisztikai évkönyv alapján –, hogy a szóbanforgó mutató Kanadában 62,2 százalék, az Egyesült Államokban 59,6 százalék, Japánban pedig 30,1 százalék; ezzel szemben Kínában 1,7 százalék, Indiában 6,4 százalék, Brazíliában és Mexikóban pedig 10,9, illetve 15,2 százalék.

Azonban mindebből még nem következik, hogy a magyar felsőoktatási intézményekbe felveendőek számát két- vagy háromszorosára kellene növelni. A hallgatók száma ugyanis nemcsak attól függ, hogy egy-egy évben mennyi jelentkezőt vesznek fel, hanem attól is, hogy milyen a felsőoktatáson belül a rövidebb idejű (a főiskolai vagy az ún. „félfelsőfokú”, angolul: postsecondary) képzési formák aránya és mennyi a tanulmányok elvégzésének tényleges ideje. Azután arról se feledkezzünk meg, hogy az oklevelet szerzők számát jelentősen befolyásolja, hogy mekkora a lemorzsolódók, a tanulmányaikat abbahagyók aránya.

A témakör egyik legnevesebb hazai kutatójának, Ladányi Andornak az adatai szerint a hallgatók sok fejlett országban elég hosszú idő alatt szerzik

¹Sokan használják mostanában ezt a kifejezést, amelynek eredete gróf Széchenyi Istvánhoz nyúlik vissza, de kevesen tudják, hogy eredetiben így hangzik: „A' tudományos emberfő mennyisége a' nemzet igazi hatalma. Ezek statisztikája az ország legérdekesebb – leginteressánsabb – része. Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, éghajlat 'sa't. teszi a' közérőt, hanem az ész, melly azokat józanon használni tudja.”

(Széchenyi 1830:178.)

meg az egyetemi diplomát. Így például a Német Szövetségi Köztársaság egyetemlein 1986-ban átlagosan 13,4 szemeszter volt a tényleges tanulmányi idő, Ausztriában pedig a férfiaknál 14,5, a nőknél pedig 14,2 félév. Nyilvánvaló, hogy ez megnöveli a hallgatók mindenkori számát. Ugyancsak Ladányi szerint az 1980-as évek elején Ausztriában az egyetemi hallgatóknak csak 70 százaléka fejezte be a tanulmányait, Olaszországban csak alig 32 százalék szerzett oklevelet, az Egyesült Államokban pedig 60 százalékuk jutott el az első egyetemi fokozatig vagy valamely ennél alacsonyabb, felsőfokú végzettségig. (Ladányi 1989: 653-654.) Ezért a különböző országok felsőoktatásának összehasonlítására alkalmasabbnak látszik az a mutató, amely nem a hallgatók, hanem a végzősök számán alapul, és azt mondja meg, hogy mennyi az egyes országokban a 100 ezer lakosra jutó oklevelet szerzők száma. (2. táblázat.)

E mutató szerint tehát Magyarország a felsőfokú képzésben részesülők arányát tekintve nem az európai ranglista végén foglal helyet, hanem a középmezőny alsó részén.

Ámde ennek megítélésénél azt is figyelembe kell venni, hogy a hazai statisztikai gyakorlat a nyugat-európai országokénál szűkebben értelmezi a felsőoktatás körét, és nem veszi bele sem a különféle 2-3 éves, tanfolyami jellegűnek tekintett (nyugaton postsecondarynek számító) képzési formákat, sem a posztgraduális oktatást. Ezen túlmenően egészen a legutóbbi évekig nem szerepeltek a statisztikában a katonai főiskolák és a hittudományi felsőoktatási intézmények adatai sem, és csak részben tartalmazták a Magyarországon tanuló külföldi hallgatók számát. E képzési formák beszámítása esetén a felsőoktatási intézmények hallgatóinak, valamint a felsőfokú oklevelet szerzőknek a száma – Ladányi Andor becslése szerint – 25-30 százalékkal magasabb lenne. (Ladányi 1992: 43-44.)

Ezenkívül arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a gazdaságilag fejlett országokban a diplomás nők nem jelentéktelen része csak addig dolgozik, amíg nincs családja. Sőt az Egyesült Államokban, Kanadában és a legfejlettebb nyugat-európai országokban a nők felsőfokú továbbtanulása – ahogy Révész András írja – az életformának, az általános művelődésnek, a közép- és felsőosztálybeli viselkedésmódok elsajátításának és a párkeresésnek az integráns része, és gyakran nem irányul az elsajátítandó hivatás gyakorlására, nemegyszer még a diploma megszerzésére sem. (Révész 1992: 129.)

Sajnos sem Ladányi Andornak, sem Révész Andrásnak nem sikerült olyan statisztikát összeállítania, amely megbízhatóan és összemérhetően adná meg, hogy mekkora az egyes országok aktív keresői vagy foglalkoztatottai között

a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma. (3. táblázat.) Pedig ez az a szám, amely a legegységesebben mutatná, hogy milyen a vizsgált országokban a gazdaság diplomás szakemberekkel való ellátottsága, amelytől végső soron a felsőoktatás kívánatos mérete is függ.² E statisztikai nehézségek ellenére, talán nem járunk távol az igazságtól, ha a fentiekből azt a következtetést vonjuk le, hogy a magyar felsőoktatás méretét tekintve valahol az európai középmezőnyben helyezkedik el.

Ezért valószínű, hogy ráfér egy kis bővítés, egy kis mennyiségi növekedés, de korántsem olyan mértékű és tempójú, mint amelyet egyes kormánytisztviselők vagy felsőoktatási intézményvezetők sugallnak. A gyors expanzió könnyen az egyetemi és főiskolai képzés zavaraihoz (zsúfoltsághoz, az oktatási eszközök szűkösségéhez, a képzés színvonalának csökkenéséhez stb.) vezethet, a pályakezdő diplomások számára pedig a munkanélküliség veszélyével vagy az eddig is meglévő minőségi alulfoglalkoztatás növekedésével járhat.

---

²Mind Ladányi, mind Révész szerint az jelentette számukra a legnagyobb nehézséget, hogy hiánytalan és egymással összevethető statisztikai kimutatásokat találjanak. Az „információbőség”, az ún. „információrobbanás” korában az ember nem is gondolná, hogy olykor milyen egyszerű, magától értetődő adatokhoz nem lehet hozzájutni.

HIVATKOZÁSOK

Ladányi Andor 1989. Felsőoktatásunk méreteiről - nemzetközi összehasonlításban. Magyar Tudomány. 7-8. 648-660.

Ladányi Andor 1992. A felsőoktatás mennyiségi fejlődésének nemzetközi tendenciái. Felsőoktatási Koordinációs Iroda. 176.

Nemzetközi Statisztikai Zsebkönyv 1991. Központi Statisztikai Hivatal.

Révész András 1991. Kevés vagy sok a szakember? Szakember-ellátottságunk a nemzetközi összehasonlítás tükrében. Közgazdasági Szemle. 6. 644-659.

Révész András 1992. A szakember-ellátottság nemzetközi tendenciái. Felsőoktatási Koordinációs Iroda. 182.

Széchenyi István 1830. Hitel. Reprint kiadás 1984. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 271.

**A felsőfokú intézmények hallgatói
a 20-24 éves korú népesség százalékában**

Sorrend	Ország	Év	Százalék
01	Finnország	1988	40,1
02	Norvégia	1988	35,0
03	Franciaország	1988	34,5
04	Belgium	1987	32,7
05	Hollandia	1987	32,4
06	NSZK	1988	31,8
07	Spanyolország	1987	31,5
08	Svédország	1988	31,2
09	Ausztria	1988	30,5
10	Dánia	1987	30,5
11	Görögország	1986	26,9
12	Olaszország	1988	26,3
13	Bulgária	1988	25,1
14	Svájc	1988	24,8
15	Szovjetunió	1988	23,6
16	Egyesült Királyság	1987	22,8
17	Lengyelország	1988	19,6
18	Jugoszlávia	1988	18,3
19	Csehszlovákia	1988	17,5
20	Magyarország	1988	14,8
21	Portugália	1986	14,0
22	Románia	1987	9,8

Forrás:

Nemzetközi Statisztikai Zsebkönyv 1991: 250.

A 100 ezer lakosra jutó okelvelet
szerzetek száma

Sorrend	Ország	Év	Fő
01	Hollandia	1987	467
02	Dánia	1988	466
03	Svédország	1988	378
04	Finnország	1988	376
05	Spanyolország	1987	299
06	Lengyelország	1987	286
07	Szovjetunió	1989	284
08	Bulgária	1989	278
09	Görögország	1985	275
10	NSZK	1988	259
11	Magyarország	1989	234
12	Jugoszlávia	1989	205
13	Csehszlovákia	1989	188
14	Olaszország	1987	167
15	Albánia	1988	125
16	Románia	1989	119
17	Portugália	1985	125

Forrás: Ladányi 1992: 28.

**Az ezer foglalkoztatottra jutó
felsőfokú végzettségűek száma**

Sorrend (kb.)	Ország	1980 körül	1985 körül
01	Hollandia		164
02	Norvégia	157	
03	Belgium	145	
04	Dánia	129	100
05	Egyesült Királyság	123	
06	Franciaország	108	150
07	Finnország		111
08	Spanyolország	107	116
09	NSZK		99
10	Magyarország	82	99
11	Jugoszlávia	82	
12	Csehszlovákia	73	
13	Lengyelország		79
14	Bulgária		74
15	Olaszország	57	
16	Ausztria	48	58
17	Románia	49	
18	Portugália	43	

Forrás: Ladányi 1989: 652.

Révész 1991: 650.

Kovátsné Németh Mária

Kornis Gyula a kultúra jelenéről és jövőjéről

1989 tavaszán a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége érvénytelenítette 40 éve hozott határozatát, amellyel kiváló magyar tudósok sokaságát fosztotta meg akadémiai tagságától. A rehabilitáltak között volt Kornis Gyula is, a két világháború közötti időszak kiemelkedő tudósa, a 20-as évek jellemző filozófusa, a korszak döntő szavú kultúrpolitikusa.

Kornis abban a Magyarországon élt és dolgozott, amely az 1920. évi békeszerződés következtében elvesztette területének 70, lakosságának 56 %-át. A nemzetiségek mellett 3 millió magyar lakos vált ki az országból, s az utóbbiak közül másfél millió zárt etnikumú területen él az új államhatárok mentén.

„A sokk, amelyet az akkori magyar társadalom átélt, mai ésszel és érzelmeikkel szinte elképzelhetetlen. Nem volt olyan társadalmi osztály, réteg vagy csoport, amely a trianoni határokba belenyugodott volna, s nem volt olyan politikai párt, amely ne követelte volna a revíziót.”[1] Az adott történelmi helyzetnek megfelelően az uralkodó osztály saját érdekei érvényesítéséért – a nemzet megteremtése jelszavával – hihetetlen mértékben élt az érzelmi és pszichológiai tényezőkkel a társadalom minden területén, de különös figyelmet szentelt a köznevelésnek, illetve a közoktatásnak.

Teljesen tudatában volt annak a ténynek, hogy a felnövekvő új nemzedék s azok családjának befolyásolásához döntő tényező az iskola. Bethlen István miniszterelnök, Klebelsberg Kuno kultuszminiszter és Kornis Gyula államtitkár ideológiájának meghatározója volt az Európában általánosan jelentkező nacionalizmus, illetőleg mint hazai specifikum; a revízió szükségessége, melyet a történelmi tankönyvek mindennapi imaként kezeltek a „magyar hiszekegy”-ben;

*„Hiszek egy Istenben,
Hiszek egy hazában,
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában
Amen.”*

Mindezekhez szerves tényként kapcsolódott a magyarság kultúrfölényének bizonyítása.

Az első világháború után Európán egy kulturális reformláz, egy kultúrpolitikai lendület lett úrrá. A nemzetek felemelkedésüket, újjászületésüket a kultúra kiterjesztésétől, a műveltségi anyag gazdagításától, az iskola korszerűsítésétől, a hatékony neveléstől remélték.

Hatvan évvel ezelőtt (1932. október 15-én) Kornis emlékbeszédében Klebelsberg halhatatlan történelmi érdeméért azt hangsúlyozza, hogy a nagy szellemi építkezéssel Európa nemzetei közé emelte azt a Magyarországot, amely a leginkább porba sújtott volt. [2] A Bethlen-kormány nem volt különösebben szüksége arra, hogy propagandájával erőszakot vegyen a társadalom tudatán. A társadalomban megvolt a készség annak befogadására. A Horthy-korszak neonacionalizmusát Bethlen kultuszminisztere, a bethleni politikával egyetértő, azt támogató, az azzal azonosuló, a széles európai műveltségű Klebelsberg Kuno fogalmazta meg: „A neonacionalizmus fő feladata egy új magyar eszménynek, egy új magyar embertípusnak a kimunkálása, aki keveset beszél és szónokol, de annál többet dolgozik és alkot.” [3]

Az „új magyar eszmény, az új magyar embertípus kimunkálásához” a tervek, programok, koncepciók kidolgozása Kornis érdeme. Kornis felismerte, hogy az egyenmű kultúrában óriási politikai hatalom rejlik; minél műveltebb egy nép, annál nagyobb a többi népre való befolyása, annál jobban tud gazdálkodni.

Alapelve: a nemzet szellemi javainak magasabb szintre emelése. A magyar népnek legalább a kultúrminimummal való felvértezése. Ehhez meg kell határozni a kultúra mibenlétét, számba kell venni a kultúrjavak átörökítésének kereteit, s meg kell fogalmazni a felemelkedés lehetőségét, hogyanját.

KORNIS KULTÚRAFELFOGÁSA

Kornis koncepciójában a nemzet fejlődésének két alapvető pillére: a vagyonosodás és a műveltség. Az egyes ember kiteljesedésének alapja a kultúra, amely nem más, mint az eszmények megvalósítására való törekvés. A kultúra értékes anyagát az iskola hivatott a következő nemzedékre átszármasztatni.

A kultúra fogalmán Kornis az értékfogalmat, a tevékenységet, a kultúrára való fogékonyságot, a munka eredményét, vagyis a produktumot érti.

A kultúra, mint értékfogalom az abszolút értékek rendszerét jelenti, az igazság, a jószág, a szépség eszményeiben testesül meg. Az eszmények felé való törekvés mutatja meg az egyén fejlettségét. „A kultúra ebből a szempontból határtalan fejlődés végpontja. Minél nagyobb egy nemzetben az idealizmus, az eszmények kötelező erejének tudata, annál nagyobb erőki-fejtésre képes s annál kevésbé vész el az anyagiak kultuszában, a praktikus materializmusban.” [4]

A kultúra, mint tevékenység az abszolút eszmék megvalósításának lehetőségét jelenti. A jószág értékeit az erkölcsös cselekvés, az igazság megismerésére való törekvést a tudomány, a szépség eszményét a tipikus megjelentetésén keresztül a művészet biztosítja.

Ezeket a tevékenységeket emberek gyakorolják, gyakorlásuk tehát személyhez kötött. Valamennyi tevékenység éppen ezért munka is. Kornis elméletében minden munka kultúrmunka, mert közvetve minden tevékenység kultúrjavakat ápol.

A kultúra, mint reális létező egyszerre eszmei és valóságos is. Vagyis, amit az egyén szubjektív hivatásként érez, az objektív kultúrtevékenységként nyilvánul meg. „A kultúrát nem lehet passzívan örökölni, hanem mindenkinek aktívan kell meghódítania. A komoly, szívós, fegyelmezett munkára való nevelés, a szigorú kötelességteljesítés habitusa a kultúra első feltétele.”[(5)]

A kultúrának, mint tevékenységnek az előfeltétele a kultúra iránti fogékonyság. Mindenki csak azzá lehet, amire képessége és fogékonysága van. Az egyénben rejlő szellemi képességek kibontakoztatását a tudatos, célszerű tevékenység, a nevelés képes megvalósítani. Csak az „kulturánép”, amely bizonyos eszmények megvalósítására alkalmas, vagyis fogékony.

A kultúrát, mint a munka eredményét, mint produktumot Kornis történeti kategóriaként kezeli. A kultúra ugyanis nem más ebben az értelemben, mint történeti eredmény, s ezekből a történeti eredményekből, produktumokból tudunk visszakövetkeztetni valamely nép, vagy kor eszményeire, tevékenységére, fogékonyságára. Éppen ezért kulturális emlékeink megőrzése, ápolása, örökítése fontos feladatunk. Ennek megfelelően a kultúra valamennyi területén – tudomány, művészet, erkölcs, vallás – jelentésbeli alakváltozáson megy keresztül a társadalmi feltételek hatása alatt.

A társadalmi változásokat figyelembe véve a kultúra mindig értékjelentés és valóság, eszmények megvalósítására való törekvés és objektiváció. Azaz az értékek a tevékenységen keresztül a létrehozott javakban testesülnek meg.

A kultúra értékjelentései az ember szellemi tevékenysége folytán a kultúrjavarokban, a történelmi eredményekben válnak hozzáférhetővé a kortársak és az utókor számára egyaránt.

Valamennyi tárgy az objektív kultúra része, tartalmazva az egyén feletti értéktartalmat, közkinccsé válik.

Tehát az értékrendszer megvalósult formáit: a tudományt, az erkölcsöt, a művészetet, a vallást kultúrának nevezzük. Minden kor önmagát keresi a megelőző kor, korok szellemi alkotásaiban. Például a művészi alkotások évezredekén keresztül az emberiség kultúrvagyonában vannak jelen. Ezek a művészi alkotások egyrészt alapul szolgálnak az esztétikai ízlés formálásának, másrészt ihletői az új értékek létrehozásának.

A KULTÚRA „ÁTSZÁRMAZTATÁSA”

A kultúra elsajátítása csak célirányosan, szervezett formában történhet. Az ehhez szükséges feltételrendszer biztosítása az állam feladata. A célokat „a nemzet mint egy nagy munkásközösség” szükségletei határozzák meg.

Társadalom és kultúra egymástól el nem különíthető, a kettő elválaszthatatlan egység. Kornis vallja, hogy annál fejlettebb az állam, minél inkább kultúr-állam. A kultúra ugyanis visszahat az állam másik összetevőjére, a jog helyes alkotására és a hatalom igazságos gyakorlására. Csak a művelt ember, a művelt polgár tud élni valójában a demokratikus jogokkal a közösség érdekében, a műveletlen ember kezében a demokratikus jogok „súlyos veszedelemek forrásai” lehetnek.

Kornis elismeri, hogy a kultúra anyagi és szellemi, de egyértelműen a szellemi kultúra elsődlegességét hirdeti. Véleménye szerint a szellem teremt, mozgatja és lendíti az anyagi kultúrát, s csakis a szellemi kultúra biztosíthatja az állami hatalom gyakorlását. Ezután már törvényszerű Kornis azon következtetése, hogy az „állam legfontosabb tevékenysége: a kultúrpolitika, mint a nemzet minden irányú szellemi tevékenységének irányítója és szellemi erőinek teremtője és szétosztója.” [6]

A kultúrpolitika az, mint a gazdaságpolitika a termelésben, amely biztosítja a társadalmi egyensúlyt a kultúrjavarok termelésével és elosztásával. Kornis a kultúrpolitikának, a magyar nép „kultúrával való felvértezésének” mindennek fölött álló, centrális jelentőséget tulajdonított.

Vitathatatlan érdeme, hogy felismerve a gazdaság és kultúra szoros korrelációját reagált a társadalmi-gazdasági kihívásokra. Feltárta kora műveltségi hiányosságait.

Az iskolarendszer fejletlen, mert nem alkalmazkodott a megváltozott társadalmi és gazdasági viszonyokhoz. Az 1868. évi 38. tc. rendelkezései csak részben nyertek érvényt. Az általános tankötelezettségről szóló törvény is csak papirosintézkedés volt.

Nem fejlődtek kellően népoktatási intézményeink, sőt a fejlett iskoláinkat is elvesztettük. A 16 929 népiskolából a békeszerződés után 6402 iskola maradt.

Elmaradott a falu kultúrája, mert közoktatáspolitikánk – a legszükségesebb elemi oktatáson kívül – alig törődött vele. Kornis ezt azért tartja tragikusnak, mert véleménye szerint: „A kisgazdák osztálya (paraszto~~k~~) a magyarság zömét kitevő, legfüggetlenebb, tehát legsúlyosabb társadalmi osztály. S ennek a nemzetfenntartó társadalmi rétegnek művelődési ügyét aránylag nagyon elhanyagoltuk.”

A mezőgazdasággal foglalkozó népréteg a gyenge falusi vagy tanyai egytanítós iskolában nem szerzett, nem szerezhette meg a kellő műveltséget.

Ma sem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a magyar örökséget, melyet Kornis úgy fogalmaz, hogy Magyarországon az egyedüli úri pálya a hivatalnoki pálya, mindannak ellenére, hogy az állam a létminimumot alig tudja megfizetni az e pályán dolgozóknak.

A polgári iskola és a szakiskolák hiányos volta az oka annak, hogy a „magyar közvélemény tragikus dogmája: intelligens embert csak a középiskola nevel. [7] Középfokú szakiskoláink szerkezete, struktúrája is elavult, míg Magyarország lakosságának 61%-a őstermeléssel foglalkozott, addig az ország egyetlen középfokú mezőgazdasági szakiskolával sem rendelkezett.

Mindezeket túl önmagukért beszélnek Kornis jogos fölvetései, mint például „országgyűléseink költségvetési vitái közül a legsiralmasabbak a leginkább színvonal nélküliek éppen a kultusztárcára vonatkozóak voltak”, vagy „az utolsó 30 évben a közoktatásügyi miniszterek gyors egymásutánban váltották föl egymást, ha volt is némelyeknek terve, a megvalósítás már utódjára maradt, kinek esetleg éppen ellenkező volt a meggyőződése.”

A KULTÚRA JÖVŐJÉRŐL

Kornis kora társadalmának politikai és gazdasági megújulását kizárólagosan a kultúrpolitika függvényének tekinti. Kultúrpolitikájának lényege: a műveltség (a kultúra) fogalmának helyes értelmezése, tartalmának meghatározása. Ezeket pedig áthatják a világszerte jelentkező irányzatok: a nacionalizmus, a demokratizmus és a technikai irányzat.

Az első legfontosabb feladat: a nemzeti érzés pozitív ápolása. Valamennyi iskolatípusban a tantervekben „minden nemzeti tárgynak...” csak egy tengely körül kell forognia, az integer Magyarország körül.

A második fő feladat, hogy az internacionalizmus szellemét ne ismerje meg az ifjúság. Veszélyességét állandóan bizonyítani kell a magyar bolsevizmus történetével. Kornis semmilyen internacionális érzelmű pártszervezést, vagy azok képviselőinek jelenlétét elképzelhetetlennek tartja az iskolában. Azonosul a nyugati ideológiával, nemzetköziség helyett „nemzetfelettséget” hirdet.

A harmadik fontos teendő: „a nemzet intelligenciájának visszamagyarosítása”.

Kornis a numerus clausus törvény főiskolákra, egyetemekre való kiterjesztését a középiskolákra is érvényesítené. A zsidóságot, mint nemzetséget teszi felelőssé azért, hogy kezükben van a „kultúra minden fontos tényezője: az irodalom, a sajtó, művészet, színház, orvosi, ügyvédi szabad pálya s ezekkel az irányt szabó pozíciók legnagyobb része, míg a magyar értelmiség a függő helyzetű hivatalokba tódult.”

Kornis, mint azt már megállapítottuk, Magyarország újjászületését a kultúrfőlény megteremtésében, a szellemi erőkből látja. Ennek a célnak rendeli alá a műveltség tartalmát, s magát a nevelést is. Az iskolai nevelésben döntő fontosságúnak a jellemnevelést tartja, melynek normatív elemei: a türelem, a kitartás, a fegyelem és a szolidaritás.

A demokratizmus érvényesítésének szükségességét Kornis elsősorban a művelődéshez való jog szempontjából elemzi. Műveltségéről valóban csak akkor beszélhetünk, ha az ismeretek (kulturális javak) birtokában az egyén képes arra, hogy tevékenységével kellő tudatossággal viszonyuljon a természethez, társadalomhoz, a történelemhez. Természetes jelenség, hogy társadalmi munkamegosztás van, s ideális lenne, hogy az ifjúság az életkorának, szakmai irányultságának, s a neki leginkább megfelelő műveltségi anyaggal vértelje fel magát. A műveltségi anyag megszerzését azonban elsősorban az egyén társadalmi helyzete határozza meg, s nem egyéni érdeklődése. Kornis állásfoglalásában – „mindenki a neki megfelelő műveltséget szerezzék meg” – nem az egyén képességei, hanem társadalmi determináltsága a döntő.

S végül a szellemi tudományok elsődlegessége mellett vallja a reális tudományok művelésének szükségességét, hisz gazdasági alap nélkül a szellemi kultúra sem fejleszhető. Ezért indokolt a humán gimnáziumok számát csökkenteni és a reáliskolákét, a gazdasági és ipari intézményekét pedig növelni.

ÖSSZEGEZVE

Koroknak, társadalmaknak értékrendszere van, melyek kifejezik az adott társadalom törekvéseit, szellemiségét. Kornis – annak ellenére, hogy értékrendszere nem volt mentes kora ideológiájától – egy évtizeden át eredményesen munkálkodott azon, hogy „a nemzet szellemi javait magasabb szintre emelje.” A nemzet műveltségi színvonalának emelésén munkálkodott, mert mélységesen meg volt győződve arról, hogy a nép kulturális szintjének emelése a társadalom létkérdése.

Az örök értékek elemzésével figyelmünket arra irányítja, hogy vannak időt álló emberi értékek, melyek közvetítése a társadalmi környezettől függetlenül lehetséges, s szükségzerű.

Demokratizmusáról vallott nézete osztályszemlélete által erősen behatárolt. Kornis azért is tiltakozik az egységes iskola – 14 éves korig mindenki számára azonos tananyag – ellen, mert az emberek társadalmi munkamegosztásában elfoglalt helyéhez bőven elengedőnek tartja a földművesnek a hat elemit, a vasúti tisztviselőnek a polgárit, vagy a közvetlen termelés-irányítónak a szakiskolát. Sajnálatos tény, hogy ezt a szemléletet még ma sem sikerült meghaladni (1. szakmunkásképző).

Nem értek egyet Kornis nemzetfelettségről, kultúrfölénnyről, neonacionalizmusról vallott felfogásával. Nézetei azonban továbbgondolásra kell hogy sarkalljanak bennünk. Hogyan, milyen eszközökkel szolgálták intézményeink a nemzeti identitás kialakulását?

IRODALOM

1. Balogh–Izsák–Gergely–Föglein: Magyarország története 1918–1975. Tankönyvkiadó, Budapest. 1986. 54. o.
2. Kornis Gyula: Gr. Klebelsberg Kuno. Budapest, 1932. 4. o.
3. Klebelsberg Kuno emlékezete. Bp., 194. o.
4. Kornis Gyula: Kultúrfölényünk kérdése. Bp., 1921. 44. o.
5. Idézett mű. 47. o.
6. Kornis Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei. Bp., 1921. 4. o.
7. Id. mű.: 21. o.

A pedagógia és a társadalom jövőképe

A dolgozat alapkérdése: adhat-e a pedagógia a társadalom számára jövőképet? Determinálhatja-e a nevelés a jövőképet?

Számomra evidensnek tűnik, hogy a pedagógia a személyiséget fejlesztő hatásrendszeren keresztül alakítja ki az emberben a jövőről alkotott képzetét, elképzelését. Az egyes embernek, így a társadalomnak is szüksége van arra, hogy célokat tűzzön ki és fogalmazzon meg. Szeretném azonban hangsúlyozni, amikor célokról, tágabb értelemben jövőképről beszélek semmiképpen sem szeretném, ha az összetéveszthető lenne a magyar neveléstörténetben oly jól ismert „ideálcentrikus” pedagógiával.

Ugyanis ez a megközelítés eleve konzervál, illetve a jelent vetíti ki a jövőbe, pontosabban a meglévő értékek mentén képzelet el a jövőképet. Itt nem az „érték” fogalmával van problémám, hanem az értelmezésével. Amikor értékközpontú pedagógiáról beszélek, akkor egyúttal kritizálom is a konzervatív, úgynevezett „örök” értékekre épülő pedagógiát, aminek elemei már nagyon korán megjelennek. A Ratio Educationis más-más érték közvetítését tartotta fontosnak a különböző társadalmi osztályok számára, így természetesen konzerválta az egyes osztályok helyét a jövőben is.

A konzervatív magyar pedagógiai nézetek értékfelfogása sok szempontból didaktikailag értelmezhetetlen is. A tökéletesség mint eszmény hittételként elfogadható, de a pedagógia gyakorlatában nem átültethető érték, így nem is adhat a nevelés számára perspektívát. Finánczy és Weszely munkásságára gondolok elsősorban, hiszen ők képviselik leghatározottabban az „örök értékek” elméletét. Úgy látszik a konzervatív „érték” felfogás bizonyos szempontból túlélte önmagát és más előjellel ugyan, de megjelent a szocialista pedagógiai elméletekben is. Az embereszmény sokoldalú, mindenoldalú megfogalmazása egy más megközelítésű tökéletesség, mint a konzervatív pedagógiáé.

A pedagógia gyakorlata számára ezek különösen akkor váltak problémává, amikor megjelentek különböző, a pedagógusok munkáját befolyásolni hivatott dokumentumokban. Így a gyakorló pedagógus számára kezelhetlenné vált a „szocialista értékrend” kifejezés. Mivel a jövő emberét tökéletesre – legalábbis mint elérendő célt – ábrázoló elmélet alapján prak-

tikusan nehezen lehetett távlatokat megrajzolni, így nem maradt más hátra, mint az iskolai gyakorlat középpontjába a tananyagot állítani. Sajnos a „tananyag” eszközként és célként is funkcionált. Így aztán valóban elpusztult az ember perspektivikus képe, és a jövő megfoghatatlan „mindenoldalúan fejlett” embereszményébe kódósult. Igaz, ezen a ponton találkozott a konzervatív felfogás „abszolút tökéletességével”, mint elérendő végcéllal.

A tananyagcentrikus pedagógia más kapcsolatrendszerben ugyan a személyiségközpontú pedagógia egyik megjelenési formáját is jelentette. Az erős normatív jelleg lényegesen nem változott, így az iskola működése sem. A személyiségfejlesztés eszköze a tananyag maradt, ami az értékek közvetítését is szolgálta. A kérdés azonban az, hogy milyen és kinek az értékeit közvetíti az iskola? A meghatározott személyiséget kell a pedagógiának „megalkotni”, és ehhez szükséges a megfelelő tananyag, mint értékhozó a kiválasztása. Ebben a megközelítésben azonban nincs alternatíva és nincs pluralizmus. Ez akkor is igaz, amikor látszólag meggyőzően hangzik, hogy a pedagógiának a nemzeti értékeket kell közvetítenie. A nemzeti érték fogalma egyébként is szűkebb az egyetemes érték fogalmánál, és így ismét a kiindulópontnál vagyunk, amikor az érték kiválasztás egy tudatosan kiválasztott szempontra, illetve tananyagra épül.

A személyiségközpontú pedagógia egyébként is csak akkor értelmezhető fogalom a pedagógia számára, ha a személyiséget funkciójában értelmezzük. A pedagógia személyiségfejlesztése tehát azt jelenti, hogy segíti és ösztönzi, hogy a személyiség minél több szállal kapcsolódjék az őt körülvevő világhoz. „...az ember azért személyiség, mert tudatosan meghatározza viszonyát ahhoz, ami körülveszi.” (Rubinstein)

A pedagógia számomra az egyetemes értékek közvetítését jelenti. Dolgozatomban már jeleztem, hogy felfogásom eltér az érték kategorikus, abszolút felfogásától, amely az „örök” értékre épít. A jövőkép elsősorban a tudomány eredményeinek megismerésével és közvetítésével alakítható ki. A pedagógiában ez azt jelenti, hogy a tudás által a pszichikum pozitívan befolyásolható. A tudományos gondolkodás kialakítása lehetővé teszi, hogy a megszerzett információk célszerű elrendezésével, a döntési variációk kidolgozásával lehetővé váljék egy rugalmas gondolkodási folyamat, amelynek eredménye a szüntelenül fejlődő pszichikum. Másként megközelítve a kérdést a távlatokról, a jövőről csak a kreatív, a megszerzett tudást szelektíven és alternatív módon felhasználó ember tud gondolkodni. Termé-

szetesen szükség van arra is, hogy ez a folyamat ésszerű határok között maradjon, hiszen az egyének egymás közti és az egyén és társadalom közötti kapcsolat csak humanista módon valósulhat meg. Erre épülhetnek a morális értékek (empátia, igazság).

Egyik hangsúlyos komponensnek az előítéletek elkerülését érzem. Éppen a tudomány szellemének közvetítése vezet el az igazságnak, az igazság keresésének módszeréhez. A pedagógiának mindig a problémák megoldását kell keresnie. Mindig arra kell kérdeznie, hogy mi az igazság, és nem arra, hogy kinek van igaza. Úgy vélem olyan értékről van szó, amelyik a tisztességes emberi együttélés feltétele. Ennek kialakítása csak a nevelés eszközrendszerével lehetséges, csak úgy, mint más alapértéké, mint pl.: az érzelmek kifejezésének szabadságáé.

A vázolt értékek eltérnek az eddig túlsúlyban lévő vagy éppen meghatározó, a pedagógiában elfogadott értékektől. Meggyőződésem, hogy el kell szakadni a részérdekek valós értéként való feltüntetésétől. Nem engedhető meg, hogy objektívnek tűnő szakmai érdekek határozzák meg az iskola szellemét.

A felfogásom szerinti értékek lehetővé teszik, hogy az iskola saját maga határozza meg, hogy milyen tananyagot keresztül hozza létre az értéket, tehát az értékes személyiséget, hiszen így nem egy központilag meghatározott koncepciót közvetít, hanem egy alkotó folyamat részese.

A fentiekben vázolt koncepció átültethető-e a gyakorlatba? – tehető fel a kérdés. Kétségtelen, hogy a ma iskolája inkább a jelzett konzervatív, tananyagcentrikus, személyiségközpontú jelleget hordozza. Szeretném hangsúlyozni, hogy ez legkevésbé az iskola, a pedagógusok bűne. Ez tradíció, de még inkább az egymást követő ideológiák bűne, hiszen minden ideológia először is az iskolát, a pedagógiát akarta és tette „szolgálóleányává”.

A kiút az egész problémakör újragondolása. Ennek természetesen feltétele, hogy szűnjön meg a direkt ideológiai ráhatás.

Szakmai, pedagógiai konzekvenciái is vannak. Az értékek újragondolásáról van szó. El kell indulni azon az úton, ahol az iskolában nem a tanítás, hanem a tanulás áll a centrumban. A „megtanulás” helyébe a gondolkodás lép, ahol tételek felsorolását felváltja az összefüggések keresése.

Azért hangsúlyozom az újragondolást, mert ma az iskola „gúzsbakötője” a vizsga és az értékelés rendszere. Ma tudni kell a tananyagot, mert az értékelés attól függ, hogy mit nem tud a tanuló, a vizsgázó. A nem tudás

mértéke a mérce. Nem nehéz ebben felismerni az antidialektikát. A dolgok logikája szerint viszont a tudást kellene mérni, azt amit a vizsgáló tud. Képes-e ismeretei birtokában szelektálni, információt alternatív módon elrendezni? Képes-e kérdéseket feltenni? Rendelkezik-e a tolerancia, az empátia képességével?

Ez a típusú iskola alternatívája lehet a ma iskolájának, és talán a jövő iskolája lesz.

Szeretném remélni, hogy a dolgozatból kitűnik, milyen szerepe van – felfogásom szerint – a pedagógiának a társadalom jövőképek kialakításában. A gondolkodó, szuverén ember, aki az emberi együttélés szabályait az emberhez méltó élet feltételeként fogja fel, képes-e döntéseit úgy meg alapozni, hogy azok respektálják a jövő, az egymást követő nemzedékek érdekeit. Nem a pedagógia teszi jobbbá, változtatja meg a világot, hanem az ember, aki a nevelés hatására képes lesz a szüntelen változás követelményeinek megfelelni. Ebben látom a személyiség, a nevelés és a jövő dialektikáját, mert a jövő nem lesz, hanem alkotjuk.

Gulyás József

A műértés és -befogadás esélyei fiatal pedagógusoknál

Az esztétikai értékek világában való művelt tájékozottság, a csiszolt normarendszer és az esztétikai élvezet képessége az értelmiségi lét egyik domináns státuszképző faktora. Az esztétikai kompetencia azonban nem afféle karizmatikus adományként hull az értelmiség ölébe, hanem csak egy hosszú időn át tartó tanulás és aktív önművelés eredményeként válhat szilárd személyiségértékké.

Ezt azért is kell hangsúlyozni, mert makacsul tartja magát az a tévhit, hogy a művelt emberek a magas kultúra bennszülöttjei, s legalább annyira hozzátartoznak a kultúrához, mint amennyire a kultúra tartozik hozzájuk. Az esztétikai értékszelekciót – általában egy tekintélyelvű normarendszer hatása közepette – elsődlegesen a család kultúrája befolyásolja, a műértés és élményérzékenység, valamint az esztétikai ítélőképesség alakításában viszont az iskola szerepe tűnik meghatározónak.

Az esztétikummal szembeni viselkedés ifjú- és felnőttkori zavarairól az értékelismerés és értékválasztás dilemmáiból arra is következtethetünk, hogy hiányos a pedagógusok esztétikai műveltsége; az önön neveltetésük-nevelésük során felhalmozódott fogyatékoságok és a pedagógusi praxist kísérő kedvezőtlen társadalmi hatások következtében esztétikai értékrendjükben számos torzulás mutatkozik. S mivel a nevelő esztétikai értékrendje akarva-akaratlanul rátelepül az értékközvetítő folyamatra – s mint a kulturális fogyasztást meghatározó tényező nap mint nap társadalmi nyilvánosságot is kap – *a tanítók, tanárok esztétikai normarendszere, ízlése az értelmiségi magatartás szempontjából is egzisztenciális kérdésként kezelendő.*

Egy, a közelmúltban befejeződött vizsgálatunkat az a feltételezés irányította, hogy az iskolai esztétikai nevelés hatékonyságát és a művészi értékek – különösen a kortársi alkotások – társadalomban való elterjedését, esztétikai műveltségbe való beépülését lényegesen befolyásolja a szóban forgó értelmiségi csoport esztétikai értékszemlélete és normarendszere. Indokoltnak véltük tehát empirikus úton feltárni, hogy milyen esztétikai kultúrával élnek a pedagógusok, a művészi értékek világából mit tekinthetnek magukénak

és mit nem, illetve, hogy műalkotásokkal szembesülve milyen befogadói magatartást tanúsítanak.

Vizsgálatainkat pedagógusjelöltek és 35 éven aluli tanítók, tanárok körében végeztük. A pedagógusjelöltekből képzett minta segítségével betekintést kaphattunk a pedagógusképző intézményekben folyó – a képzési struktúrába és a szabadidőbe beépülő – esztétikai nevelési folyamatokba, a pedagógusoknál pedig az ízlés alakulásának szempontjából meghatározó időszak a pályán eltöltött első évtized esztétikai műveltségre gyakorlott hatására irányult a figyelmünk.

A két vizsgálati szakaszban megkérdezett 791 személy közül 737-től (369 pedagógustól és 368 pedagógusjelölttől) kaptunk értékelhető választ arra, hogy a kulturális tevékenységre rendelkezésre álló szabadidejében mivel foglalatoskodik legszívesebben. E kérdés kapcsán tájékozódunk a szépirodalom olvasásának helyéről is. Noha a két vizsgálati fázisban nem teljesen azonos tevékenységlistát alkalmaztunk, *a szépirodalom olvasására fordított időről egyértelműen kedvező kép tárul elénk*. Minden részmintában a vezető helyre került e tevékenység.

Az elsőéves tanítóképzősök szépirodalom iránti vonzalma annál is inkább örvendetes, mert köztudott, hogy a főiskolai tanulmányok megkezdésével járó időzavar legfőképpen a szépirodalom olvasását akadályozza. A harmadéves főiskolásoknak az elsőéveseknél jóval magasabb aránya helyezi előtérbe az olvasást, ugyanakkor annak belső megoszlásából az tűnik ki, hogy a szépirodalmi művek olvasását elsődlegesen a tantervileg kötelező – az általános iskola alsó tagozatában végzendő munkához szükséges – gyermek- és ifjúsági irodalom megismerése motiválja.

A tanítók túlnyomó hányada látszólag ugyancsak az olvasásban leli örömét és még ennél is erősebb az általános iskolai tanárok szépirodalom iránti vonzalma. A középiskolai nevelők részéről kinyilvánított olvasási igény viszonylag kedvezőtlen aránya feltehetően azzal magyarázható, hogy lakóhelyük – a nagyvárosi, városi kulturális miliő – más művészetekkel való találkozáshoz is jóval gazdagabb kínálatot nyújt számukra, mint a többségükben falun élő általános iskolai nevelők számára a jóval szegényesebb kulturális közeg.

Az olvasás szabadidőben elfoglalt helye elsődlegesen a nem szerinti hovatartozással korrelál; mindhárom pedagógusi részmintában *a férfiak* jelentősebb arányban részesítik előnyben ezt a tevékenységet. (A tanítóknál 82:79, általános iskolai tanároknál 100:86, középiskolai tanároknál 83:78 százalékos arány mutatható ki az olvasás első helyét illetően)

Az irodalmi műveltség pallérozásának tanítóképzős körülményei nem túl kedvezőek. *A tantárgyi túlsúlyfoltosság elképesztő.* A vizsgálataink idején érvényben lévő főiskolai tanterv a tanítói „alaptevékenység” ellátásához szükségesnek ítélt ismereteket 79 féle stúdium keretében írta elő. A 79-ből 71 önálló tudományági diszciplína vagy egy-egy tudományágon belül önállóvá vált problematika szintézise. A 71 önálló tantárgy 16 tudományterületről származik. Egy magyar–történelem szakos tanárképző főiskolai hallgató 8 félév alatt 35 tárgyat tanul. Egy félévre 4,4 tárgy esik. A tanítóképzőben 13–16.

Ebben a tantárgyi struktúrában két éven át heti kétszer két órában kap helyet az irodalom. Másodéven gyermek- és ifjúsági irodalmat tanulnak a jelöltek és megismerkednek a népmesék, mondák genézisével, alaktanával, a magyar népi gyermeklírával és gyermekjátékokkal, a világirodalom műköltészeti mesekincsének néhány jellegzetes darabjával, meseregényekkel, klasszikus és kortársi ifjúsági regényekkel. A harmadév irodalmi anyaga a műelemzési készségek alakítását szolgálja a XX. századi líra, epika és dráma tartalmi és formai elemzési szempontjai alapján. Tekintve azonban, hogy mindkét tantárgy rövid szemeszterektől áll, a hallgatók nem mélyülhetnek el kellően az irodalmi, illetve műelemzési ismeretekben.

A részmintába került 163 végzős tanítójelöltnek mindössze 62 százaléka vallotta azt, hogy a főiskolai tanulmányok során közel került a szépirodalomhoz, illetve hogy felkészültnek tartja magát a 6–10 éves korosztály nevelésére.

A szépirodalom iránti érdeklődés motívumai, az olvasói aspirációk és élményképzetek önmagukban csak felszínesen utalnak a műértés jellemzőire, a befogadói magatartás alapos megismeréséhez nélkülözhetetlen a művel való közvetlen szembesítés, s az így szerzett tapasztalatok elemzése. Erre a komplex mélyinterjúk során kínálkozott lehetőségünk, amikor is két Örkeny-egyperces, a Trilla és az Információ befogadásvizsgálatára vállalkoztunk az ún. megszakításos eljárással. E két irodalmi miniatűr ezért tűnt alkalmasnak a mikrovizsgálathoz, mert – hasonlóan a többi egyperceshez – szerkezetileg összefogottak, körülhatároltak és mivel konzekvensen sugallják az írói értékítéletet, állásfoglalást, az olvasót is morális döntésre készítetik.

A Trilla és az Információ befogadásvizsgálata összegezésésként megállapítható:

a) A műtöredékekből az írói szándékot (világképet) legkevésbé az általános iskolai tanárok ismerték meg – erre utal, hogy a csonka egypercesek

befejezésénél háromnegyedük suta formát választott –, az eredeti művek címadása viszont a tanítóknak okozott gondot.

b) A két rövidpróza legkevésbé a tanítókat ragadta meg érzelmileg, értékmegállapításukban azonban hozzájuk hasonlóan szűkmarkúak voltak általános iskolai tanártársaik is.

c) A mintán belül képzett három életkori alcsoport közül érzelmileg a 25–29 évesekhez került legközelebb a két mű és legkevésbé a 30–34 évesekhez. Ugyancsak a középső korcsoport érdemesítette az egyperceseket leginkább értékesnek.

d) A férfiak minden relációban lényegesen értőbb, igényesebb befogadónak minősíthetők. Ezt a művek érzelmi fogadtatása és értékmegállapítása is alátámasztja.

e) A nappali és levelező tagozatos végzettség tekintetében nem mutatkozik lényeges eltérés a művek megítélésében.

Az irodalomértés és -értelmezés vizsgálata alapján leszűrhető következtetés, hogy a *fiatal pedagógusok* – kiváltképpen az általános iskolai tanítók, s jórészt a tanárok – *groteszk irodalom iránti fogékonyságát érzéketlenség és értéktévesztés jellemzi*. Jóllehet kis formátumú művek felhasználásával végeztük vizsgálatainkat, s így messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le. Ám talán nem okatlan az aggályunk: aki már az effajta művek megközelítésénél is botladozik, az aligha juthat el a nagy művek univerzumába. S még kevésbé lehet felülemelkedett kísérő a felnövekvő nemzedék irodalmi remekművek felé vezető útján.

A képzőművészeti értékorientáció feltárására Kaposvárott, a Somogyi Képtárban, Pécsen, a Modern Magyar Képtárban végeztünk egy-egy mikrovizsgálatot. Véletlenszerű mintavétellel a kaposvári kísérleti kiállításra 16, a pécsire 14 fiatal pedagógust hívtunk. Mindkét alkalommal főiskolai hallgatókból képzett kontrollcsoportot is bevontunk a vizsgálatainkba, a körükben szerzett tapasztalatainkról azonban csak a pécsi tárlat kapcsán szólunk, annál is inkább, mivel az itt bemutatott művek szélesebb nyilvánosság előtt ismertek, tehát a befogadásbeli különbségek elsődlegesen e tekintetben érzékelhetők. A kaposvári tárlaton bemutatott művek alkotói kevésbé ismertek, így a kísérlet céljára felhasznált műveik is csak a kutatásban részt vevők számára adnak támpontot. Mindazonáltal a kaposvári tapasztalatokat is úgy igyekszünk bemutatni, hogy a sajátos értékirányultsági tendenciák kirajzolódhassanak. Befogadástipológiai következtetéseket nyilván csak a két kísérleti tárlat – no meg a reprodukciók felhasználásával végzett

mélyinterjúk együttes tapasztalatai – alapján vonhattunk le. Kaposvárott 18 somogyi és egy budapesti képzőművész 22 munkáját – 19 festményt és három kisplasztikát - láthatták a nézők. Az alkotókat övező presztízs ki kapcsolása céljából a műveket névtelenül, betűjellel ellátva mutattuk be.

Az interjúkészítésekkel egyrészt a választások alapján kirajzolódó preferenciaszerkezeteket, másrészt a kedvelt, illetve elutasított művek esztétikai minősítését, valamint a választás indoklását igyekeztünk földeríteni. A 22 mű ugyan kissé soknak bizonyult az elmélyült szemlélődéshez és értelmezéshez, a kedvelt és az elutasított alkotások értékelése és a választás indoklása azonban többnyire megtörtént.

A pécsi kísérleti tárlaton 16 műalkotást mutattunk be, s az itt készített interjúkat is négyfokozatú skálával dolgoztuk fel. A művek érzelmi fogadtatásának mérésére az alábbi lehetséges válaszokat adtuk meg: nagyon tetszett, tetszett, közömbös, nem tetszett. Az esztétikai érték megállapítására ugyancsak négyfokozatú preferenciaskálát használtunk a következő kész válaszokkal: kiemelkedő értékű, értékes, közepes, alig van értéke. Ezeket túl mindenkitől azt kértük, hogy nevezze meg a neki leginkább, illetve legkevésbé tetsző egy művet, és döntését röviden indokolja. Azt az egy művet is kiválasztották, amely ugyan nagyon tetszett, de csupán intuitív alapon. Joggal várhattuk el a rövid indoklást mind a pedagógusoktól, mind pedig a pedagógusjelöltektől, tekintve, hogy az esztétikai élmény verbálizálása ebben a körben alapvető szakmai kívánalom. E szándékunk sajnos meghiúsult, illetve csak egy-két népművelés szakos és zeneművészeti főiskolai hallgató vállalkozott élményének megfogalmazására és a választás írásos indoklására. Természetesen nem szakértői érvelésre, lírai ömlengésre vagy didaktikus citátumokra voltunk kíváncsiak, hanem a legelemibb szintű esztétikai indoklásra.

A kísérleti tárlatok egybehangzó tapasztalatai szerint a fiatal nevelők vizuális műveltségének minden elemében fellelhetők *a műértéshez és az értékmegállapításhoz szükséges ismeretek és készségek hiányosságai*. A művek megközelítésében és értelmezésében a formanyelvi és a művészettörténeti ismeretek hiátusai mellett a műelemző készségek fejletlensége a legszembetűnőbb.

A fiatal pedagógusok vizuális érzékenysége elsődlegesen a könnyen érthető, a narráció szintjén megragadható műalkotások iránt nyitott, a bonyolult szerkezetű és/vagy elvont érzelmi-gondolati tartalmakat hordozó művek befogadása számos akadályba ütközik.

A zenei befogadásvizsgálatok során is lehetőséget kerestünk ahhoz, hogy közvetlen szituációban vizsgálhassuk a művel való találkozás mikéntjét, az értékelés, az értelmezés és az emocionális visszhang jellemzőit. Egy Kaposvárott tartott koncert során öt általunk kiválasztott mű meghallgatására, véletlen mintavétellel 16 fiatal fiatal nevelőt hívtunk meg. A koncert műsorán különböző stílusú, kis formátumú zeneműveket mutattunk be oly módon, hogy a kísérletbe bevontak előtt eltitkoltuk azok címét és szerzőjét.

E mikrovizsgálatra kiválasztott kamarazenei művek úgyszólván semmiféle dekódolási nehézséget nem jelenthettek, nyelvezetük, szerkesztésmódjuk, ritmus- és harmóniarendjük nem kompromittálhatta a konzervatív zenei ízlést sem. Talán csak a Szunyogh-mű modern ritmusképletei tűnhettek szokatlanok azok számára, akik teljesen járatlanok a dzsessz-zenében. Röviden: nem kellett beavatottnak lennie alkalmi zenehallgatóinknak.

(A koncerten a következő művek szerepeltek: Brahms: Bölcsődal - op. 91. (ének-zongora-gordonka), E. Bozza: En foret (Erdőben) (kürt-zongora), Mozart: A-dúr szonáta - Kv. 305. (hegedű, zongora) Szunyogh Balázs: Triószerenád (klarinét-zongora-gordonka), Székely Endre: Szonatina (kürt-zongora)

Elsőként preferenciarangsor elkészítésére szólítottuk fel a fiatalokat. Hogy megkönnyítsük dolgukat, az egy órás koncert végén emlékeztetőül röviden felidéztük az elhangzó művek legjellemzőbb részleteit.

A „nagyon tetszett” és a „tetszett” sorok együttes válaszaránya alapján az öt mű preferenciarangsora az alábbi: I. Mozart: A-dúr szonáta, II. Szunyogh: Triószerenád, III. Székely: Szonatina, IV. Brahms: Bölcsődal, V. Bozza: En foret.

A pedagógusfoglalkozás belső megoszlása szerint a sorrend lényegében nem változik, ám az általános iskolai tanároktól és a két középiskolai nevelőtől kapott válaszokból kitűnik, hogy ők jobban vonzódnak a Brahms- és a Bozza-műhöz, mint a tanítók. A Mozart-szonáta első és a Székely-mű harmadik helye elsődlegesen a tanítók válaszarányának tulajdonítható.

A művek rangsorolása után előre megadott kulcsszavak segítségével kellett indokolniuk a választást. Ezekből most a legjellemzőbbeket mutatjuk be, ismertetve a jelölések számát, illetve az egyes művek emocionális visszhangját:

1. Mozart-mű: kellemes (11), megható (6), felvidító ((5)
2. Szunyogh-mű: izgató (11), felrázó (9), idegesítő (5)
3. Székely-mű: kellemes (7), megnyugtató (7) andalító (4)

4. Brahms-mű: felrázó (6), kellemes (5), andalító (4), megnyugtató (4)

5. Bozza-mű: felrázó (10), izgató (8), felvidítő

A mikrovizsgálatba bevont 16 nevelő együttesen 107 kulcsszóval fejezte ki a művek által keltett érzelmeit. Az a tény, hogy a kulcsszavak túlsúlya (54 százaléka) a kellemességközpontú befogadói attitűdre utal (kellemes: 21, megnyugtató: 10, felvidítő: 7, megható: 5 százalék), arra enged következtetni, hogy a preferált művek többsége (a Mozart- és a Székely-mű különösen) a pszichés kompenzáló és részben a hedonisztikus befogadói igény kielégítésére tartott számot. A Szunyogh-művet érdekes módon egészen másfajta attitűd emelte a preferenciarangsor 2. helyére, s feltehetően ugyanez a beállítódás játszott szerepet Bozza darabjának perifériára szorulásában.

A mélyinterjúk során és a kísérleti koncert keretében lefolytatott mikrovizsgálat tapasztalatai újfent azt igazolják, hogy a fiatal nevelők zenei örömeiményének forrásvidékén azt a fajta muzsikát kell keresnünk, amely nem tér el a klasszikus forma és a konzonáns harmóniarendtől. Azt a zenét, amely behízselő hangzása folytán főként arra alkalmas, hogy segítsen a pszichés egyensúly megőrzésében vagy helyreállításában.

Magyar György

Regionális egészségmegőrző programok a testkultúra szolgálatában

Lassan csendesül a magyar csapat nyári olimpiai sikereinek visszhangja, de úgy gondolom, még sokáig megmarad az a jóleső büszkeség, amelyet az eredmények váltottak ki belőlünk. A magyar olimpiai csapat eredményei ismételten öregbítették hazánk hírnevét.

Pedagógiai nézőpontból, de szélesen értelmezett társadalmi érdekből is felmerül: szabad-e kiváltságos tulajdonságként kezelni egy kis ország versenysportbeli sikereit? Az eredmények alapján joggal gondolhatja bárki, hogy hazánkban széles körben biztosított az ember egészségének testi-lelki és szociális megalapozása, akik közül felszínre a legtehetségesebbek kerülnek.

A gyakorlat, a valóság azonban merőben mást mutat. *Hazánkban, a „sport-nemzetnek” titulált országban a lakosság egészségi állapota folyamatosan romlik.* Az egészségügyi felmérések, statisztikák arról árulkodnak, hogy minden hetedik magyar állampolgár tartós betegségben szenved. A felnőtt lakosság 4/5 részét 4 rizikófaktor (elhízás, dohányzás, magas vérnyomás, mozgáshiány) veszélyezteti. A helyzetet súlyosabbá teszi az, hogy megjelenésük mind fiatalabb korcsoportban tapasztalható. A testileg, lelkileg beteg, szorongó serdülő passzivitásba vonulása, az alkoholizmus, a dohányzás, a drogfogyasztás nemcsak az egészségügy problémája, az egész társadalom kénytelen ezek egyre nehezedő terheit viselni.

Az Egészségügyi Világszervezet kimondta: „Az egészség nemcsak a betegség hiánya, hanem testi, lelki és szociális jólét.” Az egészség az egyén egészét érintő érték kategória, amely jelentős mértékben függ a kulturáltsági foktól, az élet- és munkakörülményektől, az emberi magatartástól, az életmódtól.

Gyermekeink az óvodáskortól az egyetem elvégzéséig különböző intézményekben töltik idejük nagy részét. Az itt kialakított szokások, kötődések, megszerzett ismeretek határozzák meg a felnőtt ember jellemét, tulajdonságait, életmódját. Az egészséges életmód szokásai rendszeres tevékenység következtében rögződnek, a meggyőződés eredményeként szilárdulnak. Szá-

mos vizsgálat igazolta azt a hipotézist, hogy felnőtt emberek az iskolát elhagyva nem azért vesznek részt a rekreációs tevékenységben, mert meg vannak győződve annak előnyös hatásáról, hanem azért, mert a szokások rabjai, ezek határozzák meg szabadidejük eltöltésének módját.

A Művelődési és Köznevelési Minisztérium felismerte azt a tényt, hogy a sportolással, fizikai aktivitással eltöltött szabadidős tevékenység előfeltétele az iskolai testnevelés és sport megszilárdítása és fejlesztése. *Az iskola teheti a legtöbbet annak érdekében, hogy az életmód szokásrendszerei kialakuljanak és életük végéig elkísérjék az embereket.*

Dr. Andrásfalvy Bertalan művelődési és köznevelési miniszter a testnevelő tanárok országos kongresszusán (1991. augusztus 30-án) utalt azokra az elszomorító vizsgálati eredményekre, amelyek az ifjúság testi és szellemi deformitásaira, túlterheltségére, a testnevelésből felmentettek magas számára, mozgásszegény életmódra vonatkoznak. A helyzet oka: az anyagi feltételek hiánya, a szemlélet, a családi körülmények. Állást foglalt a testnevelés tantárgy óraszámának növelése mellett, sajnos mindezt csupán ajánlás formájában és nem rendeleti úton határozta meg. A jó szándék kevés gyakorlati megvalósítása csak részben vagy alig érezhető változásokat eredményezett az igazgatók, a tantestületek testneveléssel szembeni maradi szemlélete miatt. A tanulóifjúság pszichoszomatikus nevelése viszont nem tűr halasztást.

A 6–10 éves korosztály számára létrehozott alternatív testnevelési tantervekben megfogalmazásra kerültek a következő kívánások:

– A minőségi megújuláshoz gyökeres szemléletváltásra van szükség, amely az oktatási anyagot a biológiai életkori különbségek alapján választja ki és rendszerezi.

– A tananyagban érvényesüljenek a pedagógus módszerei, az iskola tárgyi feltételei, a tanulók érdeklődési köre és a helyi hagyományok.

– A kisiskolás korban kell kialakítani és belső meggyőződéssé tenni azt a szemléletet, miszerint az egészség károsodásának leghatásosabb megelőző tevékenysége a mozgás, amely a testnevelésben és a sportban teljessé válhat.

Az alsó tagozatos tanulók számára tervezett mindennapos testnevelés, valamint az alternatív testnevelési tantervek bevezetése hatással kell hogy legyen a pedagógusképző intézmények, a tanítóképző főiskolák felvételi alkalmassági követelményeire és oktatási-nevelési rendszerére is. Fokozza a problémát az, hogy az elmúlt évtizedekben a tanítóképző főiskolákon a

testnevelési szakkolégiumi rendszer megszűnt. Az ország 14 tanítóképző főiskolája különböző szintű és követelményű alkalmassági vizsgát ír elő testnevelésből. Ugyanígy a testnevelés tantárgypedagógiája, elméleti és gyakorlati anyaga mennyiségi és minőségi vonatkozásban (félévek, óraszámok, gyakorlati jegyek, aláírás, kollokviumok stb.) rendkívül eltérő. Az intézményi autonómia mellett alapvetően és megbízhatóan kellene szavatolni, hogy az ország bármely tanítóképző főiskolájáról diplomával kikerülő hallgatók legalább egy központilag előírt minimummal, teljesítménytudással és gyakorlattal rendelkezzenek minden tantárgyból.

1990 őszén az MKM támogatásával, dr. Németh Mária vezetésével indult „Egy regionális fejlesztő-szolgáltató modell kialakítása” című kutatási program. A kutatás célja a gyakorlatban létrehozni egy olyan regionális központot, mely három megye (Győr–Moson–Sopron, Vas, Komárom–Esztergom megye) rendszeres intézményes együttműködését, emelt szintű szakmai szolgáltatásait (tantervfejlesztés, iskolafejlesztés, tantárgyi szakértők működtetése stb.) biztosítja.

A központ feladata:

- az alkotó pedagógusok, innovatív iskolák együttműködésének megteremtése,
- korszerű szakmai információs rendszer kiépítése a régióban és a szomszédos országokban,
- szakértői hálózat kiépítése (25 tantárgy vonatkozásában),
- regionális számítógépes pedagógiai adatbank létrehozása.

A fentiek alapján 1991-ben létrehozott Észak-Pannon Regionális Fejlesztési Központ biztosítja a települések, megyék, országok között az információ szabad áramlását, a szakmai, tudományos kapcsolatok megteremtését, a sokféle gyakorlati szakértelem és tudás felhasználását. Tevékenységének középpontjában a fejlesztőszolgáltatás áll, mely innovációt menedzselő, információra és kommunikációra épülő oktatásfejlesztésre támaszkodik. Elsődleges cél a pedagógusok napi munkájának segítése az ismeretek közvetítésével; különböző programok közreadásával; a szokás rendszerré való kialakítását; az oktatást, a nevelést segítő kiadványokkal, új kezdeményezések, pályázati lehetőségek, az egyes művelődési területek szakembereinek bemutatásával.

Felismerve a kutatási program kedvező lehetőségeit, a testnevelés és sport, valamint az egészséges életmód kialakításában meglévő problémákat – azok megoldása érdekében – szorgalmaztuk az északpannon régióban lévő pe-

dagógusképző intézmények testnevelési tanszékeinek, megyei sportigazgatóságainak, egészségügyi intézeteinek együttműködését.

Szerződést kötött: Győr–Moson–Sopron Megyei Pedagógiai Intézet és Kísérleti Regionális Fejlesztési Központ, Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola, Győr, Vitéz János Tanítóképző Főiskola, Esztergom, a Magyar Egészségpénztár Egyesületek Országos Szövetsége, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Győri Regionális Központja, a VIA Bona Alapítvány, továbbá a Haladás Diáksport Egyesület (Esztergom) és az Universitas Diáksport Egyesület (Győr).

Az intézmények felismerték, hogy az egészségnevelésben, az egészség- és a testkultúra kialakításában, a betegségmegelőzésben törekvésük, tevékenységük azonos. Átérezve a felelősséget elhatározták, hogy szakmai programokat alkotnak és azok terjesztésében, működtetésében aktívan részt vállalnak. Ez hatékonyabbá teszi egyrészt az együttes munkában rejlő lehetőségeket és felszámolja a fölösleges párhuzamosságokat. Másrészt a programok intézményi hátterét főleg a régiókban lévő főiskolák adják, nő ezek kihasználtsági foka, az életmódot, szemléletet formáló hatása nemcsak hallgatói körben, hanem a város és régió szélesebb nyilvánosságában.

Az együttműködés első feladatai között szerepel olyan elméleti és gyakorlati rendszer kialakítása, amely az alsó tagozatos tanulók testi nevelését, egészségmegőrzését biztosítja. Azt szeretnénk elérni, hogy az alternatív testnevelés tanterv alkalmazása mellett *az egészségmegőrző programok az egészséges életmód érdekében hosszú távú szokásrendszereket alakítsanak ki*, az örömszerzést és jó közérzetet szavatolják. Szükséges, hogy az alapok lerakásában érdekelt tanítók korszerűen végezzék az ismeretek átadását, az alapképességek fejlesztését revidiált tartalommal bővítsék: rekreációs programok, küzdősportok, relaxációs és autogén tréningtechnikák stb. A pedagógiai munka megnövekedett szabadsága bővíti a lehetőséget az ifjúság egészségesebb fejlődésére a személyiség formálásán keresztül.

A testkultúra szemszögéből az egészséget dinamikus egyensúlyi állapotnak tekintjük, amely egyensúly a szervezet és környezet között áll fenn. Minél stabilabb az egyensúly–testi-lelki és szociális értelemben –, annál egészségesebb a személyiség.

Azzal a céllal indítottuk el programunkat, hogy a felnövekvő generáció minél szélesebb körében kialakuljon a mozgásgazdagabb életmód, a testmozgás, a testedzés szinte mindennapos szükségletté váljon. Az együttműködő szervezetek olyan közegben kezdték meg tevékenységüket, melyben

nem volt egyöntetűen elfogadott érték az egészségmegőrzés, a betegség-megelőzést szolgáló életmód. A közös programokat úgy kellett megszervezni, hogy az informatív szemléletformáló és széles rétegek számára vonzó legyen.

Az első közös program a *Játssz az egészségért* című verseny volt, elemei:

- a sportverseny,
- az egészségnevelési vetélkedő,
- az ökológiai vetélkedő,
- a testi állapot, állóképesség-felmérés, orvosi szűrővizsgálat voltak.

A versenyszerű rendezés tanulócsoportok vetélkedését teszi lehetővé. A csapatokat a gyerekek és szüleik alkotják, s így vegyes összetételűek. E rendezvénynek, ill. programok nem titkolt célja, hogy *a családok belépjenek az egészségpénztárba* és a továbbiakban is részt vegyenek az együttműködő szervezetek táplálkozási, kondicionáló-testépítő és személyiségfejlesztő programjában.

Mivel az ember egészségének testi, pszichikai és szociális vetületei ismeretese és ezek szétválaszthatatlan szerves egységet alkotnak, így az egészség fogalmát csak a három egyidejű figyelembevétel lehet értelmezni. Ezek alapján dolgoztuk ki *a prevenció és egészségmegőrző programot* tartalmilag és szervezetenként.

A program három terület tárgyal: - táplálkozást, testi kondicionálást, személyiségfejlesztést.

A program táplálkozási része nem átmeneti étrendi változásokat, di-vathullámokat követő diétákat javasol, hanem olyan szokások kialakítását, melyek egész életre szólnak. A gabonaipari termékek közül a program előnyben részesíti a magas rost-, vitamin- és ásványianyag-tartalmú, ún. teljes kiőrlésű lisztből készült és különböző magokkal dúsított termékeket. Prioritást kapnak a zöldségekből, gyümölcsökből készült saláták. A fehérjeforrásként szereplő állati termékek (hús, tejtermék) közül a zsírszegény, kevesebb koleszterint tartalmazó készítmények és növényifehérje-tartalmú ételek ajánlottak. Az italok vonatkozásában a friss gyümölcs, zöldséglevelek, turmixok, gyümölcssteák lépnek előtérbe.

A program testi kondicionálást, testkultúrát elősegítő foglalkozásai jól felszerelt kondicionálótermekben folynak, ahol az egyén meglévő képességeinek szintjét kívánják fokozatosan emelni. A rendszeres testedzés révén alakul ki a reális énkép, önbecsülés, a munka- és alkotókedv. A fizikai

aktivitás kihat az egyén életmódjának egészére, s így szervesen kapcsolódik a táplálkozás személyiségfejlesztő részéhez.

A program személyiségfejlesztő részében önismereti és kommunikációs tréningek szerepelnek. A gyakorlatok célja rámutatni a tudatos személyiségfejlesztés lehetőségeire, az ön- és realitáskontroll erősítésére.

A részletesen kidolgozott programot az együttműködő szervezetek közös pályázatként nyújtották be a Társadalmi Szervezetek Költségvetési Támogatást Koordináló Bizottságához. A pályázat korszerűen, európai rendszernek megfelelően jelölte ki a program működési elveit és céljait. Szolgáltatótevékenységének középpontjában a megelőzés szerepel, nonprofit működéssel.

Az együttműködő szervezetek vállalták a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egészségmegőrző programjának régióbeli átvételét, terjesztését.

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat feladatot és felelősséget érez a felnövekvő nemzedék harmonikus testi és lelki fejlődéséért, vizsgálja azokat a makro- és mikrokörnyezeti tényezőket, pszichoszociális faktorokat, amelyek a felnőttkori megbetegedésekhez vezethetnek. Fontosnak tartja a már ismertetett rizikófaktorok kiszűrését, amelyek felnőttkorban irreverzibilis károsodást okozhatnak.

A program a gyermekek egészségvédelmét, az egészséges életmódra való nevelést az iskolákra építve kívánja megvalósítani. A program kezdeményezője, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Győri Regionális Központja elsősorban Győr város 26 iskolájára gondolt, de a régió más iskoláinak is felajánlotta segítségét. A teljes körű bevezetés időtartama valamennyi iskolában 1–3 év. A program tartalmaz iskolaorvosi szűrővizsgálatot. Minden első osztályos tanuló vizsgálati lapot kap. Az iskolaorvosok 51 megbetegedés szűrővizsgálatát végzik. Emellett mérik a testmagasságot, a testtömeget és a vérnyomást.

A kérdőíves felmérés interjú módszerrel vizsgálja a táplálkozási szokásokat, az életmódot, a mozgást, a sportot, a személyi higiéniát. A megelőzés érdekében óvodás gyerekeknek *Dentocar* tablettát, általános iskolai tanulók részére amerikai gyártmányú fogkeféket biztosítanak.

Felmérik a gyermekek kondicionális és koordinációs képességeit. Szerepelnek futógyakorlatok, helyből emelkedés, medicinlabda-dobások, fűrgeségi próbák és egyensúlygyakorlatok.

A komplex iskolaorvosi szűrés alapján az egészséges, a gondozásra szoruló és beteg gyermekek esélyegyenlőségét a megfelelő mozgásigény kielégíté-

sével biztosítja a rendszer. A program legalább heti 4, tanrendbe épített testnevelési órával számol.

A gondozásra szoruló és beteg gyermekeknél mozgásterápiás programok, speciális úszófoglalkozások, gyógytestnevelés szerepelnek.

A felismert – előzőekben részletezett problémák – készítették bennünket arra, hogy próbálkozzunk olyan megelőző módszerekkel, melyek az egészséges életvitelen, életmódon, táplálkozáson keresztül segítik a lehetőség szerinti legegészségesebb személyiségfejlődést.

Az együttműködés, a programok megismertetése és azok minél szélesebb körben való elterjesztése érdekében rendeztük meg 1992. október 8–10. között Esztergomban a *Megelőző embervédelem, nevelés, kölcsönös biztosítás* című konferenciánkat. A konferencia három terület – a nevelés, az egészségügy, a biztosítás – szakembereit invitálta a közös ügy, a felnövekvő nemzedék problémáinak megvitatására és azok megoldásának elősegítésére.

Tudjuk, hogy nehéz gazdasági helyzetünkben sokak számára ellentmondásként hat életmódról, életminőségről beszélni, mégis bizakodva úgy gondoljuk, hogy a józan ész és a tenni akarás mindig a gondolkodó és cselekvő embert motiválja az egészségmegőrző programra.

Szilágyi Erzsébet

Mi is az a szappanopera, és miért kedveli a közönség?

ISMÉTLÉS, ISMÉTLŐDÉS A MINDENNAPOKBAN, A MŰVÉSZETEKBEN ÉS A TÖMEGKÖMUNIKÁCIÓBAN

Az ismétlés, az ismétlődés az ember hétköznapi kommunikációjának alap-
elemként az érintkezés, a konform magatartásformák kialakítója, az inte-
rakciók segítője (Aronson, 1987:63–68). A mintakövetésben az ismétlés teszi
lehetővé, hogy a konform magatartás, a vágyott értékrendek kialakuljanak.
A mindennapokban az emberek a konform érzés kialakításakor igénylik
nemcsak a mintakövetésnél, hanem a személyközi kommunikációban is. Az
ismétlés, az ismétlődés igénylése aztán a művészetekre, a tömegkommuni-
kációs tartalmakra is kiterjed.

Az alkotásokban a motívumok, a tartalmi, a formai elemek, illetve az
elemek közötti viszonyok ismétlődése nemcsak az ismerősség, a megszok-
ottság érzésének a kiváltója lehet, hanem az új variáció, a többértelműség
kialakítója is. Mégis az ismétlés a műalkotásokban elsősorban az ötletek,
a törvények, a viszonyok stb. megértésének módszerévé válhat. Az ismét-
lődéssel ugyan bizonyosfajta megkettőzés jön létre, vagyis felesleg terme-
lődik, de a befogadó számára megkönnyíti az élménybefogadást.

A hagyományos kifejezési formák az ismétléssel, az ismétlődéssel bizonyos
engedményeket tesznek a befogadók irányába. Majd fejlődésük folyamán
újabb és újabb ismétlési, ismétlődési formákat, szabályokat dolgoznak ki,
és így az újdonság egy idő után mint ismétlődés jelenik meg.

A modern tömegkommunikációs eszközök (a film, a rádió, a televízió, a
videó) egyik lényegi elemükként kezelik a ismétlést, ismétlődést. Hisz el-
sődleges céljuk, hogy érthető, azonnal feldolgozható legyen mindaz, amit
megfogalmazznak.

Ha a tömegkommunikációs eszközök történetét elemezzük, akkor több
periódust különíthetünk el az ismétlés, az ismétlődés szempontjából.

I. SZINTETIZÁLÓ SZAKASZ

Ebben az ismétlés, az ismétlődés az elsődleges jellemzőjük. A film, a rádió, a televízió, a videó, az indulásukkor a saját témáikat, saját nyelvezetüket úgy alakították ki, úgy bizonyították önálló voltukat, hogy a már ismert irodalmi, színházi műveket, témákat újból feldolgozták.

II. ANALIZÁLÓ SZAKASZ

Az ismétlés, az ismétlődés mellett megjelenik az újdonság kialakítására való törekvés. A film, a rádió, a televízió, a video úgy fejlődik, hogy hol az ismétlés, hol az újdonság a fontosabb. Az olasz neorealizmus idején az újdonság kerül előtérbe, majd az irányzat háttérbe szorul és az ismétlés, ismétlődés veszi át a helyét. Éppen az olasz neorealizmus fórumai válnak ismétlődő elemmé. A tömegkommunikációs eszközök ma már sajátos nyelvel rendelkeznek, kialakították specifikumaikat. Ez nem jelenti azt, hogy más kifejezési formáktól nem vesznek át, hogy irodalmi, színházi műveket, nem adaptálnak, de sajátos gondolkodásuk, nyelvezetük szabályai szerint mondják el azt. Emellett létezik egy olyan szférájuk, melyben az újdonságnak van a legnagyobb szerepe, ahol az ismétlés kisebb jelentőségű, ami nem más mint a művészi szférájuk.

ISMÉTLÉS ÉS SZERIALITÁS

Umberto Eco (1987) a modern kor művészetét és tömegkommunikációját együtt elemezte, mint a jelenkor arculatának alakítóit és tükrözőit. Az ismétlődést elkülönítette a szerialitástól, és ezeknek művészeti és a tömegkommunikációs specifikumait gyűjtötte össze:

„A szerialitás és ismétlődés nagymértékben felduzzasztott fogalom. A művészettörténet filozófiája hozzászoktatott bennünket a fogalmak bizonyos technikai jelentéseihez is, amelyeket jó volna kiküszöbölni. Az ismétlődésről nem a kierkegaard-i, s nem a deleuze-i értelemben beszélek. A jelenkori zene történetében többé-kevésbé ellentétes értelemben fogják fel a sorozatokat, és a szerialitást, mint ahogyan itt tárgyaljuk. A dodekafon „sorozatok” ellentétei a valamennyi tömegkommunikációs eszközre jellemző önismétlődő szerialitásnak, mert ott tizenkét hang egy adott egymásutánját egyszer és csakis egyszer használják fel egyetlen kompozícióban. (...) Sze-

rializálni (sorozattá tenni) annyit tesz, mint bizonyos módon ismételni, ennélfogva az „ismétel” igének meg kell határozni az első jelentését, amelynek értelmében a fogalom azt jelenti, hogy valaki másolatot készít ugyanarról az absztrakt mintaképről.” (Eco, 1987:9.)

Eco megkülönbözteti egymástól:

1. a folytatott történetet
2. az újrafeldolgozást
3. a sorozatot
4. a sagát
5. az intertextuális dialógust.

1. A FOLYTATOTT TÖRTÉNETRE példaként Dumas: Három testőr és Húsz év múlva című regényeit említi. Ugyancsak folytatott történetnek tartja az Arthur mondakört, melyben Lancelot és Perceval viszontagságairól olvashatunk. Eco a tömegkommunikációs sorozatok közül a Csillagok háborúját, a Supermant és az Indiana Jonest említi.

2. AZ ÚJRAFELDOLGOZÁS KÖZÉ SOROLJA azokat a műveket, amelyek a korábbi sikereket dolgozzák fel újra. Idetartoznak a végtelen számú Dr. Jekyll, King Kong vagy a Postás kétszer csenget feldolgozások. Az újrafeldolgozás egy-egy kifejezési formán belül éppúgy megtalálható, mint az eltérő kifejezési formák között is, ahol ugyancsak vándorolhat a téma. Regényből lehet színpadi és filmváltozat, vagy televíziós változat is. De a Postás kétszer csengetből az 1940-es években olasz, az 1980-as években amerikai filmváltozat készült. Az újrafeldolgozás szerteágazó esztétikai, szociálpszichológiai probléma mind a művészetekben, mind a tömegkommunikációban.

3. A SOROZAT néhány szereplő történetét epizódokban mutatja be. „A sorozat egy állandó szituációra és korlátozott számú központi szereplőre épül, s köröttük forognak a másodlagos és változó figurák. A másodlagos szereplőknek kell azt a benyomást támasztaniuk, hogy az új történet eltér az előzőektől, miközben a narratív séma valójában nem változik.” (Eco, 1987:9.) A sorozaton belül több műfaj, típus különíthető el egymástól, pl. a western, a helyzetkomédia, a krimi stb., melyek sajátos jellegzetességekkel rendelkeznek többek között a téma, a narráció szempontjából. Eco mint fontos specifikumot emeli ki a sorozat meghatározó elemei közül a színész

személyiségét. Hisz sok esetben a színész mítosza erősebben sorozatjelleg-alakító, mint maga a narratív struktúra. Peter Falk, mint Columbo, Telly Savalas, mint Kojak a saját színészi (emberi) személyisége révén alakítottak minden sorozatepizódot hasonlónak, sokszor ugyanazzá.

4. A SAGAT külön típusként kezeli Eco, melyet genealogikus jelleg határoz meg, és a fához hasonló szerkezet. Korunk legismertebb sagájaként elemzi a Dallast. A saga szerintem a szappanoperával azonos műfaj a sorozaton belül, melyben az idő múlását csak annyiban vállalják fel, hogy több évig tartva színészek, és ezzel szereplők tűnnek fel, és el. Azonban a historizáló jelleg mégis hiányzik belőlük.

5. AZ INTERTEXTUÁLIS DIALÓGUS a posztmodern elbeszélésmód egyik sajátos eljárása, mely a tömegkommunikációs eszközök főleg újdonságra törekvő műveit jellemzik (vagy jellemezték eddig). Woody Allen filmjei éppúgy tele vannak intertextuális dialógusokkal (Játszd újra Sam! – Casablanca, Humprey Bogart), vagy David Lynchéi (Vesztett világ – Elvis Presley).

A technika fejlődése a másolatok készítésének és jelentésének összes vonatkozását erősen átalakította, és úgy fejlesztette tovább, hogy variációk sokaságát szülte. A technikai-műszaki újítások következtében megszületett tömegkommunikációs eszközök létrehozták a saját gondolkodásmódjuk kialakításával az ismétlés, a szerialitás módszerének sűrű használata ellenére a saját műfajukat, narrációjukat.

„A tévé narratív előadásmódja a népmeseci tradíciókból alakul, melyek olyan régiek, mint az emberiség, de sokkal közvetlenebbül kapcsolódik a XIX. századi napi sajtó transzformációihoz, mely a tömegszórakoztatásba beépítette a széles tömegfórumot az elitista vitáig. Az olcsó „ponyvaújságok” alapítói az 1830-as években a tömegpiac számára olyan újságot hoztak létre, melyben a népszerű verbalizmus a face to face, szabadidős szórakozás együtt van. Váltogatták a pletykatorténateket a szenzációs bűnügyekkel, az arisztokrácia emberi gyengeségeiről, vagy a háborús csatákról szóló riportokkal. És ezek együtt a populáris sajtó „híreivé” váltak. A sztorimesélés összes formája, a hősi kalandoktól a kísértethistóriáig, a populáris sajtóba került akár mint rövid történet, akár mint novellasorozat. Az új tömegkommunikációs eszközök – a felvett hang, a film, a rádió, a televízió – a tömegpiac megnyerése érdekében hasonlóan a szórakoztató, a sztorimesélő formát adaptálták.” (White, 1987:4.)

A szerialitás, az ismétlés jelentősége tehát mindegyik tömegkommunikációs eszköznél oly mértékben fontossá vált, hogy az ecói modern ismétlési formák összes fajtáját nagyon magas szintre fejlesztették. A műsorfolyamokban a rádióban, a televízióban is a közönségért vívott harcban mint leggyakrabban használt műforma, műnem jelent meg. Mindennapossá váltak a sorozatok, a szappanoperák fejlődésük szintetizáló és analizáló szakaszában egyaránt.

A SZAPPANOPERA

A műfaj a kereskedelmi rádiózás terméke. Amerikában született meg 1929-ben, két fontos rádiós esemény hatására. Chicagóban az Amos és Andy című sorozat egyes epizódjaiban két Délről jött, fekete férfi a városban való csavargásain átélt kalandjaival ismerkedhetett meg a hallgató. A sorozat sikerére felfigyelt a Pepsodent cég és 1932-ben, 1,7 millió dollárt fizetett, hogy az Amos és Andyban hirdethesse fogkrémét.

A másik esemény, hogy a Procter Gamble cég szappanhirdetéseket szponzorált az országos rádióhálózatban. Ennek marketingszakemberei a fogyasztást úgy akarták növelni, hogy kis párbeszédbe szöve, a mindennapi élethelyzetekben beszéltek családok tagjai a reggelizés, a vacsorázás stb. közben a szappan-használatáról. Ennek a két sikernek a hatására, azokkal egy időben, 1930-ban Festett álmok címmel igazi szappanopera született.

„Októberben Selinger elhatározta, hogy elindítja a Festett álmokat mint nem fizetett, nem szponzorált műsort. Abban reménykedve, hogy a közönség szimpátiája meg fogja győzni a szponzorok valamelyikét, hogy érdemes támogatnia Phillipset, mint író-t és mint a két állandó színész egyikét alkalmazta, hetenként 50 dollárért. (...) A Festett álmoknak 1930. október 20-án volt a premierje, és mint nem szponzorált műsor ment naponta, vasárnap kivételével, egy teljes évig”, (Allen, 1985:III), – majd utána 1932-ig szponzorált műsorként.

Az amerikai szakirodalom szerint a szappanopera jellemzői a következők:

1. Meghatározott közönségrétegnek szól (nők, háziasszonyok),
2. az azonnali, könnyű érthetőség (munkavégzés közben is hallgatható legyen, ha kimarad egy epizód, akkor is be lehessen kapcsolódni a történetbe),
3. a mindennapok intimitása dokumentumszerű hitelességgel jelenjen meg benne.

„A nappali folytatásos történetek legszembetűnőbb szerkezeti tulajdonsága, hogy nincs sem eleje, sem vége. Olyan összefüggő történetek, melyekben a cselekmény hol összefonódik, hol párhuzamosan fut. Az adott programban az egyes epizódok eltérő ritmusúak, de ez nem akadályozza a konfliktus teljes megoldódását. Az egyes epizódok befejezése általában átvezet a másik epizódba, és a következő, folytatódó történet gyakran a félig megoldott konfliktus részeként jelenik meg.” (Cantor–Pingree, 1983:22.)

Mint az idézetből kiderül, a szappanopera kezdetben nappal került sugárzásra, majd a sikerre való tekintettel a nap szinte minden időszakában 15–20 percig volt hallható. Az 1920-as évektől indult rádiózás a hagyományos, nyomtatott sajtó műfajait a reklám szociálpszichológiai mechanizmusaival egyesítette akkor, amikor a szappanopera mint műfaj megszületett. A műfaj akkora népszerűsége tette szert, hogy az amerikai rádiózás 1930–1960 közötti szakaszát „szappanopera korszaknak” nevezik. (Cantor–Pingree, 1983.) A rádióból a szappanopera átkerült a televízióba is, és ma már a főműsoridőben is mindenki számára elérhető attrakcióvá vált.

A SZAPPANOPERA A MAGYAR TÖMEGKÖZLEMÉNYKÖZVETÉSBEN

A Magyar Rádió 1959-ben indította útjára a magyar „Szabó család”-ot, amelynek epizódjai máig hallhatóak. Az 1980-as években emellé társult a „Daráló”, amelynek célközönségét a fiatalabb korosztály alkotja. A Magyar Televízió első sugárzott szappanoperája, az angol Forsyte Saga, mely olyan hihetetlen sikert aratott az 1970-es évtizedben, hogy a társadalomkutatók értetlenül álltak a jelenség előtt. A következő évtizedben az értelmiségi körökben ugyancsak értetlenséget kiváltó brazil szappanopera, a Rabszolgasors volt óriási siker. Az első, magyar szappanopera, az MTV-ben a Szomszédok volt, amely lassan egy évtizedes múltat néz vissza. A néhány éve kezdődött Família kft. célközönsége modernebb. Szemléletben, világnézetben legalább akkora különbség van a Szabó család és a Daráló között, mint a Szomszédok és a Família kft. között.

Az MTV főműsoridőben sugárzott sorozatait, szappanoperáit érik el természetesen a legmagasabb nézettséget. Sokszor a teljes felnőtt lakosság 80%-a ül a képernyők előtt.

Az MTV sorozatsikerei 1979. január – 1989. december között

A filmsorozat rangsora címe	Nemzetisége	Az epizódok száma	A nézettség százalékban	A sugárzás éve
1. Rabszolgasors	brazil	15	83	1986
2. Klinika	NSZK	12	82	1988
3. Vidéki ügy	angol	3	82	1984
4. Sándor Mátyás	francia– magyar	6	82	1984
5. Gyökerek	amerikai	10	82	1980
6. Onedin család	angol	28	81	1979
7. Kórház a város szélén	cseh	7	80	1981
8. Onedin család	angol	10	80	1981
9. Mentők	cseh	11	79	1987
10. Különös házasság	magyar	4	79	1984
11. Nem kell mindig kaviár	NSZK	10	79	1982

A Tömegkommunikációs Kutatóközpontban és jogutódjában, a Magyar Közvéleménykutató Intézetben készült felmérések országosan reprezentatív mintán készültek. A magyar felnőtt lakosságot reprezentáló mintáknál 1% 80 000 nézőt jelent, ui. kb. 8 millióra tehető a felnőttek száma hazánkban. Így a listán szereplő filmsorozatok mindegyikét több mint 6 millió magyar televíziónéző látta. Valószínű, hogy ezek a számok az 1990-es évtizedben jelentősen csökkennek, hisz a vidcózás, a műholdas adások, a kábeltévék megosztották a magyar felnőtt közönséget. Már a Dallas sem vonz annyi embert, mint a Rabszolgasors.

A magyar televíziózásnak lezárult az a korszaka, amikor a magyar társadalmat homogénné tette abból a szempontból, hogy szinte mindenki a képernyő elé ült. Ha az 1979–1989 közötti sikereket elkezdjük elemezni, akkor az első, ami szembetűnő, hogy több mint a fele a múlt században játszódó történet. A magyar felnőttek történelem iránti érdeklődése közismert, ami nemcsak a film- vagy a televíziós választásokra nyomja rá a bélyegét, hanem az olvasmányokra is.

Az 1980-as évtized legnézettebb televíziós sorozatai közül:

4 saga (Rabszolgasors, Gyökerek, Onedin család két folytatás)

4 sorozat (Klinika, Kórház a város szélén, Mentők,

Nem kell mindig kaviár)

3 újrafeldolgozás (Vidéki ügy Agatha Christie regényéből, Sándor Mátyás Verne Gyuláéból, és a Különös házasság Mikszáth Kálmánéból.)

Folytatott történet és intertextuális dialógus nem volt a sikerek között. Feltűnő, hogy magyar is csak kettő akad köztük. Mindenesetre a sikerlista jelzi, hogy a magyar televíziós közönség szórakozni, kikapcsolódni, relaxálni, illetve eszképiista módon a mától elmenekülni akar, amikor a sorozatok egyes epizódjait hétről hétre figyelemmel kíséri.

Hogy lesz-e szappanopera korszaka a magyar televízióknak, az amerikai, vagy az angol stb. televízióhoz hasonlóan, azt nem tudni. Azt viszont látni az elmúlt évtizedek szegényesebb választási lehetőségei alapján is, hogy a szappanopera attitűd a mi nézőinkben is igen erős. Ha a piac törvényei uralkodnak, akkor az ilyen típusú igényeknek a kielégítése természetessé fog válni. Jobb lenne, ha ezt nemcsak importált, hanem hazai áruval igyekeznénk kielégíteni. De abban a rejtett reklámnak, a nép(ki)oktatásnak ne legyenek olyan kirívó példái, mint a Szomszédokban, vagy a Família kft.-ben.

HIVATKOZÁSOK

Allen, Robert C. 1985. *Speaking of Soap Operas*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill and London Aronson, Elliot 1987. *A társas lény*, Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Cantor, Muriel G.-Pingree, Suzanne 1983, *The Soap Opera Beverly Hills-London-New Delhi*, Vol 12. The Sage Commtext Series.

Eco, Umberto 1987. *Újítás és ismétlődés a modern és a posztmodern esztétika között*. Budapest, TK Tájékoztató, XVIII. évf. 1. sz.

White, Robert A. 1987. *Television as Myth and Ritual*. *Communication Research Trend*, Vol. 8. No. 1.

II. Szekció

Beszteri Béla

A kultúra mint korszakjellemező. A posztszocialista korszak magyar közvéleményének értékrendje

(A demokráciához és a piacgazdasághoz való viszonya)

Egy rövid elemző tanulmány, mely a kultúra valamely jellemzőjével foglalkozik, nem vállalkozhat a kultúra fogalmának, meghatározásának leírására annak többértelműsége, képlékenysége miatt. Mindössze egyet tehet: azt mondja meg, hogy a konkrét esetben a kultúra terminusát milyen összefüggésben használja és arról az egyről szól részletesebben. Martin *Heidegger* német filozófus a kultúra fogalmáról mint egyik korszakjellemezőről tesz említést. (Másik két *korszakjellemezőnek* említi meg a gépi technológiát és a tudományos kutatást a *Die Zeit des Weltbildes* című, 1938-ban írt esszéjében.) (Heidegger, 1938:75–76) Életmódunkat és az embert körülvevő világ értelmezési módját valamely kultúrához tartozónak tekintjük.

Az államszocialista kísérlet közel világméretű bukása után a történelem egy új szakaszának, egy globális társadalom kialakulásának irányába indult el az emberiség, amelyben várhatóan az Egyesült Államok és Nyugat-Európa értékei, politikai ideáljai, gazdasági magatartásformái: *a demokrácia és a piacgazdaság megteremtése, mint kultúra a korszakjellemező*. Ezek az értékek és magatartásformák a világ többi részének elérendő céljaiként, vágyaiként is megfogalmazódtak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a világ fejlődésének végállomására érkezett, hogy bekövetkezett volna, vagy akár a közeljövőben bekövetkezne az amerikai Francis Fukuyama által megjövendölt „történelem vége”.

Az már ma is a világ egyes térségeinek és államainak – egymástól nagyon eltérő – viszonyait vizsgálva megállapítható: veszélyekkel terhes, zaklatott időszak vette kezdetét, melynek „valószínű struktúráját még nem lehet felvázolni” – állapítja meg Alexander King, a Római Klub társalapítója. (King, 1992)

Közép- és Kelet-Európában a pártállami diktatúrák összeomlását a néptömegek a diktatúrából a demokráciába, a piacgazdaság kialakulásával lét-

rejövő jóléti állam magas fogyasztási szintjének közeli reményében élték át. A hazai és nemzetközi sajtó és tömegkommunikáció, a politikusok itthon, Keleten és Nyugaton a polgári demokrácia és a piacgazdaság harmonikus időszakaként jelentették meg az eljövendő éveket. Ezek szerint a volt „szocialista” térségben élő emberekre is ráköszönt a politikai szabadság, a békés élet és a prosperitás időszaka.

Azonban még nem tudni, hogy világméretben bekövetkezik-e a „létező szocializmus” bukása után a demokratikus politikai rendszerek kiépítése és a szociálisan érzékeny piacgazdaság megteremtése, vagy pedig a végbemenő változás a gazdagok és a szegények (Észak-Dél) közötti mélyülő szakadékot teremt az egész világon.

Kérdés, hogy ebben a folyamatban *mi lesz a közép- és kelet-európai régió országainak és népeinek sorsa*: lesz-e valódi demokrácia, a kialakuló tőkés gazdaság emberarcúvá formálható-e? Hogyan fognak egymás mellett élni a nemzeti és vallási ellentétek által megosztott népek és országok? Európa fél vagy egész periferiájából elérkezünk-e az igazi, a vágyott jóléti Európába?

A továbbiakban azt vizsgáljuk, *hogyan él a demokrácia és a piacgazdaság a magyar közvélemény gondolkodásában*. Mindezt a közvélemény-kutatásokban megnyilvánuló lakossági véleményekben kísérjük nyomon, mintegy kontrolláljuk ezeket. Megismerhetjük belőle *a mindennapi társadalom politikai és gazdasági kultúráját is*.

A magyar közvéleménykutatás megüti a világszínvonalat. A mintavétel szociológiai, demográfiai jellemzőinél fogva reprezentálja az ország felnőtt lakosságát életkor, nem, foglalkozási struktúra, iskolai végzettség szerint. Az így elvégzett vizsgálat pontosan tükrözi a vélemények sokféleségét, bonyolult struktúráját. A hibahatár legfeljebb +4–5 százalék.

A közvélemény-kutatások által elének táruló kép nem vigasztaló. Kiderül belőle *társadalmunk felkészületlensége a demokráciára, a többpártrendszerre, a demokratikus közéletre és magatartásra*, az épülő kapitalizmus máris sokaknak csalódást okozó változásaira. Az állampolgár úgy érzékeli, mintha egészen más történe, mint amit a kormányra került erők ígértek és amire ő vágyott.

Képzletükben a kapitalizmus a nyereséggel, a vagyonnal, a hatékonysággal, a szabad sztrájkjoggal és a szabadsággal azonosult, ezzel szemben a szocializmusban csak a rosszat látták. Jellemzői: a hiány, a korrupció, a hatalom, az önzés, egyenlőtlenség, a tervezés (mint ami nem valósult meg). A piacgazdaság megdicsőülése abban a felfogásban is kifejezésre jutott, hogy a

kapitalizmusban nincs hiány, nincs igazságtalanság és nincs elnyomás (Bruszt–Simon 1992.).

Egy átfogó kérdőíves reprezentatív vizsgálat (Bruszt–Simon 1992:81–82), 1990 novemberében és 1991 decemberében meglehetősen pontos képet ad arról, mi a véleménye a magyar lakosságnak a demokráciáról és a piacgazdaságról.

A demokráciát és intézményeit szükségesnek tartják. A hazai adatok elemzésekor kiderült, hogy a magyarok döntő többsége (85–90 százalék) elfogadja a demokrácia intézményeit és játékszabályait. 1991-ben azzal az állítással, hogy „szükségünk van parlamentre”, a megkérdezettek 88 százaléka, azzal, hogy „a kormányzat és a vezetők kiválasztásának legjobb rendszerét a szabad választások jelentik”, a választók 90 százaléka, és azzal, hogy „a demokráciához szükség van a pártokra” 81 százalékuk értett egyet. A demokrácia intézményeit az állampolgárok igen nagy százaléka elfogadja, ez viszont azt is jelenti, hogy amikor bírálják a parlamentet vagy elégedetlenek a pártokkal, akkor *nem a demokrácia intézményeinek szükségességét kérdőjelezi meg*, hanem hatékonyságukkal, teljesítményükkel elégedetlenek.

Az 1990 novemberi vizsgálat érzékelteti a rendszerváltás által bekövetkező demokratikus viszonyok illetve a piacgazdaság nyújtotta lehetőségekben rejlő politikai és gazdasági reményeket, melyeket a megkérdezettek a társadalmi átalakulásban láttak.

1. sz. táblázat

„A demokráciában Magyarország problémái megoldásának lehetőségei jobbak, ugyanolyanok, rosszabbak?”

SZUBJEKTÍV OSZTÁLYBESOROLÁS

	Felső középoszt.	Alsó középo.	Munkás- osztály	Összes átlaga
Jobb	76	43	29	37
Ugyanolyan	25	40	43	40
Roszzabb	8	17	28	23
Összesen (N=1252)	100	100	100	100

„A szabad kezdeményezésen alapuló kapitalista gazdaság lehetővé teszi számunkra, hogy megoldjuk az ország problémáit?”

SZUBJEKTÍV OSZTÁLYOK

	Felső középoszt.	Alsó középo.	Munkás- osztály	Összes átlaga
Egyetért	84	81	76	78
Nem ért egyet	16	19	24	22
Összesen (N=931)	100	100	100	100

(Forrás: Bruszt-Simon, 1992:83)

A demokráciában rejlő lehetőségeket az ország problémáinak megoldására leginkább a felső középosztályba tartozók várták, míg a legkisebb reményt a munkások fűzték hozzá.

A kapitalista piacgazdasághoz fűzött remények az előbbinél jóval nagyobbak, és valamennyi kategóriába tartozók igen magas aránya ebben látta az ország problémáinak megoldását. A számbeli nagyságrendi eltérések nem szignifikánsak.

Nagyon tanulságosak a konkrét demokráciaértelmezések. A következő táblázat azt mutatja meg, hogy *a szociális demokráciától az emberek első-sorban anyagi helyzetük javulását várták*. Mindenekelőtt több munkalehetőséget, az ország gazdasági viszonyainak és az ehhez szükséges feltételeknek jelentős javulását, a bankok állami ellenőrzését, a társadalmi igazságosság kedvezőbb érvényesülését, a korrupció csökkenését.

A politikai demokrácia, mindenekelőtt a politikai szabadságjogok kiszélesedését, a törvény előtti egyenlőségek érvényesülését és a döntések helyben történő megoldását a szociális demokráciánál kisebb, de igen jelentős nagyságrendben igényelték. Az egyéni állampolgári jogok közül többpártrendszerben és főleg a nők egyenjogúsításában, illetve az erkölcsi, szexuális szabadság kiszélesítésében látták a demokrácia megnyilvánulását.

2. sz. táblázat

	Szociális demokrácia	Politikai demokrácia	Individuális jogok
1. Több állás és munkahely	803	072	052
2. A gazdasági feltételek javulása	738	212	062
3. A bankok állami ellenőrzése	688	117	045
4. Társadalmi egyenlőség	543	413	056
5. Kevesebb korrupció	425	464	099
6. Politikai szabadságjogok	045	688	251
7. Törvény előtti egyenlőség	178	632	211
8. A döntések decentralizálása	090	601	073
9. Többpártrendszer	239	482	433
10. A nők jogainak biztosítása	236	062	739
11. Erkölcsi és szexuális szabadság	070	148	701

(Rotált faktormátrix a főbb összetevők elemzése és varimax rotáció 985 megfigyelés alapján. A három faktor együttesen a teljes variancia 51%-át magyarázza.)

(Forrás: Bruszt–Simon 1992:85)

A közép-kelet-erurópai régió lakosságának *demokrácia attitűdjét elsősorban az anyagi, gazdasági biztonság és az életszínvonal javulásának igénye* hatja át, kivételt Csehszlovákia képez. A magyarok Kelet-Európában a felmérés adatai szerint közbülső helyet foglaltak el a demokrácia materiális-szociális értelmezése mellett jóval inkább elkötelezett bolgárok és románok, valamint a politikai demokráciáért inkább lelkesedő csehszlovákok között.

Hamis mítosza alakult ki az önmagát minden külső beavatkozás nélkül szabályozó piacnak. Ez a mítosz arról szól, hogy az egyéni érdekeket szolgálni annyi, mint a közérdeket szolgálni.

A szabadság és az egyenlőség között antagonisztikus az ellentmondás. A veszély az, hogy az egyenlőtlenség egy adott pontján már nem beszélhetünk a társadalom egy jelentős részének szabadságáról.

A kapitalizmus a pénz uralma: „*Money talks, money makes the world go round*”, (a magyar közmondás szerint: „A pénz beszél, a kutya ugat”, szó szerint fordítva még többet kifejez e mondat: „A pénz beszél, a pénz körül forog a világ.”) A pénz pedig mindig is az igazságtalanság struktúrája, a társadalmi egyenlőség ellen hat.

A régióbeli modernizálás nagy dilemmája, – amit Nyugaton nem értenek – hogy a piacgazdaság kiépítése nem prekapitalista, hanem *posztoszocialista*

alapról indul. Nálunk megszokták az emberek a szociális biztonságot: a munkalehetőséget, a lakáshoz való tömeges hozzájutást, gyermekeik biztonságos iskoláztatását, a kultúra és a sport állami támogatását. És most döbbenetesen állnak: minden biztonságuk elveszett vagy elveszhet és ezzel egyidejűleg – még nem tudni, hogy meddig – óriási létszámú tömegek élnek nemcsak bizonytalanságban, hanem rosszabbul is, mint korábban. Csak egy kisebbség tart lépést az árakkal és élvezi az új felvirágzást. (Beszteri, 1991:84)

A magyarok úgy gondolták, megmarad létbiztonságuk és a szociális gondoskodás, és e mellett az életszínvonal határozott és mielőbbi emelését várták a demokratikus jogokkal párhuzamosan. E helyett *szembesültek a kiépülő piacgazdaság igazi arcával* és kaptak mellé egy *veszekedős*, nem az ő igazi problémáikat megoldó *demokráciát*.

Mindez a kapitalizmus viszonyainak teljes félreértéséből és a demokrácia játékszabályainak, működési mechanizmusának illuzórikus megközelítéséből fakad. Épp ezért veszélyes következményekkel járhat a politikai demokráciára, amikor a tények erejénél fogva világozossá válik, hogy súlyos társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek és a demokratikus politikai intézményrendszer viszonylag tartósan jól megférnek egymás mellett csakúgy, mint az antidemokratikus, sőt diktatórikus rendszerek is a jól működő piacgazdasággal. (Lásd ez utóbbira a francoista Spanyolország és a Pinochet-féle Chile példáját.)

A politikai és gazdasági demokrácia mintegy azonosításában közvetlen szerepet valószínűleg az játszik, hogy a nyugat-európai országok szolgálnak mintául, ahol mindkettő többé-kevésbé reálisan érvényesül. Ez azonban nem várható a rekapitalizálódás korában lévő, az újbóli „eredeti” tőkefelhalmozás stádiumába lépett közép- és kelet-európai országokban, ahol a szociális piacgazdaság és a gyors gazdasági növekedés – vagy akár csak a gazdasági talpraállítás, a struktúraváltás – követelményei sem látszanak összeegyeztethetőnek.

Nyugaton már régen tudták, a posztoszocialista társadalmakban az emberek most a saját bőrükön tapasztalják, milyen nehéz egy piacgazdaságban biztosítani a szociális igazságosságot, milyen sok erő kell a demokrácia és a jogállamiság megőrzéséhez és kibővítéséhez.

„A felszínre törő új *demokrácia azonban nem olyan lett*, mint amilyennek a nyugati demokráciát tisztelő emberek remélték, nem az az idealizált, egymást megbecsülő és toleráns, széles alapokon nyugvó pluralista rendszer,

amely főbb vonalaiban megtalálható Nyugat-Európában.” (Völgyes 1991:697)

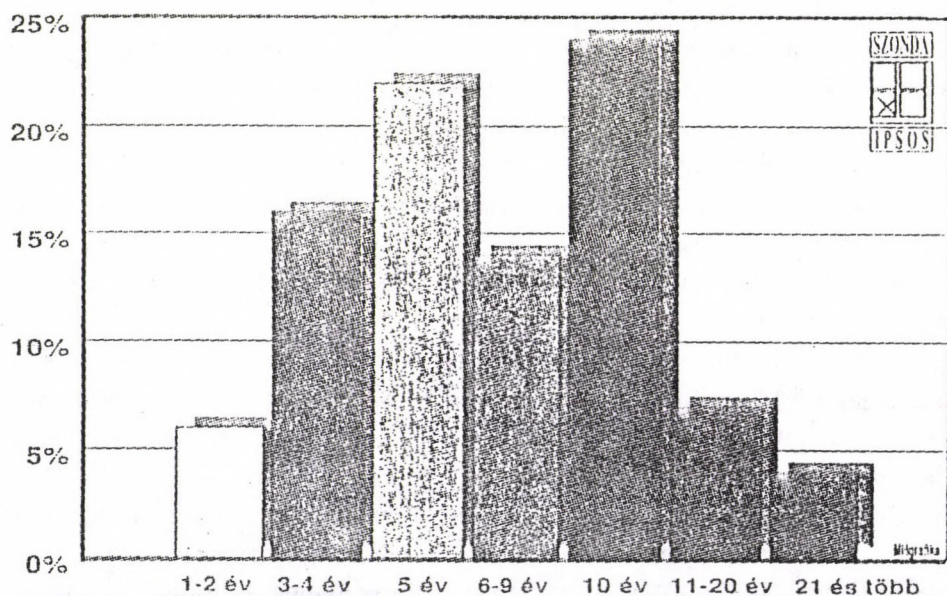
A tömegek gondolatvilágában megjelenő társadalmi tudatra a *posztpaternalizmus* a jellemző, amely csalódott a parlamentáris demokrácia és a kiépülőben lévő piacgazdaság eddigi teljesítményeiben, és jórészt parlament- és kormányellenességében, valamint egyéni élet- és érdekeproblémáiban fejezi ki önmagát.

Fontos, hogy *ne tévesszük össze a most formálódó demokratikus kormányzatok jelenlegi válságát a demokrácia válságával*. A demokratikus társadalmiszerveződésnek, hatalomgyakorlási formának igen sok a hibája, de helyette jobbat eddig még nem találtak ki.

A jövő reményeit az *életszínvonal-javulásra* mára már nagyfokú visszafo-gottság és realitásérzék jellemzi. A lakosság többségének politikai és gaz-dasági kultúráját kedvezően minősíti, hogy nem hisz már a gyors javulás lehetőségében, ezért hosszabb távra, az *ezredfordulóra* teszi az életszínvonal határozottan érezhető javulását. Grafikonunk mutatja, hogy a legtöbben 5–10 év közötti időszakot tartanak szükségesnek az életszínvonal jelentős javulásához. Az átlagos becslés 8,8 év.

3. sz. ábra

Mikor lesz érezhető életszínvonal-javulás? A többség öt év után várja

(Forrás: Szonda Ipsos, 1992. május)

A közvélemény tisztában van azzal, hogy *a kapitalizmus a történelem eddig ismert legtermékenyebb gazdasági rendszere, és reméli, ha kiépül, lendületes fejlődésnek indul hazánkban is*. Ha a politikai és gazdasági folyamatok nem torzulnak el restaurációs-jobboldali, vadkapitalista irányba, lehetőség van arra, hogy Magyarországon is legalább a lakosság többsége jobban fog élni, mint most. Van rá remény, ha a külső és belső feltételek nem fordulnak kedvezőtlenebbre, nem a nyomor demokráciájába és versenytársadalmába, hanem a munka, az esélyek, a tehetségek demokráciájába és a szociális piacgazdaságba jutunk el hosszabb távon. Így kerülhető el, hogy Magyarország fordított kétharmados társadalommá váljék, hogy ne legyen a jól élő felső egyharmad és a leszakadó kétharmad országa.

A lakosság döntő többsége szociális biztonságot, szerény jólétet és nyugalmat akar. Vásárhelyi Mária szociológus vizsgálata azt mutatja, hogy erre elemi erővel feltörő az igény, hiszen a megkérdezettek 65 százaléka (teljesen vagy részben) egyetért azzal, hogy a gazdasági élet állami felügyeletét meg kell őrizni, 92 százaléka azzal, hogy ösztársadalmi felelősség, hogy mindenkinek megfelelő lakása és jövedelme legyen, 80 százaléka pedig azzal, hogy a munkanélküliséget mindenáron meg kellene akadályozni, 92 százaléka, hogy ma a szegénység elleni küzdelem a legfontosabb feladat, 70 százaléka azzal, hogy a Kádár-rendszer jobban törődött a kisemberek problémáival. Vagyis: „...a legszélesebb körben elterjedt véleményirányzat ma a „kádárista” szocializmus értékeivel azonosul”. (Mozgó Világ, 1992. június: 40.)

A politikai liberalizmus és a hatékony piacgazdaság modern európai mintáihoz való csatlakozás elkerülhetetlen történelmi szükségszerűség. De hogy ez majd mennyire felel meg a polgárosodás európai normáinak, s hogy elvezet-e egy valamelyest „megszelídített” szociálliberális kapitalizmushoz, vagy inkább rablókapitalizmus lesz-e *gazdasági-szociális vonatkozásban*: ez még a jövő nagy kérdése.

Politikai szempontból még bizonytalanabb a jövő prognosztizálása. A választópolgárok milliói adnak 1994-ben választ arra: egy tekintélyelvű, későbbi és posztfeudális berendezkedésben kívánnak-e élni, vagy inkább nyugati mintájú, de a magyar viszonyoknak megfelelő pluralista demokráciát választják-e?

Egyértelmű az is, hogy *Magyarország csak saját erejére, erőfeszítéseire számíthat. Sikeres magyar polgárosodás, amit a kormány, a pártok, a szakszervezetek, a munkaadók és a munkavállalók egyaránt akarnak – egy történelmi méretű átalakulás után elérhető. De hogy erre pozitív választ mikor ad a*

történelem és tartalmában milyen lesz a polgári átalakulás, ma még ne tudjuk. Egy azonban biztos: a pozitív átalakulás megvalósítása csak az érdekek kölcsönös egyeztetésén, az uralkodás, a hatalom kisajátításának elutasításán, s a polgárosult egyének által alkotott civiltársadalom világában képzelhető el.

HIVATKOZÁSOK

Beszteri Béla 1991. The main characteristics of the change of system in Hungary. In: Transition and Changes in Europe in the 80s and 90s. (Ed. István Szilágyi) Veszprém, 1991. 81–94.

Bruszt László–Simon János 1992. A Nagy Átalakulás. Elméleti megközelítések és állampolgári vélemények a demokráciáról és a kapitalizmusról. Politikatudományi Szemle 1992. 1. 75–98.

Heidegger, Martin 1938. Die Zeit des Weltbildes. In: Holzwege. Gesamtausgabe, Frankfurt, Klosterman 1977.

King, Alexander 1992. La voire holistique vers une société globale. Revue internationale des sciences sociales, 131. sz. Párizs, 1992. február.

Vásárhelyi Mária 1992. A szegénység és a gazdaság megítélése a közgondolkodásban. Magyar Hírlap. 1992. júl. 17.

Völgyes Iván 1991. Új törzsiség felé. Világosság 1991/9. 697–702.

Szilágyi István

Nemzeti autonómia és kisebbségi kulturális jogok Spanyolországban

1975. november 20-án elhunyt az agg diktátor, Francisco Franco. Két nappal később a spanyol parlament, a Cortés az 1947-ben elfogadott utódlási törvény értelmében királlyá koronázta Juan Carlos de Borbón herceget, a caudillo által 1969-ben kijelölt trónörökösöt. Az ifjú uralkodó Carlos Arias Navarrot, a hivatalban lévő francoista miniszterelnököt bízta meg az új kabinet felállításával. Carlos Arias 1975. december 4-i kormányfői kinevezésével kezdetét vette az előátmenet periódusa.

A miniszterelnök mögé felsorakozott „bunker” és a kontinuitáshoz kapcsolódó reform felfogását képviselő konzervatív csoportok 1976 nyarára azonban elvesztették a politikai élet felett gyakorolt irányító befolyásukat.

1976. július 3-án a király Suarez Gonzalezt, a Nemzeti Mozgalom¹ negyvenhárom éves főtitkárát nevezte ki miniszterelnökké, s megkezdődött a rendszerváltáshoz² vezető demokratikus átmenet Spanyolországban.

Az 1982 októberi választások idejére felbomlott az addig kormányzó konzervatív, jobbközép, Adolfo Suarez által vezetett gyűjtőpárt, a Demokratikus Centrum Unio, (Union de Centro Democratico – UCD) és győzött a Felipe Gonzalezzel az élén harcba induló Spanyol Szocialista Munkáspárt³ (Partido Socialista Obrero Espanol – PSOE).

A szocialista kormány megalakulása az 1978-as alkotmány által kialakított demokratikus rendszer működőképességének és konszolidációjának nyitányát jelzi.

A PSOE az urnák előtt 1982-ben elért választási győzelmét 1986-ban és 1989-ben megismételte. A szocialista kormányzat sikereit annak köszönhetjük, hogy a nyolcvanas évek közepére úrrá lett a Spanyolországot sújtó gazdasági válságon, s rendezte a nemzeti kisebbségek autonómia igényeivel és kulturális jogainak biztosításával kapcsolatos kérdéseket. Spanyolországot beléptette a NATO-ba, a Közös Piacba, s továbbfejlesztette, illetve megszilárdította az Önkormányzati Közösségek (Comunidades Autonomas – CA) rendszerére épülő demokratikus berendezkedést.

Írásunkat azzal a reménnyel bocsátjuk útjára, hogy a spanyol tapasztalatok számbavételével, a „hispan modell” bemutatásával hozzájárulhatunk a tér-

ségünkben a nemzeti kisebbségek autonómia törekvései és kulturális identitása megőrzése kérdésében kibontakozott viták tárgyszerűvé tételéhez.

NEMZETI AUTONÓMIA ÉS NEMZETFELFOGÁS

Az új spanyol demokrácia a régi rendszerrel való gyökeres szakítást jelentett a nemzeti kérdés megoldása szempontjából is.

A nacionálkatolicizmus ideológiai legitimációjára támaszkodó francoizmus az uniformizált, merev, centralizált államhatalom eszméjét képviselte, s nem volt hajlandó tudomásul venni és elismerni a Spanyolországot alkotó népek nemzeti-regionális sokszínűségét.

Közvetlen, megtorló politikai céljai szolgálatába állította a hispán történelmen végigvonuló, az elmaradott, konzervatív, mezőgazdasági jellegű tartományokra (Castilla y León, Castilla la Mancha és Galícia) támaszkodó központosító törekvéseket és hagyományokat.

A fejlettebb baszk és katalán provinciák nemzeti aspirációik és a polgárháborúban játszott szerepük miatt különösen sokat szenvedtek a diktatúra időszakában. Az új kereszteshadjárat és reconquista (visszahódítás) jegyében Katalónia bűnös, Baszkföld pedig áruló tartománynak minősült.

Az Euskadira⁴ 1937. június 23-i dekrétumban kimondott szentenciát csupán az 1976. október 30-i királyi rendelet helyezte hatályon kívül.

Az egy állam, egy nemzet, egy nyelv szentháromságára épülő francoizmus nem volt elnéző más „periférikus nacionalizmusokkal”⁵ szemben sem. Nem csupán az 1932-es katalán, 1933-as baszk autonómia alapszabályokat törölte el, de betiltotta a nemzeti nyelvek használatát is. Az iskolákban és a közéletben csak a Kasztília tartomány nevéből származtatott castellano-spanyol nyelvet lehetett használni. Még saját provinciában folytatott telefonbeszélgetés során is törvénybe ütközőnek minősült a baszk, a katalán, vagy a Galíciában beszélt gallego nyelv. Hasonló sorsra jutott a nemzetiségi sajtó, rádió és könyvkiadás is. A választott testületeket feloszlatták és helyükre elsősorban Kasztíliából neveztek ki közigazgatási vezetőket és hivatalnokokat.

A föderalista és autonómatörekvéseket a „vörös szeparatizmussal” azonosították.

Mindez megakadályozta, hogy az állam valódi állam, a nemzet pedig sajátos jellemzőkből felépülő egységes nemzet legyen. A demokrácia hiánya atomizálta és dezintegrálta Spanyolország népeit.

A nemzeti különbözőségeket azonban nem lehetett mesterségesen megszüntetni. A sajátos formában jelentkező nacionalizmusok viszont megoszthatók, felhasználhatók és a körülményektől függően egymás ellen is kijátszhatók voltak. Világosan megfigyelhető ez a jelenség a más-más taktikával küzdő, de a központi gazdasági hatalomból részesedő, s politikai irányító szerepre is törő katalán nagyburzsoázia és baszk fináncióke esetében.

Céljaink érdekében az uralkodó elitek nem riadtak vissza saját nemzeti mozgalmaik manipulatív felhasználásától sem.

Növelték az új demokrácia e téren fennálló nehézségeit a Spanyolországban az ötvenes évek végétől beindult modernizáció, az asszimiláció és a népesség keveredésében megnyilvánuló társadalmi-gazdasági-demográfiai változások is.

„1945–1965 között például egymillió, döntően föld nélküli spanyol paraszt vándorolt Madridba és Baszkföld, Katalónia, Aragónia nagyvárosaiba: Barcelonába, Valenciába, Vizcayába, Guipúzcoaba, Tarragonába, Álavába, Zaragózába. Baszkföldön volt ez érezhető a legerőteljesebben.

1970-ben 2,3 millió lakosból (Navarrával együtt) csak 66% „itt született”, s közülük is csak 450 000 beszélte a baszk nyelvet.”⁶

Az asszimiláció és a népesség keveredés tényét megerősítik a Juan José Linz által vezetett kutatócsoport 1979-ben nyert adatai is. A felmérések egyben igazolták a baszk és katalán nemzeti azonosságtudat jelentős különbségeit is.

Nemzeti identitás Katalóniában⁷

Azonosulás	Katalóniában születtek	Más régiókban születtek	Összesen
Spanyol	11,8	19,2	31,0
Inkább spanyol mint katalán	2,9	3,6	6,5
Annyira spanyol mint katalán	29,9	5,8	35,7
Inkább katalán mint spanyol	11,1	0,7	11,8
Katalán	14,1	0,7	14,8
Összesen:	69,8	30,0	

Nemzeti identitás Baszkföldön⁸

Azonosulás	Euskadiban született	A régió kívülről született	Összesen
Spanyol	9,7	53,4	25,5
Inkább spanyol, mint baszk	0,7	6,6	2,8
Annyira baszk, mint spanyol	24,0	23,9	23,9
Inkább baszk, mint spanyol	15,0	3,7	10,9
Baszk	50,6	12,4	36,8

Ilyen történelmi előzmények és sérelmek után érthető, hogy széles körű, hosszan tartó és heves vitákban körvonalazódott a demokratikus spanyol állam nemzeti autonómiákra épülő berendezkedése.

A hetvenes évek elejétől az már nyilvánvalóvá vált, hogy a spanyol társadalom soknemzetiségű közösség.

A Spanyol Szocialista Munkáspárt 1974 októberében elfogadott határozata az önrendelkezés alapján szorgalmazta a kérdés megoldását, s az állami berendezkedés legmegfelelőbb formájának a szövetségi köztársaságot tekintette.

1976-ban azonban az önrendelkezés gondolatát már összekapcsolták a társadalmi öngazgatás eszméjével. A föderatív állam ily módon az egyes régiók és nemzeti területek autonómiáinak együttesét jelentette egy állami keretben.

„A föderációnak ilyen, új értelmezése, – hangsúlyozza a téma történeti vonatkozásairól írott könyvében Anderle Ádám –, amelyben az önrendelkezés nem a saját államisághoz, hanem az autonómiához való jogot jelentette, kifejezte az alkalmazkodást a spanyol realitáshoz.”⁹

Mit jelentett a valós helyzet tudomásulvétele? Mindenekelőtt azt, hogy a különböző nemzeti mozgalmak az önrendelkezési jog érvényesítése során nem az elszakadás, a kiválás, az önálló államok föderációján alapuló Spanyolországot akarnak.

Valamennyi felelős politikai erő megelégedett az évszázadok során kialakult, többnyire írott jogszabályokon és törvényi kiváltságokon (fueros) kulturális nyelvi, valamint korlátozott mértékű gazdasági és politikai mozgásteret biztosító autonómia elnyerésével. A teljes függetlenséget csupán az ETA (Euskadi ta Askatasuna – Baszkföld és Szabadság), az önkormányzati igények elutasítását pedig a demokratikus átmenet kezdeti szakaszában a konzervatív Népi Szövetség (Alianza Popular – AP) követelte.

A mérsékelt többség a (Suarez-kormány és ellenzéke, valamint a nemzeti-regionális pártok) számára azonban az autonómia megfelelő kompromisszumos megoldásnak tűnt.

Valószínű e tényezővel magyarázhatjuk az ETA esztelen terrorizmusának, és az államcsínykísérletek golpizmusának a spanyol társadalom részéről történő elutasítását is, jóllehet a baszk szervezet 1978-ban az alkotmányjogi vitákkal egyidőben végrehajtott merényleteivel mindent megtett a körvonalazódó megegyezések megakadályozására.

A helyzet azonban nem kedvezett a szélsőséges irányzatoknak. A kritikus időszakokban még a nemzeti törekvések érvényesítésében legradikálisabbnak tekintett Baszkföldön is csupán a megkérdozettek kilenc usque huszonöt százaléka állt ki a teljes függetlenség mellett.¹⁰

Nemzeti jellegű politikai törekvések Baszkföldön és Navarrában (a megkérdozettek százalékában)

	1976	1977	1978	1979	1982
Centralizmus	28	16	18	17	13
Autonómia	49	47	45	44	44
Föderalizmus	11	16	17	14	18
Függetlenség	9	13	15	25	25

A más régiókban is erőteljesen megfogalmazódó autonómiaigények és a színre lépő nemzeti mozgalmak már a demokratikus átmenet első szakaszában, az alkotmányozási folyamat során, a végleges jogszabályi rendezést megelőzően átmeneti megoldás alkalmazását tették szükségessé. A Suarez-kormány 1977 őszén tárgyalásokat kezdett a köztársasági generalitat emigrációban élő idős vezetőjével, Josep Taradellással, s ideiglenesen rendelkezett új Generalitat (parlament) felállításáról Katalóniában.

Ugyanezen év decemberében megalakult a szintén átmenetinek szánt Baszk Főtanács, 1978 márciusában pedig Galícia Juntája.

Az esztendő ősziéig azonban valamennyi régió (akkor még csak tizenhárom) megkapta az „ideiglenes önkormányzat” intézményét.

A folyamat az 1978 decemberében népszavazással is megerősített új Alkotmány elfogadásával zárult.

Az alaptörvény vitája során megtörtént a demokrácia, a pluralizmus, s a kisebbségi kulturális jogok tiszteletben tartására épülő új spanyol nemzetfelfogás kialakítása.

Az Alkotmány preambuluma leszögezi: „A spanyol nemzet abból az óhajból kiindulva, hogy létrehozza az igazságot, a szabadságot és a biztonságot, és hogy előmozdítsa mindazok javát, akiket magában foglal, szuverenitását gyakorolva kinyilvánítja akaratát, hogy támogat minden spanyolt, Spanyolország minden népét emberi jogainak, kultúrájának és hagyományainak, nyelvének és intézményeinek gyakorlásában.”¹¹

Az alaptörvény bevezető mondata a nemzet és a nemzetiség közötti különbségtételt mellőzve Spanyolország minden népét a spanyol nemzet szélesebben értelmezett fogalma alá vonja.

Felsorolja ugyanakkor azokat a kritériumokat (sajátos kultúra, hagyomány, nyelv, intézményrendszer) amiket nemzetiségképző jegyeknek tekinthetünk.

Adós marad azonban a spanyol nemzet és Spanyolország minden népe (értsd nemzetiségek) meghatározásával.

E nagy horderejű elméleti kérdések megválaszolása természetesen nem az alaptörvény feladata. A jogi norma le- és előíró módon csupán rögzíti a törvényhozó által elvárt magatartást.

A problémák tisztázására a szakértők és a tudomány emberei hivatottak. Ilyennek tekinthető Jordi Solé Tura professzor, a kiváló katalán tudós és politikus.¹² Az ő felfogása általánosan elfogadottá vált Spanyolországban. Pragmatikus, politikai szempontú érvelése a következő megfontolásokon alapszik; „Nézőpontomból” – írja – a két fogalom egyenértékű és ugyanazt a realitást fejezi ki. Következésképpen semmiféle ellentmondást nem látok közöttük... A „nemzet” olyan társadalmi formációra vonatkozik, amelynek állami kiterjedése van. A „nemzetiség” viszont – mint az autonóm közösség Spanyolország esetében – a politikai hatalom más típusát képviseli.”¹³

Jordi Solé Tura tehát az önálló államiság meglétéből vagy hiányából, azaz a szuverenitás kritériumából meríti érveit.

Az alapcharta kulcsfontosságú 2. §-a mindenesetre ezt a felfogást tükrözi, amikor kimondja: „Az Alkotmány a spanyol nemzet megbonthatatlan egységén alapszik, amely valamennyi spanyol közös és oszthatatlan hazája és amely a nemzetiségek és a régiók önkormányzathoz való jogának elismerésével és biztosításával megvalósítja az egymás közötti szolidaritáson alapuló integrációt”.¹⁴

A törvényhozó azonban nem elégedett meg csupán az általános keretek biztosításával. A második paragrafust kiegészítette a harmadik és a negyedik cikkely, valamint az alkotmány VIII. – Az állam területi szervezete címet viselő – részének harmadik fejezete (Az önkormányzati közösségekről). A részletekbe menő konkrét szabályozást 1979 és 1983 között azok az orga-

nikus törvények tartalmazzák, amelyeket a regionális önkormányzatok alapszabályai titulussal jelölnek.

Az Alkotmány harmadik paragrafusának első bekezdése a nyelvhasználatról rendelkezik, s leszögezi: „A kasztíliai az ország hivatalos spanyol nyelve. Minden spanyolnak kötelessége ismerni és joga van használni.”¹⁵

A 3. §. (2) kimondja: „A többi spanyol nyelv szintén hivatalos lesz az érintett autonóm közösségekben, alapszabályaiknak megfelelően.”¹⁶

A 3. cikkely 3. pontja azt is kinyilvánítja, hogy „Spanyolország eltérő nyelvi sajátosságai kulturális kincsünk részei, s különleges figyelemben és támogatásban részesülnek.”¹⁷

Végezetül a 4. paragrafus elismeri, hogy az autonóm közösségek rendelkezhetnek saját zászlóval és jelvényekkel. „Ezeket középületeiken és hivatalos aktusaik során Spanyolország zászlajával együtt használják.”¹⁸

Hispania 1978-as alkotmányra épülő jogrendszere mind a szabályozás módja, színvonala, mind annak tartalma tekintetében megvalósította a nyugat-európai fejlett demokráciák mintáihoz való szerves illeszkedést.

Figyelembe vette az Európai Gazdasági Közösséghez csatlakozást, mint elérendő célt,¹⁹ s nem feledkezett meg az ország sajátosságairól, hagyományairól sem.

A KISEBBSÉGI KULTURÁLIS JOGOK ÉRVÉNYESÜLÉSE

A nemzeti jelleg, a szervesség és az európaiság összekapcsolásának jó példája a kisebbségek kulturális jogainak az alkotmány fentebb már említett részében és az organikus törvényekben kialakított szabályozása. A VIII. cím harmadik fejezetének 143. §. (1) leszögezi: „Az alkotmány 2. cikkelyében elismert önkormányzati jog gyakorlása során a közös történelmi, kulturális és gazdasági sajátosságokkal rendelkező, egymással határos provinciák, szigetek és történelmi régiók hozzájárulhatnak saját önkormányzatukhoz és Autonóm Közösségeket hozhatnak létre...”²⁰

A fejezet további részei előírásokat tartalmaznak az önkormányzati kezdeményezéssel kapcsolatos eljárásra. Foglalkoznak a spanyol törvényhozás, a Cortés szerepével, s kimondják az autonóm közösségek föderációjának tilalmát. Rendelkeznek az önkormányzatok ellenőrzéséről, s a központi államhatalom által foganatosítható kényszerintézkedésekről. Harminckét bekezdésben megfogalmazzák a központi állami szervek kizárólagos kompetenciáját. Rögzítik az autonóm közösségek szervezeti rendszerét. Az

Alkotmány ezen előírásai alapján létrehozott önkormányzati alapszabályok szokatlan helyzetet kodifikálnak. Valamennyi autonóm közösség elnöki rendszert honosít meg, amire nincs példa az alkotmányos királyságok történetében.

A szándékosan rövidre fogott összegzést követően fordítsuk figyelmünket a témánk szempontjából legfontosabbnak minősülő két cikkely vizsgálatára.

A 147. §. az autonómia alapszabályok minimális tartalmi követelményeiről (a történelmi identitásnak leginkább megfelelő elnevezés; a saját hatáskörbe vett ügyek felsorolása; az alapszabály módosításának Cortés által megkövetelt hozzájárulási módja) rendelkezik.

A 148. §. huszonkét bekezdésben foglalja össze az autonóm közösségek hatáskörébe tartozó ügyeket. Ezek érintik az öngazgatás szervezeti felépítésében való döntési jogosultságot éppen úgy, mint a közmunkák és az azokkal kapcsolatos szállítások lebonyolításának megszervezését. A gazdaság helyi kérdéseinek szabályozását, a szociális gondoskodást, a turizmust, a halászatot, a belső vásárok rendezését, a regionális tervezést, a sport és egészségügy kérdéseit stb.

Számunkra legfontosabbnak a 148. §. (17.) bekezdése bizonyul, amely az autonóm tartományok kötelességévé teszi „A kultúra, a kutatás és a nyelvoktatás fejlesztését.”²¹

Az alkotmányban felsorolt feladatok ellátásához mindenekelőtt pénz, s önálló anyagi alapokra épülő finanszírozás szükségeltetik. Az autonóm tartományok három forrásból gazdálkodhatnak. A központi költségvetésből kapott összegekből, saját bevételeikből,²² s a területközi kompenzációs alap átutalásaiból.

A spanyol törvényhozás ugyanis figyelembe véve a provinciák közötti egyenlőtlenségeket, az állampolgári jogok közé sorolt alapvető infrastrukturális ellátást lakóhelytől függetlenül mindenki számára biztosítani akarja. A Területközi Kiegyenlítési Alapról rendelkező 1984. 7. számú törvény 6. §. szerint: „A Területközi Kiegyenlítési Alap reális beruházási költségeinek az a rendeltetése, hogy hozzájáruljon a területek közötti jövedelem és gazdaság különbségeinek csökkentéséhez az Autonóm Közösségeken belül, különösen a helyi, megyei, a szigeteken található, provinciális vagy regionális infrastruktúra, közmunkák, öntözés, területrendezés, lakás és közösségi létesítmények, falusi lakáskörülmények, a szállítás és hírközlés javításához.”²³

A területközi kiegyenlítési alapra, a központi kormánytól kapott támogatásra és a helyi bevételekre bizony nagy szüksége van a tartományi önkormányzatoknak. Az Oktatási és Tudományos Minisztérium által 1988-ban

közzétett adatok szerint ugyanis az oktatásra és a kultúrára fordított összegek 1980–1982 között csaknem a felére csökkentek az 1975–1979-re vonatkoztatott évekhez viszonyítva. A tizenhét autonóm tartomány,²⁴ Melilla és néhány kisebb provincia beruházási számai a köztük fennálló fejlődésbeli egyenlőtlenségre is rávilágítanak.

Az oktatásra és a kultúrára fordított állami beruházás²⁵
(1970-es pesetában számolva)

	1980–1982	1975–1979
Andalucia	4.229,3	9.878,4
Aragónia	995,7	1.644,1
Asturia	938,5	1.229,7
Baleári szigetek	307,7	960,3
Kanári szigetek	1.569,4	2.679,1
Castilla-León	2.381,3	8.096,2
Castilla-La Mancha	1.110,1	2.053,6
Katalónia	3.216,1	6.894,6
Extremadura	671,5	1.566,6
Galícia	2.620,6	3.963,2
Navarra	409,0	527,1
Baszkföld	1.121,7	2.963,2
Valencia Közösség	1.502,2	4.994,4
La Rioja	176,3	367,9
Madrid	5.249,5	8.765,8
Murcia	720,6	1.380,8
Cantabria	382,5	800,5
Melilla	2,2	
Más provinciák	6.122,4	16.247,0
Összesen:	38.127,0	81.511,8

Ilyen történelmi háttér és jogi keretszabályozás szolgáltatta az 1979–1983 között megszületett tizenhét autonóm közösség alapszabályainak fundamentumát. A folyamatot a baszk eseten keresztül kívánjuk bemutatni, mivel az Euskadiban végbement események kisebb megszorításokkal modellértékűnek tekinthetők. A Baszkföld Önkormányzatának Alapszabálya címet viselő 1979. évi 3. számú Organikus törvény a Katalóniára vonatkozó 4. számú sarkalatos jogi normával egy napon, december 18-án született.

Létrehozásának közvetlen előzményeit az 1979. április elején lebonyolított helyhatósági választások adták. Ezt követően a baszk történelmi provinciákban megalakult junták Guipúzcoaban április 22-én, Vizcayában és Alavában május 22-én deklarálták önálló autonóm tartományba való belépésüket.

A baszk területekkel szoros szimbiózisban élő Navarra nem csatlakozott hozzájuk. A tartomány 1982-ben nyerte el az önkormányzati közösség státuszát.

Az 1979. 3. számú törvény első paragrafusa deklarálja Baszkföld Autonóm Közösségének a létrehozását. A cikkely kimondja: „A baszk nép nemzetisége és önkormányzata kifejezésre juttatásaként a spanyol államon belül az alkotmány és a jelen státútum mint intézményes jogi norma előírásainak megfelelően Baszkföld vagy Euskadi-Herria néven önkormányzati közösséget alkot.”²⁶

A 2. §. (1) nyitva hagyja Navarra jövőbeni csatlakozása előtt az utat, s eképpen rendelkezik: „Alava, Guipúzcoa és Vizcaya éppen úgy, mint Navarra jogosultak Baszkföld Autonóm Közösségének létrehozására.”²⁷

Az alapszabály rendelkezik az önkormányzat székhelyéről, határaitól, zászlajáról, a társult provinciák intézményeiről.

A 6. §. részletesen foglalkozik a nyelvhasználat kérdésével. Az első bekezdés megfogalmazása szerint: „Az euskera, a baszk nép saját nyelve, s csakúgy mint a spanyol, Euskadiban hivatalos nyelvnek minősül. Minden lakosnak joga van ismerni és használni mindkét nyelvet.”²⁸

Az Autonóm Közösség közintézményei – olvashatjuk a hatodik cikkely második bekezdésében – biztosítják mindkét nyelv használatát, szabályozzák hivatalos jellegét, és megteremtik a megismerésükhöz szükséges feltételeket, eszközöket. Faji vagy nyelvi alapon Baszkföldön senkit nem érhet hátrányos megkülönböztetés.

A 10. §. harminckilenc bekezdésben sorolja fel az Autonóm Közösségek kizárólagos hatáskörébe tartozó ügyeket. Ezek összhangban vannak az Alkotmány előzőekben már jelzett 148. §-nak szabályozásával.

Témánk szempontjából az oktatási, kulturális, művészeti jótékony célú és alapítványi tevékenységgel rendelkező tizenharmadik, a tudományos és műszaki kutatás összehangolásának kötelezettségét tartalmazó tizenhatodik, a képző- és iparművészettel, a történelmi emlékekkel, műemlékekkel, régészeti létesítményekkel, végezetül a nem állami jellegű archívumok, könyvtárak, múzeumok tevékenységével kapcsolatos tizehetedik, tizennyolcadik, tizenkilencedik és huszadik bekezdések a fontosak.

Nem kisebb jelentőségűek azonban azok a jogi normák sem, amelyek az alapszabály jelzett rendelkezéseit egy-egy területen konkretizálják. Az euskera használatának normalizálásáról kibocsátott 1982. 10. számú törvény részletekbe menően rögzíti az állampolgárok jogát e nyelvek megismerésére és használatára, s deklarálja a kétnyelvű oktatás biztosításának hivatalos kötelezettségét.

A törvény végrehajtási utasításának tekinthető az 1983. évi 138. számú rendelet, amely a kétnyelvű oktatás három változatát tartalmazza. Eszerint lehetőségük van a Baszkföldön működő iskoláknak arra, hogy minden tárgyat spanyolul tanítsanak, kivéve természetesen az euskera nyelvet. Használhatják mindkettőt egyidejűleg is. Megvalósítható azonban az is, hogy a spanyol kivételével minden tantárgyat euskera nyelven oktassanak.

A felsorolt rendelkezések a kisebbségi kulturális jogok gyakorlásának elvi lehetőségeit jelentik. Valódi érvényesülésükhöz megfelelő anyagi háttér, infrastruktúra kiépítése, és az érintett terület lakosságának fogadókészsége szükséges. Ezeknek a feltételeknek a megteremtése nyilvánvalóan hosszabb időt vesz igénybe. Elegendő, ha csupán arra gondolunk, hogy a Franco-korszakban a központi államhatalom a nemzeti kisebbségek kultúrájának lerombolására törekedett. A szét- és áttelepítésekkel, a különböző régiók közötti gazdasági fejlődés által motivált mozgásokkal jelentősen csökkent például a baszk nyelvet ismerők, beszélők száma és aránya Euskadiban is.²⁹

Ezért döntött úgy a baszkföldi vezetés, hogy a Baszk Nevelési Intézet (Instituto Vasco de Ikastolas) mellett beindítja és megszervezi a felnőttek alfabetizációval egybekötött nyelvtanítását.

E munkában számíthat az autonómia alapszabály 19.§. (3) bekezdésében a televízió, a rádió, a sajtó és egyéb, e célból szükséges tömegkommunikációs eszközök létrehozására, beindítására és fenntartására biztosított törvényi felhatalmazásra.

-Ennek alapját az alkotmány előírásai, valamint a Rádió és a Televízió Alapszabálya címet viselő 1980. évi 4. törvény szolgálhatja.³⁰ A jogszabály alkotói a státútum megszületését a médiák világos és pontos működés-működtetése szükségességével, az alapcharta rendelkezéseiből fakadó kötelezettséggel és a politikai pluralizmus létével indokolják.

A rádiót és a televíziót olyan fundamentális jelentőségű közszolgálati intézménynek fogják fel, „amely a tájékoztatás és az állampolgári részvétel, a közvélemény informálása, az oktatási rendszer együttműködése megteremtésének, a spanyol, a nemzetiségi és a regionális kultúra elterjesztésével alapvető eszköze, s mint kiemelkedő jelentőségű media hozzájárul a sza-

badság és az egyenlőség valódi és tényleges érvényesüléséhez s különös figyelmet szentel a marginalizálódott rétegek védelmének és a nők diszkriminációmentessége megteremtésének.”³¹

Irányítását az állami szervek által létrehozott Ente Rádió-Televízió Köztestület (Ente publico RTVE) végzi, amely a Spanyol Nemzeti Rádió (Radio Nacional de España – RNE), a Spanyol Rádiólánc (Radio Cadena Española RCE) és a Spanyol televízió (Televisión Española – Tve) állami társaságokból áll.

Az alapszabály 4. §-a tömegtájékoztatási eszközök működése legfontosabb elveinek az objektivitást, a valósághűséget, az információközlés pártatlanságát, a tájékoztatás és a vélemény közötti különbségtételt, a politikai, a vallási, a társadalmi, a kulturális és a nyelvi pluralizmus tiszteletben tartását, a becsülethez, a jó hírnévhez, a magánélet és az alapvető szabadságokhoz való jog sérthetlenségét, az ifjúság és a gyermekek védelmét, s az alkotmány 145. §-ban deklarált egyenlőség értékének védelmét tekinti.

Az Ente publico RTVE irányító testületeinek létrehozását, összetételének megváltoztatását a jogszabály széles körű társadalmi és parlamenti konszenzushoz köti.

A tizenkét tagú igazgatótanács hat tagját a kétkamrás spanyol cortés képviselőháza, másik felét a szenátus választja kétharmados többséggel, a szakmai felkészültségük alapján arra érdemes személyek közül. A Consejo de Administración az Ente RTVE Köztestület legfontosabb irányító-ellenőrző szerve. Az igazgatótanács munkáját a Nemzeti Rádió, a Spanyol Rádiólánc és a spanyol televíziótársaságok mellé delegált tanácsadó testületek (Consejos Asesores) segítik.

A husztagú grémiumok összetételét szigorúan szabályozza a törvény. Öt képviselőt küldhetnek a testületbe az arányosság elvének megfelelően a legrepresentatívabbnak tekintett szakszervezeti központok. Ugyancsak öt főt delegálhat a Spanyol Intézet a jelentős kulturális érdemekkel rendelkező személyek közül. Ehhez azonban már az igazgatótanács egyetértése is szükséges. Öt közigazgatási szakembert a kormány nevezhet ki, s közelebről nem részletezett más, autonómnak tekintett, a civil társadalom részét alkotó szervezetek is küldhetnek öt személyt a tanácsadó testületekbe.

Az Ente RTVE Köztestület egyszemélyi felelős vezetője a főigazgató, akit az igazgatótanács véleményének meghallgatása után a kormány nevez ki. Megbízatása négy évre szól. Bizonyos, a 12.§-ban részletezett feltételek bekövetkezése esetében azonban mind a kinevező, mind az irányító-ellen-

őrző szerv kezdeményezheti elmozdítását. Leváltására azonban csak a kormány jogosult.

Az Ente RTVE Köztestület tevékenységi és hatásköre kiterjed az ország egész területére. Az autonóm közösségek határain belül létezik azonban az Ente Publico RTVE területi képvisellete, amelynek tagjait – az önkormányzati szervek véleményének meghallgatása után – a főigazgató nevezi ki. A director generál az a személy is, aki az igazgatótanács előzetes értesítése után megbízza az egyes médiák (RNE, RCE, TVE) vezetőit az igazgatói teendők ellátásával (médiaelnökök).

Az Ente Rádió-Televízió Köztestület működési költségeit a három társaságnak juttatott összegek konkrét lebontásával az állami költségvetésből fedezik. Lehetőségük van azonban kereskedelmi és reklámtevékenység, valamint lakossági díjbefizetés útján bevételeik növelésére.

A törvény felhatalmazza végezetül az autonóm közösségeket területükön működő állami tulajdonú közterületi médiák üzemeltetésére, létrehozására.

E lehetőséggel élve született meg Baszkföldön 1982-ben egy, a spanyol rádió és televíziótörvényt szinte szó szerint felhasználó jogszabály. Eszerint a Baszk Rádió Televízió Társaság három közszolgálati egységből áll: A Radio Vitoriából³² a Radio Euskadiból és az Euskal Telebistából. Az intézmény főigazgatóját a kormány nevezi ki. Igazgatótanács segíti munkájában, s parlamenti bizottság ellenőrzi.

A spanyol kisebbség kulturális jogokról írott fejezet végére hagytuk az oktatást szabályozó 1985. évi 8. számú organikus törvényt.³³

Ennek az az alapvető indoka, hogy meghozatalára az autonóm közösségek statútumaira épülő önkormányzati szabályozás után került sor. A törvény ezért jogilag nem csupán lezárta a spanyol oktatási rendszer kiépítését, hanem figyelembe is vette a már működő struktúrákat, tapasztalatokat, gyakorlatot. Ezért rugalmas keretjogszabályként a Spanyolországot alkotó népek, nemzetek önérzetének sérelme nélkül alkalmas vállalt feladatának megvalósítására.

A törvény az oktatáshoz való jogot alapjognak tekinti. Ezt a prioritást élvezető szolgáltatást az állam köteles polgárai számára biztosítani.

A spanyol jogalkotó vegyes és kettős jellegű közoktatási rendszerrel számol. Magán- és köz-, egyházi és világi iskolák egymás mellett és egymással kooperálva is működhetnek.

A törvényhozó az alkotmány előírásaira és szellemére hivatkozva jogi úton is biztosítja az oktatási szabadság, a tolarencia és a pluralizmus elveinek érvényesülését.

A 4. §. a szülők és gyámok garantált jogává teszi azt, hogy gyermekeik iskolai oktatásban részesüljenek, különböző oktatási intézmények között választhassanak, s ha igénylik, valláserkölcsi nevelést kaphassanak. A szülőknek joguk van társulások létrehozására is, amelyek a nevelési folyamatban együttműködnek az oktatási intézménnyel.

Az iskolarendszer különböző elemeinek, tartalmi és szakmai összehangolására, színvonalának biztosítására az állami általános tanterv szolgál. Ezt valamennyi érintett csoport aktív részvételével és bevonásával alakítják ki.³⁴

A kisebbségek kulturális jogait áttekintő fejtegetéseink befejezéseként hangsúlyozni kívánjuk, hogy az Európai Közösséghez való integrálódás jegyében Spanyolországban Kelet-Közép-Európa számára is sok tekintetben mértékadó szabályozás született. Az új demokrácia valamennyi kormánya határozott erőfeszítéseket tett és tesz e jogok gyakorlati érvényesítése érdekében. Fenntartotta azonban az egységes spanyol nemzet és az egységes spanyol nemzetállam felfogását, s csak ennek keretében ismeri el az autonóm közösségek önkormányzati státuszát elnyert, a spanyol nemzethez tartozó, nemzetiségként elfogadott „népeket”.

A tények reális számbavételéhez azonban az is hozzátartozik, hogy Spanyolország jelenlegi nemzeti-regionális modelljét egyetlen jelentős politikai erő sem kérdőjelezi meg.

JEGYZETEK

1. A Nemzeti Mozgalom a Franco-diktatúra „állampártja” volt. A Movimiento Nacional Alapelveiről rendelkező 1958. május 17-i organikus törvény – írott alkotmány hiányában – a jogszabályi hierarchia csúcsán állt.

2. A rendszerváltozás, rendszerváltás és átmenet elméleti kérdéseit tárgyalja a szerző Új demokrácia születése Európában című, a Magyar Tudomány 1992. 5. számában (535–545. o.) megjelent munkája.

3. Részletesen lásd: Szilágyi István: A Spanyol Szocialista Munkáspárt 1982-es választási győzelme. In. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv. Politikai-történelmi Intézet, 1992. 309–317. o.

4. Baszkföld baszk neve.

5. A kifejezés nem sértő. A spanyol politológiai szakirodalomban a nemzeti-regionális mozgalmakat értik alatta.

6. Anderle Ádám: Megosztott Hispánia. Kossuth, 1985. 184. old.
7. Andres de Blas Guerrero: El problema nacional-regional español en la transición. In. La transición democratica española. Editorial Sistema, Madrid, 1989. 611. old.
8. Id. mű 612. old.
9. Anderle Ádám: Id. mű 188. old.
10. Andres de Blas Guerrero: Id. mű 602. old.
11. Constitucion Española de 1978. In: Código de Leyes Políticas. 2 a edición Centro de Estudios Constitucionales, Madrid, 1984. 19. old.
12. Ő váltotta fel 1991-ben Jorge Semprunt a kulturális miniszter tisztségében.
13. Jordi Solé Tura: Nacionalidades y nacionalismos en Espana. Alianza Editorial, Madrid, 1985. 22–23. old.
14. Constitucion Espanola de 1978. Id. mű 19–20. 43. old.
15. U. o.
16. U. o.
17. U. o.
18. U. o.
19. Spanyolország 1986. január elsejétől tagja az Európai Gazdasági Közösségnek.
20. Constitución Espanola de 1978. Id. mű, 43. old.
21. Id. mű, 44. old.
22. Az autonóm közösségek pénzügyeiről az 1980. 8. számú Organikus törvény rendelkezik.
23. Ley 7/1984, de 31 de marzo, del Fondo de Compensación Interterritorial. In: Código de Leyes Políticas. 2a edición. Centro de Estudios Constitucionales, Madrid, 1984. 384. old.
24. A tizenhét autonóm közösség önkormányzati státuszuk elnyerésének sorrendjében a következő: Baszkföld, Katalónia, Galícia, Andalúzia, Asturia, Cantabria, Rioja, Murcia régió, Valenciái Közösség, Aragónia, Castilla – La Mancha, Kanári-szigetek, Navarra, Extremadura, Baleári-szigetek, Madrid Közösség, Castilla-León.
25. Soledad García: Ciudadania, bienestar y desigualdad social en Espana. Revista Espanola de Investigaciones Sociologicas 1988. 41. sz. 74. old.
26. Ley Organica 3/1979. de 18 de diciembre, de Estatuto de Autonomia para el Pais Vasco. In Codigo de Leyes Políticas. 2a edición Centro de Estudios Constitucionales, Madrid 1984. 396. old.

27. U. o.
28. Id. mű, 397. old.
29. Lásd a 6. számú lábjegyzet adatait.
30. Ley 4/1980, de 10 de enero, por la que se aprueba El Estatuto de la Radio y la Television. In: Leyes Politicas del Estado. Editorial Civitas, S. A. Madrid, 1990. 207–225. o.
31. Id. mű 207. old.
32. Vitoria Baszkföld fővárosa.
33. Az organikus törvények a jogszabályi hierarchiában közvetlenül az alkotmány után következnek.
34. Részletesebben lásd Ley Organica 8/1985, de 3 de julio Reguladora del derecho a la educación. In: Constitución Española 1978–1988. I. Centro de Estudios Constitucionales, Madrid, 1988. 238–249. old.

Tarr György

Kultúra és politikai műveltség

A cím első hallásra rendhagyónak tűnhet, ám csak addig, amíg végig nem gondoljuk a fogalmak kapcsolatait.

Mindannyian jól tudjuk, hogy a „kultúra” szót a Kr. előtti második században Cato használta először a föld megművelésével kapcsolatban. Tanulmányaink során azt is megtudtuk, hogy ugyancsak a szót „cultura animi”-ként, vagyis az ember szellemi kiművelése megjelöléseként Cicero vezette be a klasszikus köztudatba. E fogalomnak e két térre való alkalmazása azonban nem határolható el egymástól mereven. Tehát mondhatjuk úgy is, hogy a kultúra minden természetileg meghatározott, alakítás útján létrejött anyagi és szellemi értékek, javak összessége. A javaknak a természetileg adott helyzete fölé emelkedés végső fokon az ember magasabb szintre emelkedését is jelenti. Ez azonban nemcsak az egyénre, hanem a nemzetre is hatással van.

Mínt hogy a kultúra elemei:

- a civilizáció
- a humanitás és
- a műveltség.

A kultúra jelenti egy személy vagy nemzet életének értelmét, célját, s nem utolsósorban más személyekhez, illetőleg nemzetekhez viszonyított értékét, sőt érték differenciáját is.

A civilizáció a gazdasági, szervezeti és technikai fokot, a humanitás az emberek közötti viszonyban megnyilvánuló emberi méltóságot, a műveltség pedig a művészetek és tudományok szintjét jelenti, de ami csak az összes alkotórészének összefüggésében teljes.

Ezen elemnél – vagyis a műveltségnél – kapcsolódunk a politikához, s tesszük fel a kérdést, hogy tulajdonképpen mi a politikai műveltség?

E kérdés vizsgálata előtt azonban arra kell rámutatnunk, hogy a politika az államélet vezetésére vonatkozó irányító elméletek, elvek, gyakorlati törekvések és kormányzási módok összessége. Az államélet minden ágában kialakult. Lényegében tehát elmélet és funkció, tudomány és gyakorlat együtt. A politikában tehát együtt lelhető fel az elméletnek és a gyakorlatnak

az alkalmazása. Az állampolgárok nagy része azonban a politikai elmélet alatt az államtant érti, s a tényleges politikának a politikai gyakorlatot tekinti.

Jó azonban tudni – amikor csaknem mindenki fokozott figyelemmel fordul a politika felé –, hogy a politika tudománya és gyakorlata – pontosabban mondva, gyakorlati alkalmazása – között az a határ, hogy amíg a politika tudománya az élet ama megnyilvánulásaival foglalkozik, amelyek az állam létével vannak kapcsolatban – tehát az ember társas életével, magával a társadalommal, az állami lét problémáival és az államfői hatalommal –, addig a gyakorlati politika az állami életben való jártasság, tapasztalat, gyakorlat, értelmes cselekvés, amely az életviszonyok gyors módosulása során előálló olyan helyzeteket is megold, amelyeket a tudomány még nem dolgozott ki tudományos ismeretek hiányában.

Annak megállapítása érdekében, hogy beszélhetünk-e egyáltalán politikai műveltségről, s ha igen, akkor valójában mi is az, történelmünk folyamatát és életviszonyainkat is vizsgálnunk kell.

Történelmi múltunkba visszatekintve észlelhetjük, hogy államfenntartó erőnk és teremtő alkotóerőnk értékét nemcsak törhetetlen akaratunk, gazdasági helyzetünk vagy gazdálkodási és szellemi tudásunk fejezte ki, hanem néhány közéletli emberünk agyában rejllett szellemi vagyon is, s ezen személyiségek politikai ösztöne. Hajdanán voltak nagy egyéniségeink (pl.: Széchenyi István, Tisza Kálmán, Deák Ferenc, Kossuth Lajos stb.), akik mind nemzeti műveltségű, kiválóan képzett, erős nemzeti tudattal rendelkező, s a politikai viselkedés terén is példás egyéniségek voltak.

Következett azonban egy második világháború, annak vége felé egy kegyetlen – szerencsére viszonylag rövid – idegen állam hatalmi érdekeit kiszolgáló időszak, majd az ezt követő – szintén nagyon viszontagságos – négy évtized, amely időkben a politikai vezetők idegen hatalmak érdekei által profilírozottak, sekélyes műveltségűek s szűk látóhatárúak voltak.

Éppen a második világháború és az azt követő évtizedek történelme során elszegényedett hazánkban beállott „életválság” ezen időszakokat megelőző történelmünktől is eltérő követelményekkel lép fel politikusainkkal szemben.

Annak megjegyzésével, hogy az imént említett „életválság” nem azonosítható a „gazdasági válsággal”, illetve annak fogalmával, – be kell látnunk, hogy a válságot tulajdonképpen az az – előbb említett – több évtizedes folyamat eredményezte, amely az ezeréves magyar történelmi eszmerendszerünkre és identitásunkra teljesen idegen eszmerendszereket kívánt rá-

erőltetni a gazdasági életre is kiható vonzaskörrel, de amelyeket mind nemzeti tudatunk, mind gazdasági életünk – mint testidegen elemeket – igyekezett és igyekszik kivetni magából, ám amely törekvés nagy szellemi és anyagi energiát igényel s emészt fel. Ezen tények viszont azt eredményezik, hogy ma nem politizálhatunk úgy, mint régen. Korunk jelenlegi politikusainak az lenne a feladata, hogy ezen életválság megoldásán fáradozzanak. Nem lenne szabad tehát az ország jobbítását célzó törekvések eredményességét gátló erőltetett, álproblémák bogozásával foglalkozni, s nem az egyes pártok hatalmi törekvéseit kellene előtérbe helyezni, hanem a nép érdekeit kellene szolgálni. Nem szabad, nem lehet kritizálni akkor, ha a kritizáló nem tud jobbat produkálni. Minden politikusnak kötelessége lenne – pártállásra tekintet nélkül – teljes erővel dolgoznia az ország szellemi és anyagi felemelkedéséért, s csak akkor lehetne fellépni a hatalomból való részelés igényével, ha az országot kiemelték jelenlegi kedvezőtlen állapotából, s ekkor is csak olyan arányra kiterjedően, amely arányban való részvételét bizonyítani képes.

Parlamenti képviselőink – politikusaink – tudásának, műveltségének, politikai viselkedésének színvonaláról – a parlamenti közvetítésekből, szinte személy szerint is megnevezhetőség lehetőségével – meggyőződhattünk eddig is: a tudás terén általános a közepszerűség, s a parlamenti munka terén pártatlan megítélést egyetlen irányzatnál sem lehet észlelni. De a parlamenti ellenfelek ugyanakkor, sokszor ellenségesnek tekintik egymást, s csakis a másikat tartják koncepciótlannak, alacsony színvonalúnak. De sokszor a hangnem is megbotránkoztató: bárdolatlan, sőt becsületsértő, a felszólaló által támadott személy emberi méltóságát nemcsak hogy sértő, hanem kifejezetten megalázó.

Köztudott, hogy a politika egész emberi mivoltunkat érintően befolyásolja életünket és jövőnket, nemkülönben hazánk sorsát. Ezért az ideális az lenne, ha minden politikusunk interdiszciplináris és komplex tudással bírna, olyan műveltséggel rendelkezne, amelyre mainapság képtelenség szert tenni, hiszen akkor minden politikusunknak tudnia kellene a jogot, a közgazdaságtudományt, a szociológiát, a felső szintű matematikát, a természettudományokat s a filozófiát is. Ma ilyen polihisztorok nincsenek. Sokszor észlelhetjük, hogy nem egy politikusunk a szükséges alapvető ismereteknek sincs birtokában, sőt még beszélni sem tud a helyhez és a politikusi mivoltához méltóan.

A mai korunknak megfelelő politikai műveltségnek: egyrészt bírnia kell a világ gazdasági, anyagi és szellemi áramlataiban való tájékozottsággal, másrészt bírnia kellene annak felismerését és belátását, hogyha a politikus a politikai döntéshoz szükséges ismeretanyaggal nem rendelkezik, akkor kötelesség élvonalbeli szakértőket igénybe venni,

harmadsorban rendelkeznie kell a pártérdekektől független valóságérzéssel,

negyedsorban nem lenne szabad ismernie a nemzet érdekeit hátrányosan befolyásoló gyűlölködést ugyanúgy, mint az ilyen hatású barátságot sem.

Végül is arra a kérdésre, hogy van-e, s ha igen, miben áll a politikai műveltség – a kifejtettek alapján –, az a válasz adható, hogy: van, de csak akkor, ha ez a politikai műveltség olyan értelmi és erkölcsi emelkedettség, amelynél fogva a politikus belátja:

– ha nem rendelkezik kellő tudással, akkor tiszteli más tudását, tehát tiszteli a szellemet,

– olyan kérdésekben, amelyekhez nem ért, nem dönt a szakemberek meghallgatása nélkül, mert nem szabad döntenie,

– hogy a nemzet és a nép érdekében pártérdekektől függetlenül kell döntenie,

– s hogy nem szabad ismernie a nemzet érdekeit hátrányosan befolyásoló gyűlölködést éppúgy, mint az ilyen eredménnyel járó barátságot sem.

Tudjuk, hogy az ilyen politikai műveltség sohasem volt tömegjelenség, s ma sem az. Nagyon kevesen vannak ilyen politikai műveltséggel rendelkező politikusok. Éppen ezért az ilyen politikus egyéniségeket nemcsak, hogy tisztelni kell, hanem meg is kell becsülnünk!

Itt be is fejezhetném. Ám jó lelkiismerettel nem tehetem. Az előbbieken ugyanis szót ejtettem a politikusok jogi ismeretanyagának növelése és az erkölcsi emelkedettségük tudatosulásának szükségességéről. Ezért röviden ezekkel is foglalkoznunk kell.

Így jutunk el a jog és a politika kapcsolatához.

A jog ugyanis nem választható el a politikától. Mivel pedig a jog és az erkölcs között is szoros összefüggés – mondhatnánk, hogy „véd- és dacsövetség” – van, lehet beszélni a politika, a jog és az erkölcs kapcsolatáról is.

Ha ezek után a politika és a jog viszonyát nézzük, arra a következtetésre juthatunk, hogy a politikától a jog éppúgy nem választható el, mint ahogy az erkölctől sem, ugyanis az emberi élet belső szabályozója az erkölcs, a külső szabályozója pedig a jog. A jog tehát mindaddig feltétlen korlátja a gyakorlati politikának, illetve politikai cselekvésnek is, míg jogszerűen át nem alakul az állam akarata. Ezért nem állhat ellentétben a politika a joggal. Ebből viszont következik, hogy a politika lényegének a jog is alkotó eleme.

Ezek után jutunk el a politika és az erkölcs viszonyának problémájához és ahhoz a kérdéshez, hogy lehet-e a társadalmi lét problémáival, sőt az államfői hatalom kérdésével úgy foglalkozni, hogy a cél szentesíti az eszközt, vagyis lehetséges-e olyan elmélet kidolgozása, amely szerint az állami érdekek, avagy az egyéni államfői akarat előmozdítása céljából erkölcsi törvények is megszeghetők, illetve a politikai gyakorlat is nyúlhat-e erkölcstelen eszközökhöz?

A rómaiaknál és a görögöknél nem volt vitás a politika és az erkölcs összhangja, hiszen azt vallották, hogy a politika és az erkölcs egymást kiegészítő kapcsolatban állnak.

Nemrég feltámadt jogállamunkban eme klasszikus alaptételt kell elfogadnunk, mert az erkölcs a biztosítéka minden politikai tevékenységnek. Az erkölcsnek a politikában való érvényesülése nélkül az ország élete és tekintélye is lealacsonyodik. Ha erkölcstelen eszközt használunk valamely jó cél érdekében, ez az eszköz ezt a jó célt is bemocskolja.

A politika nem nyúlhat – vagy legalábbis nem nyúlhatna – erkölcstelen eszközökhöz, mert ha ezt teszi, a vesztegetés és csalás, a képmutatás, fondorlat, ravaszság a politika elfogadott eszközeivé válhatnak. Márpedig vesztegetéssel, s csalással nem lehet állandó politikai eredményeket elérni, de a fondorlat, a képmutatás és a ravaszság – mint eszköz – sem vezethetnek elismert és végleges megoldáshoz. De nem lehet a politikában erkölcstelen eszközökhöz folyamodni azért sem, mert nem lehet az állami életben megengedni az általános erkölctől való eltérést, hiszen az erkölcstelen eszköz lealacsonyító hatást eredményez magára az állam megítélésére is.

Sokan mondják, hogy a politikában elegendő megkötést tartalmaz a jog, ezért nem kell erkölcsi kötöttség is. Ez téves nézet, ugyanis a jog írott külső parancs, az erkölcs viszont az ember lelkiismeretében lakozik. Ha az

egyén, a politikus erkölcsös, akkor a jogi kööttségeket is megtartja, hiszen a jogszabályok elfogadásának is erkölcsi alapokon kell nyugodnia.

A politika és az erkölcs között ellentétet keresni nem szabad. A kérdés ugyanis nem az, hogy az erkölcs és a politika összeegyeztethető-e, hanem az, hogy az emberek meg tudják-e tartani eme szükséges egyezsnek a követelményeit. Be kell látnunk, hogy a politika az erkölcsnek a közéletben való érvényesülésén épül fel. Ez másképp azt is jelenti, hogy „ami erkölcsileg ártalmas, semmiképp sem lehet politikailag helyes.”

Mindezekkel arra szerettem volna a figyelmet irányítani, hogy milyen kapcsolat van a politika és a műveltség között, s ezen kapcsolattal összefüggésben milyen szerepe van az erkölcsnek és a jognak.

Korognai László

A politikai kultúra (de)formálódásának néhány aspektusa a demokratikus politikai átmenet időszakában

A magyar társadalom ezekben az években éli át történelmének egyik legnagyobb átalakulását. Ebben a történelmi sodrásban a tudományos elemzések megpróbálnak versenyt futni a napi (politikai) eseményekkel. A napi politikai élet felhangjai és igényei a pragmatikus, prakticista gondolkodásnak kedveznek, így az elméleti elemzések helyett ezek uralják a politikai közéletet. A demokratizálódás és modernizáció általános elméleti tartalma nem termékenyítheti meg a közgondolkodást, mert a napi praxis politikai előtere és a politikai küzdelmek által gerjesztett eltérő értékorientációk forgószélként forgatják meg az egyértelműnek tűnő fogalmakat.

A nyilvánosság értéke is aszerint minősül, hogy kinek az érdekét szolgálja. Betetőzte e zavart az Alkotmánybíróság állásfoglalása a médiaügyről, amelyet a pártok két ellentétes oldalról, ellenkező előjellel is „egyértelműnek” minősítettek.

Az ilyen „fülemile”-történetek nem erősítik a közszereplők hitelét és a polgároknak a kiábrándultság, a csalódottság érzését keltik.

A szakszervezetek és a kormány rendszeresen hangsúlyozzák együttműködési készségüket a konszenzus, a tolerancia korszerű igényei szerint. A napi gyakorlat azonban konszenzus helyett e területen inkább diktátumokat szül és a tolerancia helyett a „kiszorítósdit” tapasztalhatjuk.

A pártok rendkívüli elméleti hajlékonyságára mi sem jellemzőbb, mint hogy hitvallásukban megismerhettük a konzervatív liberalizmust, és liberális konzervativizmust, mely fogalmi konstrukciók a „közép” ígézetében születtek. A közhasználatú pluralizmus kifejezés a demokráciához tapadva olyanannyira általános tartalmúvá vált, hogy az utóbbi alteregója lett, s elveszítette eredeti értelmét. Ennek csupán az a veszélye, hogy a formális demokratikus elemek elterelik a figyelmet a tartalomról. Az anarchizmus kifejezést is aktualizálva, elszakítva eredeti tartalmától, a szélsőjobboldali megnyilvánulásokra is ráaggatják.

E néhány kiragadott példa alapján is jól megítélhető, hogy a fentiek milyen mértékben zavarják a politikai közéletet. A politikai kultúra fokmérője az új társadalmi jelenségekhez való viszony is. Értetlenül áll a társadalom az engedetlenségi mozgalmak előtt. Csaknem devianciának minősül a sztrájk. A hagyományos gondolkodás szerint (vagy a hatalom konzervatív reprezentánsaiban) fel sem merül, hogy a társadalom (csoportok) önvédelmi reflexei így is működhetnek. A munkanélküliség, a belső kisebbségek, a hajléktalanok ügye és minősítése is ambivalens. A volt szocializmus életvilága megnehezítette a felsorolt fogalmak és jelenségek tudományos értelmezését és közkinccsé tételét. A mai közvélemény éppen ezért védtelen a sokféle elméleti hatással szemben. Az újszerű vezető politikusok és a tömegek viszonyára gyakorta ráillik a mondás: vak vezet világtalant.

Új szerepet tanul a társadalom és a politikusok is. Rendkívül hiányos eszköztárral (elmélettel) és sebtében megírt „szövegkönyvvel” (jogszabályok, működési szabályok) kell a „színpadra” lépni. A „súgók” más színpadhoz szoktak és ők nem felelnek az előadás sikeréért.

Ebben a helyzetben a politikai közszereplők görcsös tekintélyföltétele indokolt, hisz rövid idő adatott nekik a szerepek betanulására, ezért bennük állandóan az előrevelített kudartól való félelem érzése munkál. Így szenved csorbát az igazmondás erénye, a hibák beismerésének emelkedettsége.

A történelmi tapasztalat szerint rendkívül nehéz a politikusi szerepkörben esetenként az igazat kimondani. A tömegek nem szeretik, ha a politikus kimondja a keserű igazságot, amely a jobb jövő reményét a távolba száműzi. A kereső igazság kimondása kegyvesztetté teheti a politikust és enerváltta a tömegeket. Például Daladier francia miniszterelnök nem merte az 1938-as müncheni megállapodás után hazaérkezve – az őt éltető tömegnek – kimondani az igazságot, tudniillik, hogy a németek támadását csupán elodázták egy időre és a béke menthetetlen. A repülőtéren fogadásán elkeseredésében halkán, diszkréten mormogta maga elé: seggek. Hazudott és fogadta a nép hódolatát. A tömeg miután ráébred a hazugságra, akkor meg azért veri el a port a politikuson, amiért félrevezette őt.

Többször halljuk politikusainktól, hogy „szolgálni nehéz”. Ez igaz, mert optimizmust kell sugallni és el kell viselni a hamisság rejtett tudatát. A reményt keltő társadalmi átalakulásunk kezdeti eufóriája után mintha a fenti szereposztás stabilizálódott volna. Az igaz és a hamis a politikában

nemcsak morális értékkel bír, hanem szociálpszichológiai – korszerűbb szakfogalommal kifejezve – politikai pszichológiai következményekkel jár.

A megcsalattatás, a be nem tartott ígérek, az elvárt és átélt remény elvesztése tömeges frusztrációt eredményez. Ez az állapot kiváltja az agressziót, ha „megvilágosodik” a baj oka. Ez az ok lehet a múlt bűne, az aktuális politikai vádaskodásban felmutatott célpont. „Össznépi társasjáték-ként” politikai fantomokat gyárthatunk és bünbakkeresésben szorgoskodhatunk. Annál sikeresebb e területen a politikai manipuláció, minél alacsonyabb fokú a politikai kultúra.

Az NSZK-ban a 70-es években a radikális mozgalmak térhódításakor hasonló következtetésre jutottak. K. Albertz volt belügyi szenátor szerint ezeknek a radikális mozgalmaknak az az oka, hogy a német nép politikailag alulfejlett és fogékony a demagógiára. Hiányzik belőlük az alulról jövő demokrácia élménye. Az alkotmány a néptől idegen, és a felülről-kívülről érkező politikai készletek túlsúlyosak.

Ezek után úgy gondolom, nem szükséges a hasonlóság okán a közeljövő lehetséges veszélyeit ecsetelni. Történelmi múltunk terhei egyaránt magukban hordozzák az ultrajobb és ultrabal politikai potenciált. Az NSZK-ban (ma Németországban) az igazságkereső fiatal nemzedék – apáik dicstelen múltjával szembekerülve – traumaként élte meg a történelmi tudat tisztulásának folyamatát.

A mi fiataljaink vajon hogyan viszonyulnak történelmünk 20. századi fehér foltjainak feltáráshoz? Ez egyelőre beláthatatlan politikai és pszichológiai szempontból egyaránt. A nemzetközi tapasztalatok azonban figyelmet érdemelnek.

Óriási a közszerplők (politikusok) felelőssége, hogy fékezzék és ne szítsák az indulatokat az általános társadalmi feszültségek fokozódása idején. A rövidtávú politikai célok (kampányok) sikere érdekében életre hívott demagógia és gyűlölködés társadalmilag közveszélyes. Ahogy mondani szokták, égő fáklával zsuptetős házban hadonászni enyhén szólva felelőtlenység.

Rendkívül fontos a kommunikációs mértéktartás is. Ezért hangsúlyos kérdés a médiumok avatott kézzel való kezelése, működtetése. Az agresszív politikai cselekmények kialakulására különösen nagy hatással van a vizuális tájékoztatás.

Szociálpszichológiai közhely, hogy erőszak láttán és erőszakos politikai szereplők (szónokok, felhevült tömeg) megnyilvánulásának hatására, az erőszakra hajlamos (frusztrált) személyek indulatba jönnek.

Miután a történelmi múltunk és jelenünk a frusztráció kialakulásának számtalan okát adta, több úton kereshetünk megoldást a feszültségek elhárítására: hosszú távon az általános társadalmi viszonyok normalizálásával, rövid távon a politikai kultúra alakításával és közvetlenül a politikai önmérsékléttel, a kommunikációs mértéktartással.

Így remélhetjük, hogy a nagy társadalmi konfliktusok elkerülhetőek lesznek. E rövid tanulmány a politikai kultúra néhány elemét vázlatosan érintette. Talán túlsúlyosan szerepelt a deformálódásra utalás, de ez azzal a szándékkal történt, hogy közös feladatunkra ráirányítsam a figyelmet.

Bánlaky Pál

Az önkormányzat működése és a helyi társadalom politikai kultúrája

BEVEZETÉS

Egy este (a kellő filológiai pontosság kedvéért: 1992. október 20-án, kedden) a rádió politikai vitaműsorát, a Kossuth Klubot hallgattam. Az önkormányzatok működéséről cseréltek eszmét jeles szakértők: Magyar Levente polgármester, egyben a Kisvárosok Önkormányzatai Szövetségének elnöke, Csefkó Ferenc tudományos kutató, alkotmányjogász, Wekler Ferenc országgyűlési képviselő, volt gyakorló polgármester és Szabó Lajos, a Belügyminisztérium főosztályvezetője.

Többek között arról is szó esett, hogy milyen az állampolgárok politikai érdeklődése, aktivitása? Magyar Levente szerint az önkormányzati választások óta csökkent, Csefkó Ferenc hozzátette, hogy nem is volt jobb akkor sem. Velük szemben Wekler Ferenc és Szabó Lajos állították, hogy az embereket igenis érdekli a politika, tájékozódnak és részt kívánnak venni a helyi ügyekben.

Valamelyikük érvként felhozta, hogy a közmeghallgatásokon igenis részt vesznek az emberek, gyakran 30–40 fő is, sőt előfordul, hogy 300-an. És igaz – amit az ellenvélemény képviselői mondtak –, hogy a nyilvános képviselő-testületi ülésekre nem mennek el az emberek, de a helyi kábeltévén igenis nézik az ülésekről készül tudósításokat. (Az idézetek persze nem lehetnek pontosak, nem vettem magnóra a műsort; esetleges pontatlanságért mindenkitől elnézést kérek. Ami a következők számára mindebből lényeges, hitem szerint emlékezetem eléggé jól őrizte meg.)

Talán nem indok nélkül, felidéződik bennem egy közel másfél évtizede végzett kisváros-kutatásom két interjúrészlete. Az egyik a város egy igen tekintélyes nem humán értelmiségijével készült. Amikor közéleti aktivitásáról kérdeztem, többek között ezt mondta: „...én már évek óta nem veszek részt semmi ilyesmiben. Tényleges beleszólása úgy sincs az embernek, protokolláris kirakatszereplésre meg sajnálom az időt. Ami itt van közélet címén, az csak látszatok csinálása.”

A másik interjú a város egyik vezető funkcionáriusával készült, ő így vélekedett: „A tanács és az emberek kapcsolata nagyon jó. Megvannak a tanácsstagi beszámolók, ezeket rendszeresen, havonta-kéthavonta megtartjuk. Mindig el is jön az én körzetemből 10–15 ember.” Én akkor számoltam: Ha a város minden tanácsstaja havonta tart beszámolót, és HA minden beszámolóra elmegy 15 ember, AKKOR a választópolgárok hány százalékaival jön létre a kapcsolat? Utánaszámolható, nem több 2–3%-nál. Ez volna az állampolgárokkal való „jó kapcsolat”? Én akkor ezt kétségesnek tartottam. Ma sem vélekedem másként.

A HELYI TÁRSADALOM POLITIKAI KULTÚRÁJA – NÉMI FOGALOMÉRTELMEZÉS ÉS VÁZLATOS JELLEMZÉS

A politikai kultúra általános meghatározását a legpontosabban, és számomra teljesen kielégítő módon, Gombár Csaba adta meg. (Gombár, 1980) A legegyszerűbb lesz, ha viszonylag részletesen idézem. „A politikai kultúra a CSOPORTMINŐSÉGŰ POLITIKAI BEÁLLÍTOTTSÁGOK, a történetileg kialakult és megalapozott (kondicionált) REAKCIÓKÉSZSÉGEK foglalatja, amely az intézmények által behatárolt és csatornázott politikai tevékenység általános emberi előzetese, kísérője és következménye. ... Az átélt politikai élmények történelmi tapasztalattá rögzülve a különböző embercsoportokra markánsan jellemző politikai kultúrát alakítanak ki, amely elemző szempontból MEGISMERŐ, ÉRZELMI, ÉRTÉKELŐ és magatartásmintákat hordozó BEÁLLÍTOTTSÁGI (...) szövedéket alkot, és amely sajátos JELRENDSZERKÉNT is működik a szimbólumok, jelszavak, ünnepek és a mindig jellemzően alkalmazott politikai szóhasználat formájában.” (I. m. 169–170. o.)

Egy más írásban kicsit másképp is fogalmazva: „A politikai kultúra fogalma jelöli azt a jelenségegyüttest, amely a politikailag lényeges értékekre, a politikai érzelmekre és az ezek által motivált viselkedésre vonatkozik. ...Az elmondottakból értelemszerűen következik, hogy valamilyen politikai kultúrája minden kornak, társadalomnak... van.” (Gombár, 1984. 186. o.) Hozzátehetjük mindjárt, hogy eszerint valamilyen politikai kultúrája minden HELYI TÁRSADALOMNAK is van.

Talán, ha egy helyi társadalom politikai kultúrájának jellemzőit keressük, úgy tehető fel a kérdés, hogy vajon AZ ADOTT HELYI TÁRSADALOM SZÜKSÉGGÉPPEN MEGLÉVŐ ÉRDEKTAGOLTSÁGA POLITIKAI-

LAG MEGFOGALMAZÓDIK-E, HA NEM, MIÉRT NEM, HA IGEN, VANNAK-E AZ ÉRDEKKONFLIKTUSOK NORMÁLIS KIHORDÁSÁNAK, A KOMPROMISSZUMOK MEGKERESÉSÉNEK BEJÁRATOTT CSATORNÁI; MILYEN MÉRTÉKBEN VANNAK MEG AZ ADOTT HELYI TÁRSADALOM POLITIKAI „KÖZLEKEDÉSRENDJÉBEN” AZ OLYAN ALAPÉRTÉKEK, MINT PL. A TOLERANCIA?

Adható-e e kérdésekre a mai Magyarország helyi társadalmaira nézvést általánosítható válasz? Úgy látom, hogy igen is, meg nem is. Vannak a politikai kultúrának olyan elemei, amelyek egyaránt megvannak mindenütt az országban, és vannak teljesen helyspecifikus elemek is.

Az egyik igen fontos általános elemnek látszik az az attitűd, amit – BÖHM Antal több helyütt leírt kifejezésével – ALATTVALÓI TUDATNAK nevezhetünk. Hosszú történelmi időszakok során (és egyáltalán nem csak a pártállam időszakában!) a magyar társadalom többségét arra szocializálták, hogy vegye tudomásul: VAN egy felsőbbtség, mindegy, hogy azt királynak, kormányzónak vagy politikai bizottságnak hívják, amely eldönt minden lényeges kérdést, és amelynek döntése ellen nincs apelláta. Ám a jól kiépült alattvalói tudat korántsem csak a kiszolgáltatottság negatívumát tartalmazza! Ugyanilyen hangsúlyossá válhat – és főleg az utóbbi néhány évtizedben vált is – az a mozzanata, hogy a felsőbbstől viszont elvárható és várható a gondoskodás valamilyen foka. Az „alattvalói tudat” ma működő változata egy szabályos „alkufolyamat” eredménye: az állampolgár elfogadta a felsőbbtséget olyannak, amilyen, és nem szólt bele annak dolgaiba, cserébe a felsőbbtség garantált egy viszonylagos biztonságot, mind anyagi, mind egyéb vonatkozásokban. Ez az attitűd ma is szinte csorbíthatatlanul működik. Az állampolgár az önkormányzattól várja problémái megoldását, az önkormányzat a kormánytól vár eligazítást és forrásokat, az meg – esetenként – a Világbankra mutogat.

A jelzett attitűd, bár önmagában is fontos összetevője a politikai kultúra milyenségének, messzeható további következményekkel is jár. Mindeneke-lőtt azzal, hogy HA a fontos kérdések eldöntése a mindenkori „felsőbbtség” joga és kötelessége, AKKOR természetesen nincs mód a lokális érdekek érvényesítésére, tehát NEM ALAKULNAK KI, MERT NINCS RÁJUK SZÜKSÉG, A HELYI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉS MECHANIZMUSAI. Az itt tárgyalt kérdés szemszögéből ez azt jelenti, hogy nem épülnek be a helyi társadalmak mindennapi működésébe (sem) az érdekkifejezés, érdekvérvényesítés, érdekütköztetés, kompromisszumkeresés természetes mechanizmusai. Így azután, amikor valami módon – mint nálunk az utóbbi

két évben – eltűnik, vagy kiüresedik, vagy lényegesen gyengül a felsőbbség főhatalma, amikor tehát, mint felemelt fedő alól a gőz, felszínre törnek a legkülönbözőbb érdekek, nyoma sincs az efféle helyzetek kezelésében nélkülözhetetlen toleranciának sem.

Úgy gondolom tehát – visszautalva saját kérdésmegfogalmazásomra –, hogy ma a helyi társadalmak politikai kultúrájának alapjellemezője az a NEGATÍVUM, hogy nincsenek meg azok az INTÉZMÉNYEK és az intézményekben működhető MAGATARTÁSFORMÁK, amelyek közvetítésével az érdektagoltság politizálódhatna, amelyek révén a lakópolgárok jelentős részét átfogó HELYI POLITIKA, mint SAJÁTOS (helyi) TÁRSADALMI MOZGÁSFORMA megjelenhetne. Ennek a helyzetnek leképeződése, látható megjelenésformája az állampolgári politikai aktivitás hiánya. És innen léphetünk tovább:

AZ ÖNKORMÁNYZAT ÉS A POLITIKAI KULTÚRA

A kérdés mindjárt kettébontandó. Az egyik fele az, hogy milyen magának az önkormányzatnak (a képviselő-testületnek) a politikai kultúrája, a másik meg az, hogy hogyan tud funkcionálni az önkormányzat a helyi társadalom fentebb vázolt politikai kultúrájának a közegében?

Az első kérdésre adandó válasznál könnyű helyzetben vagyok. Alig néhány hete jelent meg egy tanulmány Az önkormányzatok politikai kultúrájáról címmel, amely éppen e kérdést taglalja. (Kiss, 1992) Szerző azt a megoldást választja, hogy az önkormányzati törvény egyes idevonatkozó rendelkezéseit veti össze a kutatásban tapasztalt tényekkel. Néhány a fontosabb megállapítások közül:

A törvény kimondja, hogy a helyi önkormányzat érvényre juttatja a népfelség elvét, s ebből is következően önállóan jár el a helyi ügyekben. Szerző megállapítja, hogy „A települési önkormányzati képviselők e rendelkezésben foglalt felhatalmazásból is igen gyakran azt a konklúziót vonták le, hogy valóban bármely központi szervnek az egyenjogú partnerei. ...A háttérben... (olyan) ...félreértések és félrehallások húzódnak meg, amelyek az önkormányzatok cselekvési szabadsága kapcsán mutatkoznak meg.

Az OKOK egyértelműen a választási csatározások során hangoztatott politikai megközelítésre (nemegyszer ábrándokra, illúziókra) vezethetők vissza. Ekkor lopták be a köztudatba azt a tévhitet, hogy az önkormányzatok korlátozásmentesen urai lehetnek a településeknek.” (I. m. 75. o.) Azt már

én teszem hozzá, hogy eme korlátozásmentességi illúzió, a dolgok természetéből következően, korántsem csak a felsőbbiséggel kapcsolatban látszik érvényesülni, hanem a helyi társadalom polgáraival szemben is. („Megválasztottak 4 évre, addig ne akarjatok beleszólni, hogy mit csinálunk!”)

Részletezi a szerző (I. m. 76–79. o.), hogy igen sok olyan DÖNTÉSI JOGOSULTSÁGOT vindikált magának a képviselő-testület, ami vagy nem illeti meg (pl. mert parlamenti-kormányzati hatáskörbe tartozik), vagy értelmetlen (pl. jelentéktelen összegű kifizetések engedélyezése). Ez olyan SZEREPTÉVESZTÉSEKET jelent, ami a politikai kultúra hiányára utal. Ugyancsak a politikai kultúra állapotát jelzi az is, hogy a szerző kutatási eredményei szerint gyakran merül fel a kérdés: „Jogában áll-e – tiltakozása jeléül – elhagyni az üléstermet valamely frakciónak? Jogilag nem tilos – írja –, ám etikailag feltétlenül elgondolkodtató az ilyen eset. ...Alighanem ez az eset is a politikai kultúra adott állapotát jelzi, azt közelebbről, vajon képes-e az adott frakció felülemelkedni – a településpolitikai szempontok elsőbbségének biztosítása érdekében – szűkre szabott pártpolitikai érdekeken.” (I. m. 80. o.)

Érdeemes felröszíteni szerző – egyébként becsülendően higgadt tudományos – megfogalmazását. Ha egy TELEPÜLÉSI önkormányzatban a PÁRTPOLITIKAI érdek fölébe kerekedik a TELEPÜLÉSPOLITIKAI érdeknek, akkor OTT EGYSZERŰEN NINCS – pozitív értelmű – POLITIKAI KULTÚRA. Az a képviselőtestület (vagy frakció), amely nem képes külső (településen kívüli) pártpolitikai érdekektől elvonatkoztatva a helyi, települési érdekeket artikulálni, NEM A TELEPÜLÉS KÉPVISELŐJE.

Ehhez már csak az tartozik hozzá, hogy „Fokozza e problémák súlyát az a körülmény is, hogy a képviselő-testületek lakossági kapcsolatai általában meglazultak, kiestek a rendszerből a társadalmi viták.” (I. m. 85. o.)

Ha ilyen az önkormányzatok belső politikai kultúrája, akkor milyen választ várhatunk második kérdésünkre, arra ugyanis, hogy hogyan funkcionál az önkormányzat a helyi társadalom adott politikai közegében?

Nyilvánvaló, a két kérdés nem választható el egymástól. A képviselő-testület tagjai ugyanazon a politikai szocializációs folyamaton mentek át, mint a helyi társadalom egésze. A választott vezetők és a választó vezetettek politikai kulturátlansága egymást gerjesztő folyamat. Következőleg mintha a testület és a lakosság KÜLÖNÁLLÁSA látszanék (újra) felerősödni. Így hiába nem ez a jelen gondolatmenet alaptémája, mégsem kerülhető meg a kérdés:

AZ ÖNKORMÁNYZAT ÉS A HELYI TÁRSADALOM VISZONYA

A kérdés, ha megkísérelünk elszakadni a szóhasználatok köznapi rögzültségeitől, és a használt fogalmak eredeti szótári jelentését vesszük, magában értelmetlennek bizonyul. A HELYI TÁRSADALOM ugyanis egy település lakónépességének valaminő társadalmi alakzattá szerveződése, az ÖNKORMÁNYZAT pedig ennek a társadalmi alakzatnak a saját maga irányítására és megszervezésére, saját szükségletei szerint, saját maga által megalkotott szervezete.

A valóság korántsem ez. Az önkormányzat – legszívesebben idézőjelbe tennem itt a szót – olyan szerv, amelynek mind szerkezetét, mind megalakítási módját, mind feladatait és hatásköreit, mind működés módjának lényegi elemeit TÖRVÉNY szabályozza. Ne vitassuk most, hogy jó-e az érvényben lévő törvény, hogy meghozatalakor milyen nagypolitikai kompromisszumok építettek be súlyos diszfunkcionalitásokat is okozó belső ellentmondásokat. Ezek ugyanis a lényegyet nem érintő részkérdések. A lényeg abban van, hogy a törvény – lehet, hogy „európai minták” alapján és „európai szinten”, mint ezt oly szívesen és oly gyakran hangoztatják – változatlanul, éppúgy, mint annak idején a Tanács-törvény, összemossa a KÖZIGAZGATÁST és az ÖNKORMÁNYZATISÁGOT.

A tanácsrendszernek ezt a kevertségét már a hetvenes években számos szakember leírta és bírálta. Jeles szerzők véleményére alapozva magam is megfogalmaztam. (Bánlaky, 1979) Ezeknek a megfontolásoknak az alapján ajánlottam, hogy – a megírás időpontjában még értelemszerűen a tanácsrendszer továbbfejlesztéseként – határozottan és szervezeten is EL KELL VÁLASZTANI EGYMÁSTÓL az önkormányzat és a közigazgatás szervezetrendszerét. (Bánlaky, 1988) Nem ismételve az ott leírtakat, fő érvem, melyet ma is fenntartok, a következő volt. A közigazgatás, lényegéből következően (minthogy a társadalom állami egységét hivatott a napi működésben is biztosítani), FELÜLRŐL LEFELÉ ÉPÍTKEZŐ logikában alakítható ki és működtethető. Az önkormányzat, ugyancsak lényegéből következően (minthogy a helyi társadalom belső érdekviszonyait kell artikulálnia, kezelnie, adott esetben a külső – más helyi társadalmi vagy állami – érdekekkel szemben képviselni), csak ALULRŐL ÉPÍTKEZŐ logikában képzelhető el. A polárisan ellentétes szerveződési logika, az ebből következően szükségképpen eltérő működés mód és felelősségi rendszer (a közigazgatás szervezete mindig a felette lévő közigazgatási szintnek tartozik felelősséggel, az önkormányzat szervezete mindig a helyi társadalomnak)

feltétlenül külön szervezetet igényel. (Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy a LEBONYOLÍTÓ APPARÁTUS azonos legyen; a megfelelő „kettős függőség” kialakítása nem különösebben bonyolult jogtechnikai részletkérdés.)

A megszületett önkormányzati törvény nem hogy ezt az elválasztást nem tette meg, de, megítélésem szerint, a közigazgatási és az önkormányzati funkciók elhatárolásában jottányit sem lépett előre a tanácsrendszerhez képest.

Az eredmény: a települési önkormányzat **GYAKORLATILAG MA IS A KÖZIGAZGATÁS HELYI SZERVEKÉNT FUNKCIONÁL**. Részletes bizonyításra itt nincs mód, meg kell elégedni néhány erre utaló tény jelzésével. Már maga az önkormányzati törvény is számos **KÖTELEZŐEN ELLÁTANDÓ FELADATOT** ró ki az önkormányzatokra. Ezek mennyisége és jellege olyan, hogy ellátásuk mellett eleve alig maradhat ideje és energiája az önkormányzatnak a helyi kezdeményezésű ügyekkel foglalkozni. Utóbbiakról egyébként a törvény csak megengedően intézkedik („A helyi önkormányzat véleményt nyilvánít és kezdeményezést TEHET a feladat- és hatáskörébe nem tartozó, de a helyi közösséget érintő ügyekben...”). Holott, meggyőződésem szerint, az önkormányzatok számára éppen ezt kellene **KÖTELEZŐVÉ** tenni. Az eltelt két év alatt a tendencia tovább erősödött, újabb kötelező feladatok kerültek és kerülnek folyamatosan az önkormányzathoz.

A fentiből is következik, hogy jelenleg is az önkormányzatok költségvetésének zöme, 80–90%-a, vagy még több, olyan kötött működési-működtetési kiadásokra megy el, amelyek esetében mérlegelésre, döntésre nincs mód. (Iskola, egészségügy, közüzemek stb.) Ehhez tartozik az is, hogy az önkormányzatok **BEVÉTELEINEK** ma sem kisebb hányada érkezik a központi újraelosztás csatornáin keresztül, mint a tanácsrendszerben.

És még egy dolog. A tényleges önkormányzatiság kulcskérdése az állampolgárok **RÉSZVÉTELE** a helyi hatalom működésében (a participáció elve), valamint a helyi társadalom **FOLYAMATOS KONTROLLJA** saját önkormányzatának tevékenysége felett. A kettőnek együttes alapformái – megint csak nagyon vázlatosan – a **VÉLEMÉNY-NYILVÁNÍTÁS**, a működő társadalmi nyilvánosság, az **ÉRDEKKIFEJEZÉS**, vagyis a nyilvános érdekartikuláció, és az **ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉS**; ez utóbbi az önkormányzatiság napi működésében valamilyen formában történő „nyomás-gyakorlást” jelenthet. Ma, főként a kisebb településeken, helyi társadalmi nyilvánosságról csak nagyon korlátozott mértékben beszélhetünk. A helyi sajtó, ha van is,

ritka és egyirányú – „tájékoztató jellegű” – kommunikációt jelent, falugyűlések alig vannak, a helyi népszavazás intézményét egészen elvétve alkalmazzák. Természetes, hogy a nyilvánosság hiányában szó sem lehet a (nyilvános) érdekkifejezésről sem. Az érdekérvényesítés „nyomásgyakorlás” formájában történő megvalósulását pedig egyrészt az akadályozza, hogy alig vannak a településeken lokális jellegű, kifejezetten helyi érdekek képviselőjére szerveződött politikai szerveződések, másrészt az, hogy a képviselők visszahívhatóságának kihagyása a törvényből kivette az állampolgárok kezéből a visszahívással való „fenyegetés” erős nyomásgyakorló eszközét.

Ezek alapján mondható tehát, hogy az önkormányzat valójában a közigazgatás, a végrehajtó hatalom helyi szerve, és csak nagyon korlátozott mértékben a helyi társadalom SAJÁT ÖNIGAZGATÓ SZERVE. Ez magyarázza természetesen azt a KÜLÖNÁLLÁST is, amelyet korábban megfogalmaztunk. És ez magyarázza továbbá azt is, hogy A HELYI TÁRSADALOM POLITIKAI KULTÚRÁJÁNAK MILYENSÉGE VALÓJÁBAN LÉNYEGTELEN (IRRELEVÁNS) KÉRDÉS AZ ÖNKORMÁNYZAT MŰKÖDÉSE SZEMPONTJÁBÓL.

Értelmetlen tehát a tanulmány (előadás) címében jelzett problematika? Talán mégsem. Mert ha igaz az a korábbi állításom, hogy a helyi társadalom és az önkormányzat politikai kultúrája egymást feltételező és egymást befolyásoló dolgok, akkor lehet talán mondani valamit arról, hogy milyen irányokban és milyen módon kell továbblépni.

A KÍVÁNATOS JÖVŐ: A SOKSZEREPLŐS HELYI POLITIKA

E fejezet nagyon rövid lesz: az itt jelzendőket sokan és sok helyütt elmondták-elmondtuk, leírták-leírtuk már. Elegendők a jelzések.

Miért kell SOKSZEREPLŐS helyi politika? Természetesen azért, mert a települések helyi társadalmában nagyon sokféle különböző lokális érdek van jelen, s egy demokratikus társadalomban lehetőség kell legyen a különböző érdekek (helyi) politikai képviselőjére.

Hogyan lehet sokszereplős a helyi politika? Természetesen nem úgy, hogy minden állampolgár külön-külön képviseli a maga érdekét. Azért sem, mert a partikularizálódott érdekképviselet kezelhetetlenül anarchikus viszonyokat hoz létre, és azért sem – ez a fontosabb –, mert a lokális érdekek legtöbbször nem EGYÉNI, hanem CSOPORT-érdek. A csoportérdeket pedig leghatékonyabban e célra szerveződött kisközösségek – ahogyan korábbi tanul-

mányomban neveztem: „politikai mikroszervezetek” – tudják képviselni. Az ilyenek sokasága adja a helyi politika „sok szereplő”-jét. Amelyek közül egy, de sajátos szerepű: éppen a helyi társadalom integrációját, a többi szervezetek közötti konfliktuskihordás és konfliktusmegoldás terepét jelentő szerveződés az önkormányzat.

És miért kell HELYI politika? Természetesen mindenekelőtt azért, mert vannak az itt is oly sokszor emlegetett helyi érdekek, amelyek „kezelése” szigorúan helyi ügy kell hogy legyen. De ezen túl azért is, mert a helyi társadalom, ezt is régtől tudjuk, nélkülözhetetlen KÖZVETÍTŐ az egyén és a makrotársadalom között; talán leginkább éppen politikai tekintetben. Az egyén, anélkül, hogy ne lenne saját helyi társadalmának szilárd éntudatú LAKÓPOLGÁRA, nem lehet országának ÁLLAMPOLGÁRA sem.

AZ ÁLLAMPOLGÁR DEMOKRATIKUS POLITIKAI KULTÚRÁJA SAJÁT HELYI TÁRSADALMÁBAN FORMÁLÓDHAT KI AZÁLTAL, HOGY ABBAN LAKÓPOLGÁRKÉNT FUNKCIONÁLHAT, ÉS ILYENKÉNT MŰKÖDTETI SAJÁT ÖNKORMÁNYZATÁT.

HIVATKOZÁSOK

Bánlaky Pál: Gazdaság és politika kisvárosokban; Forrás, 1979/8., 31–42. o.

Bánlaky Pál: Az önkormányzat feltételei; in: Lehet-e közélet a lakóhelyen? Szerk.: Böhm Antal; Kossuth, 1988. 26–40. o.

Gombár Csaba: Politika – címszavakban; ELTE kiadása, Bp., 1980.

Gombár Csaba: Egy állampolgár gondolatai; Kossuth, 1984.

Kiss László: Az önkormányzatok politikai kultúrájáról; in: Helyi társadalom, gazdaság, politika, szerk.: Csefkó Ferenc, Pécs, 1992.

A tanulmányban továbbá felhasználtam – nem idézett formában, de említetlenül mégsem hagyhatóan – Ágh Attila, Bihari Mihály, Böhm Antal, Csefkó Ferenc, Hidy Péter, Pálné Kovács Ilona különböző írásaiban megfogalmazott gondolatait, valamint a „Féldő előtt a falusi önkormányzatok” című, 1992 nyarán és őszén két részletben, és az „A depressziós térségek fejlődésének alternatívái” című, 1992 októberben zajlott tudományos konferenciákon elhangzott előadások és hozzászólások anyagait.

Plenáris záróülés

SZEKCIÓELNÖKÖK BESZÁMOLÓJA

I. szekció (Kovátsné Németh Mária)

Társadalom és kultúra

Érdekesítő és tartalmas tevékenység folyt az I. szekcióban. A tárgyalt témakörök két részre oszthatók. Az első részben a kultúra globális, általános, nagy elméleti kérdései kerültek sorra, mint pld. a kultúra fogalma, a kultúrák összehasonlító elemzése, a kultúra periodikussága, továbbá a 20-as évek kiemelkedő tudósának és kultúrpolitikusának, Kornis Gyulának kultúrafelfogása.

A második részben a kultúra egyes speciális szakterületeiről hangzottak el előadások: a kiművelt emberfők kívánatos számáról, a pedagógia és a társadalom jövőképeinek kapcsolatáról, a fiatal pedagógusok műértési és befogadói esélyeiről. Színvonalas és érdekesítő előadásokat hallottunk a testkultúrát fejlesztő regionális egészségmegőrző programokról, illetve a szappanopera keletkezésének, népszerűségének egyesült államokbeli és magyarországi elterjedésének és kedveltségének okairól, a nézői szokások jellemzőiről.

A szekció munkáját tartalmi gazdagság és sokszínűség jellemezte. Tartalmas elemzések hangzottak el a demokrácia, a gazdaság és a kultúra kapcsolatáról, az elosztás, a fogyasztás, az alul- és túlképzés kérdéseiről.

Sokat vitatkoztak a szekcióban az értékekről: igaz-e az, hogy a kultúra és a társadalom mindig értékeket hordoznak, miben áll a kultúra fejlődést elősegítő szerepe, és milyen esetekben válhat egy adott kultúra a fejlődés akadályozójává. A vita egy másik kiemelt területe az volt: mit értünk egyetemes értékeken és azok hogyan érvényesülnek ma hazánkban.

II. szekció (Gergó Zsuzsanna)

Társadalom és politikai kultúra

A politikai kultúra szekcióban elhangzó referátumok egymással több ponton érintkezve kísérelték meg értelmezni, „bekeríteni” a politikai kultúra képlekeny, „csillámlóan sokszínű” jelenségét.

A referátumok anyaga kötetben olvasható, így nem képezi feladatunkat az elhangzott előadások egyenkénti, tézisszerű összefoglalása. A szekcióvezető – bizonyára szubjektív – reflexióira hagyatkozunk csupán a témakör és az elhangzottak kapcsán.

A referátumok és a hozzászólások mind értelmiségi, mind állampolgári mi voltunkban megszólítottak bennünket. Tág gondolati keretben mozogva külön-külön és kölcsönhatásaiban is érintették a politika, a kultúra, a jog, az erkölcs szféráit csakúgy, mint a „nagy” és „helyi” politika és politizálás jelenségvilágát. S mindezek bemutatásakor a nemzeti aspektusok mellett a tágabb horizontok, a nemzetközi (spanyol, német, japán) analógiák is elemzés alá vétettek.

Fogalmi bázisul a politikai kultúra mint csoportminőségűen jellemző politikai beállítottság, történelmileg kialakult és rögzült reagálókészségek összessége szolgált. Sajátságos, történelmileg megalapozott politikai észjárás, azaz mentalitás ez, amelyhez szorosan tapad a társadalmi tényekkel és objektumokkal szembeni attitűd, magatartásminta és pszichológiai orientáció. Kialakulása feltételezi a társadalmi előismereteket, tudást, ill. azonosulás esetén a folyamatos alkalmazkodást, normák és képességek megtanulását és begyakorlását, kapott és szerzett értékek továbbfejlesztését.

Így tehát a megőrzés, az alkalmazkodás és a változtatásra törekvés komplex apparátusa a politikai kultúra.

Elsősorban nem iskolázottság, képzettség – bár ettől sem független –, hanem tudatos reakciókészség, amelynek következtében azonos politikai hatásra egymástól eltérő csoportreagálás történik. (Egy politikus professzionalizmusa abban is mérhető, mennyire eredményesen tudja előzetesen felmérni a várható csoportreagálásokat. S ez nem lebecsülendő nehézségű feladat. A szociológiai módszerekkel megragadható egzakt felmérési eredmények ugyanis önmagukban nem elégségesek, hiszen mellettük a szavakban nehezen megfogalmazható attitűdöket, lelki diszpozíciókat is számításba kell venni.)

A politikai kultúra történelmileg alakul ki, s bár minden társadalomban többféle politikai kultúra létezik és hat a politikai magatartásokra, minden korban voltak/vannak domináns elemei az adott társadalom politikai kultúrájának.

A magyar társadalom politikai kultúrája történetileg – s az előadók többsége ezt az álláspontot képviselte – a demokratikus politikai kultúra alapelemeinek hiányával, mintsem ezek meglétével írható le.

A példatár elgondolkodtatóan gazdag és aktuális, jelezve, hogy akár akarjuk, akár nem, „múltunk foglyai vagyunk.” A „déja vu” érzetét keltve ütközünk bele újból és újból a társadalom felülről vezéreltségébe, az atyáskodó felsőbbség mindenhatóságába, a ma is érzékelhető posztpaternalizmusba. Régi ismerősként köszön vissza a tekintélyelvűre hangszerelt kormányzati gyakorlat, a „több hatalmat a hatalomnak”, amely mögött sokkal inkább a nemzet feletti uralkodás, mintsem annak szolgálata rejtőzik. Modern „szolgáltató” állam helyett főnixként a konzervatív etatizmus támad fel, a maguriás stílusával, neobarokkos élményvilágával, nosztalgikus képzelődéseivel. Fájdalmasan ismerős a hatalom érdekében a „minden megengedhető” elvét valló kalandor politikus típusa csakúgy, mint a „polgárosodás vagy polgárosítás” alternatívánélküli vitái és a „törvényesen engedélyezett” politikai kultúra. Ismerős a magát „elnyomottnak” érző középszer szervezkedése, a politikai alvilág újra megjelenése. Mint ahogy az a „délkör” is, ahol kétszáz, háromszáz éve lefutott ideológiai meccseket nagy lelkesen újra lejátszunk (Ludassy Mária). S végezetül nem ismeretlenek a kusza, zavaros helyzetek, antidemokratikus és demokratikus elemek keveredése a magyar politikai életben.

A társadalomban régtől ismert sajátos szimbiózisban él a politika iránti hiperérzékenység és a politikával szembeni távolságtartás, a folyamatos odafigyelés és a kiábrándultság, a várakozás és a csalódás. Felérősödőben a távosságérzés és távolságtartás mindazzal szemben, ami hatalom és politika. Nem oldódnak alattvalógörccseink, újból feléled a józan önvédelmi stratégia, ami fokozza a hagyományos apolitikus beállítottságot. Mutatkoznak a kifáradás, a demokrácia iránti szkepszis jelei, melyek a viszonylag jól prosperáló rétegeket sem kerülik el. Hiányzik a társadalmi komfortérzet. Egyéni élethelyzetek és pszichológiák ugyan motíválhatják ezt, de nem tudják véglegesen kizárni a kifáradást előidéző nyugtalanságot. A rendszerváltozás után „a varangyosbékából nem lett tündérkirálykisasszony” – véli Csepeli György –, de „... a társadalom ... sokkal toleránsabb, érettebb, józanabb, mint eldurvulásra hajlamos politikai megjelenítői.”

Egyetértés volt a szekcióban azt illetően is, hogy a demokratikus politikai kultúra meghonosításában különösen nagy felelősség terheli a politikai pártokat. A pártok ugyanis egyszerre alakítói, terjesztői és átadói a politikai kultúrának. Ismereteket, nézeteket, érzelmeket, attitűdöket, politikai készségeket, s mindenekelőtt politizálási stílust közvetítenek. A pártok által hordozott politikai kultúra határozza meg egy társadalom politikai kultúrájának tartalmát, jellemzőit, állapotát. Az egyes pártok politikai kultúrája egyrészt hat egymásra (stíluskövetésre készlet vagy éppen eltaszít), másrészt a pártrendszer által hordozott politikai kultúra az adott ország politikai kultúrájának is domináns elemévé válik. A magyar közéletet vergődő, meghasonlott pártok jellemzik. Pártok, amelyek „társadalmi háttér nélkül űznek egy képzeletbeli társadalmat szolgáló fantompolitikát.” (Fóti Péter). Pártok, amelyek képtelenek csak észérvekkel vitatkozni, pártok, amelyek bedobják a szellemi küzdelembe minden dühüket, keserűségüket. Közhely, de a demokráciához jó intézmények mellett demokraták is kellenek. Akiknek viselkedése, szakmai felkészültsége és erkölcsi tartása tiszteletet ébreszt és bizalmat kelt. Helyette inkább „durcás” kormánypártok és „sértődős” ellenzék uralják a közéletet, kik inkább ellenségei, mintsem ellenfelei egymásnak. Mindkét oldalon vannak „hiátusai”. Középszerű politikusok, bárdolatlan hangnemű közéleti szereplők, megbéklyózatlan indulatok. S az eredmény: a politikai élet növekvő arroganciája, amihez alacsony közpolitikai teljesítőképesség és sajátos „patthelyzet” társul.

Demokráciát teremteni gazdasági és politikai kultúrát nélkülöző tömegekkel igen nehéz vállalkozás. Nyugat-Európában a polgári átalakulás előtt létrejött az új hatalom civil párja; a majdani civil társadalom. Közép-Európa államtársadalma negatív párja volt a nem polgári alapon konstituálódó, tehát a szervetlenséget továbbörökítő szisztémának. Az államtársadalom átépítése civil társadalommá sokkal nehezebb, mint a mozgalmi szféra kiépítése. Nagyobb a tétje is, hiszen tömegeknek kell civilizált állampolgári létet biztosítani. A mindennapi civil társadalom vonatkozásában még nincs látványos változás. Továbbra is az „alávetés” és a „megváltás” éri – váltakozva – a hatalom részéről. „Történetek híján szétgurultak az élet láncszemei” – írja Ancsel Éva. Az 50-es években az addig létező civil szférát „kisatírozták”, s ezt most kell (kellene) regenerálni. Csakhogy szövete felfeslett. A helyi társadalmak kapcsolatrendszere szétesett. Az őszinte emberi gesztusok, a szelíd együttműködés helyébe közömbösség és céltalan ellenségeskedés lépett. A 80-as évek elején ugyan elkezdődött a „civil társadalom eredeti felhalmozásának korszaka” (Fricz Tamás), létrejöttek első csírái szervező-

dései, de a folyamat nem mentes a megtorpanásoktól. A jelen helyzetet sokkal inkább a „szerveződő civil társadalom” (Csizmadia Ervin) formulával illusztrálhatjuk, mintsem a szabad emberekből álló civil társadalom meglétével. Államosított társadalmaink igen lassan olvasztják le magukról az állam jégkérget, s a túlsúlyos állammal még nem szegezhető szembe a maga teljességében a demokratikus nemzet. Ez utóbbit nekünk kell megteremteni, többek között azzal is, hogy úgy viselkedünk, mintha már létezne.

A „demokratikus hagyomány feltalálása” keveseknek sikerült. A demokratikus politikai kultúra és a vele harmonizáló demokratikus politikai értékrend kiépítése többeknek, de csak hosszú történelmi folyamat eredményeként. Egy értékrendszer lepusztítása gyorsan véghezvihető, helyébe egy új megteremtése csak az intézményes gyakorlat pozitív változásának hosszan tartó hatásaként következhet be. Történelmi mértékű idő alatt. Tocqueville-t idézve: „A demokrácia lassanként behatol a szokásokba, a véleményekbe, a formákba, s a társadalmi élet részleteiben éppúgy megmutatkozik, mint a törvényekben.” Régtől ismert tétel, hogy a demokrácia „konszolidálásában” nagy szerepe van a „szokásoknak”. A demokratikus politika intézményei elősegítik a neki megfelelő politikai készségek tömeges elterjedését. Olyan személyiségjegyekre kell gondolni, mint bizalom és nyitottság, széles körű tolerancia, rugalmasság, nyílt felelősségvállalás, elvszerű politizálás, az árnyalatok elismerése, előítélet-mentesség... Hogy ezek uralkodjanak a politikai életben, ahhoz demokratikus intézményekre és hosszú történelmi tanulási folyamatra van szükség. Különösen igaz ez a „közösséghiányos társadalmakban” (Bihari Mihály), ahol a politikai kultúra is eltorzult, s hosszú időn át háttérbe szorultak a demokratikus politizálás adekvát készségei, értékei, személyiségi összetevői.

Jóslásokba nem bocsátkozunk, de a konferencia valamennyi résztvevője egyetértett abban, hogy a hagyományok, a történelmi előzmények, a tapasztalatok, a tolerancia, az önmérséklet, a konstruktivitás, az érvelés erejének hite, a vitakultúra, a játékszabályok kölcsönös tisztelete alapját képezheti egy olyan modern társadalmi viselkedéskódexnek, amely „átmenetek”, „konfliktusok” idején is képes a társadalmat „lakhatóvá” tenni az egyén, az állampolgár számára. Segít meghaladni társadalmunk „pre”-jellegét, s segít beteljesíteni a demokráciát. A demokráciát, ahol – Konrád Györgyöt idézve – „a kultúra mindenekelőtt kapcsolataink kiművelését jelenti, számot vetve azzal, hogy a legnehezebb feladat nekünk embereknek megférnünk egymással, mert ösztönösen terjeszkedünk egymás rovására, mert gyanakszunk egymásra és idegesítjük egymást. Éppen ezért tekinthetjük

a civilizáció fokmérőjének, hogy mennyire sikerült világos és méltányos játékszabályok alá foglalnunk együttélésünket... mivelhogy a demokrácia transzcendens kötelezettség az összegeztethetetlen összegeztetésére, amely magán viseli az emberi alkotás groteszk nagyságát és tökéletlenségét. De mindaz, ami akkor áll elő, ha ezt a transzcendens értéket elvetjük, összehasonlíthatatlanul ostobább és nyomorúságosabb.”

Ennek reményében zárjuk összefoglalónkat. A remény megvalósulását beteljesíti majd az idő, a megvalósulás sajátosságait pedig elemezni fogja majd – vélhetően – egy újabb tudományos konferencia.

Dr. Gárdos György

Zárszó

Magas színvonalú konferencia volt a mai. A jövő fogja eldönteni, mit igazol az itt elhangzott elemzésekből, megállapításokból az élet. A tudományos reflexiók, citátumok pedig majd jelzik, milyen visszhangot váltottak ki a konferencia gondolatai az érintett szaktudományokban.

Egy hiányérzetem azért van: szívesen hallottam volna többet a műszaki-technikai kultúráról, hiszen a termelési javak növekvő mennyisége és minősége a remélt jobb életkörülmények megteremtője lehet.

A tanácskozáson szerencsésen érződött: a tudományos életben is számottevő a vidék szerepe. Öröndetes, hogy itt most Budapest és a vidék összefogott, és ez jótékony hatással volt a konferencia munkájára.

E tudományos fórum gazdag témaköreivel és számos új gondolattal a tudományos ismeretterjesztést is szolgálja, s remélhetőleg az itt ismertetett eredmények szélesebb körben is elterjednek.

Záró gondolatként hadd említsem A. Dumas gondolatát: „A politikusok olyanok, mint az utcaöntözők: akkor is sarat tudnak csinálni, ha süt a nap, de nem tudnak napsütést csinálni, ha felhős az ég.” A konferencia előadásai és vitái azt a reményt keltették, ha most egy kicsit borús is az ég országunk felett, bízhatunk abban, hogy egyszer majd a nap is kisüt.

A kötet szerzői

- Dr. Bánlaky Pál, a szociológiai tudomány kandidátusa (Budapest)
- Dr. Beszteri Béla, a politikai tudomány kandidátusa, VEAB munkabizottsági elnök (Veszprém)
- Dr. Farkas István, a filozófiai tudomány kandidátusa, egyetemi docens (Veszprém)
- Dr. Helmut Fleischer, a Darmstadti Műszaki Egyetem filozófiai tanszékének professzora (Németország)
- Dr. Gárdos György, a TIT Veszprém Megyei Egyesületének elnöke
- Dr. Gergő Zsuzsanna, a történelemtudomány kandidátusa, egyetemi docens (Veszprém)
- Dr. Gulyás József, főiskolai docens (Kaposvár)
- Dr. Huszár Pál, a Veszprém Megyei Önkormányzat Közgyűlésének alelnöke
- Dr. Jáger Ida, a filozófiai tudomány kandidátusa, egyetemi docens (Veszprém)
- Dr. Korognai László, egyetemi adjunktus (Mosonmagyaróvár)
- Dr. Kovács Géza tanár (Ajka)
- Kovátsné Dr. Németh Mária, a neveléstudomány kandidátusa, egyetemi docens (Sopron)
- Dr. Magyar György, a neveléstudomány kandidátusa, főiskolai tanár (Esztergom)
- Dr. Prugberger Tamás, az állam- és jogtudomány doktora, tanszékvezető egyetemi tanár (Miskolc)
- Dr. Somogyi Ferenc, közgazdász-tanár (Veszprém)
- Dr. Szilágyi Erzsébet tanár, tömegkommunikációs szakértő (Esztergom)
- Dr. Szilágyi István, a politikai tudomány kandidátusa, tanszékvezető egyetemi docens, VEAB szakbizottsági alelnök (Veszprém)
- Dr. Tarr György, megyei bírósági tanácselnök, cégbíró, VEAB szakbizottsági alelnök (Veszprém)
- Dr. Várhelyi István, a közgazdaságtudomány kandidátusa, ny. egyetemi tanár, VEAB szakbizottsági elnök (Sopron)
- Dr. Vitányi Iván, a szociológiai tudomány doktora, egyetemi tanár (Budapest)

Summaire

„The present and the future of culture” in Hungary was the title of one-day long conference organized by the Economic, Juridical and Social Scientific Professional Committee of the Veszprém Regional Committee of the Hungarian Academy of Sciences, University of Veszprém Department of Social Sciences and Society for Dissemination of Scientific Knowledge in Veszprém County.

This was, in fact, part of series of conferences that have been going on for the past three years and subjects under „Change of regime in Hungary”, „Transition and changes in Europe in the 80s and 90s” and „The problemes of the public education in Hungary.”

The conference dealt with five groups of problems. First of all the papers have analized the theoretical theses of culture: concepts of culture; culture in general; comparative analyzis of culture; periodicity of culture.

The other studies have dealt with several special fields of the culture: required number of the intelligentsia; Gyula Kornis about culture; pedagogy and the future-image of the society; connoisseurship and receptivity; development of the physical education; what are the soap operas and why they are popular.

The third groups of problems was about the influence of the cultural factors on law-making takes the objective social legality its concideration.

The fourth topic was appearing as the condition of political culture in Hungary, Germany, Spain but particulary in Hungary. How to be democrat in a post-socialist society: political and economic orientations in Hungary during the transition to democracy; theoretical approaches and citizens' views on democracy and capitalism; culture and political education; the chances of self-government and its political culture; nationality cultural autonomy and ethnic rights in Spain; the chances of democracy in Hungary, Central-Eastern Europe and the Far East.

The conference called attention to phenomena in the cultural life. The condition of the culture is giving rise to concern. The rapid changes in Hungary caused difficulties in the financing of culture as well. The state is withdrawing from culture so that its support is unsolved from other source.

Cultural decisions are subordinated to political motives. The government is trying to indoctrinate culture with the ideals of his ruling party.

Hungary is at the crossroads: a few years' time will see whether the country will overcome its socioeconomic and cultural crisis to the ranks of advanced nations or will hopelessly be drifting to the periphery. (B. B.)

TARTALOM

<i>Huszár Pál: Köszöntő</i>	7
-----------------------------------	---

REFERÁTUMOK

<i>Vitányi Iván: A kultúra jelene és jövője</i>	11
<i>Prugberger Tamás: A kulturális tényezők hatása a jogalkotásra</i>	21
<i>Helmut Fleischer: Néhány gondolat a kultúra formáiról</i>	34

KORREFERÁTUMOK

I. SZEKCIÓ

<i>Jáger Ida: Kultúrák összehasonlító elemzése</i>	43
<i>Somogyi Ferenc: A kultúra periodikusságáról</i>	50
<i>Farkas István: A „művelt emberfők” kívánatos számáról</i>	62
<i>Kovátsné Németh Mária: Kornis Gyula a kultúra jelenéről és jövőjéről</i>	69
<i>Kovács Géza: A pedagógia és a társadalom jövőképe</i>	76
<i>Gulyás József: A műértés és a befogadás esélyei fiatal pedagógusoknál</i>	80
<i>Magyar György: Regionális egészségmegőrző programok a testkultúra szolgálatában</i>	87
<i>Szilágyi Erzsébet: Mi is az a szappanopera és miért kedveli a közönség?</i>	94

II. SZEKCIÓ

<i>Beszteri Béla: A kultúra mint korszakjellemző. A poszt szocialista korszak magyar közvéleményének értékrendje</i>	102
<i>Szilágyi István: A nemzeti autonómia és a kisebbségi jogok Spanyolországban</i>	111

<i>Tarr György: A kultúra és a politikai műveltség</i>	127
<i>Korognai László: A politikai kultúra (de)formálódásának néhány aspektusa a demokratikus politikai átmenet időszakában</i>	133
<i>Bánlaki Pál: Az önkormányzatok működése és a helyi társadalom politikai kultúrája</i>	137

PLENÁRIS ZÁRÓÜLÉS

Szekcióvezetők beszámolója

I. Szekció: <i>Kovátsné Németh Mária: Társadalom és kultúra</i>	146
II. Szekció: <i>Gergő Zsuzsanna: Társadalom és politikai kultúra</i>	147
Gárdos György: Zárzó.....	152
A kötet szerzői.....	153
Summaire (B. B.).....	154

